

Брукинг институтунун – ички жер которгон адамдардын маселелери боюнча Лондон экономика мектебинин долбоору

БӨӨДӨ КЫРСЫКТАРДА АДАМДАРДЫ КОРГОО БОЮНЧА ВТКНЫН ЖЕТЕКТӨӨЧҮ ПРИНЦИПТЕРИ

**IASC OPERATIONAL GUIDELINES
ON THE PROTECTION OF PERSONS
IN SITUATIONS OF NATURAL DISASTERS
(KYRGYZ VERSION)**

Январь 2011

МАЗМУНУ

АЛГЫ СӨЗ	4	
1-БӨЛҮК: КИРИШҮҮ		
1. Бөөдө кырсыктар адам укуктары жагындагы кырдаалга кандай таасир тийгизет?	5	
2. Эмне үчүн укук коргоо мамилеси бөөдө кырсыктарда адамдарды коргоого көмөк көрсөтөт?	6	
3. Коргоо деген эмне?	8	
4. Ушул Жетектөөчү принциптердин максаты жана колдонуу чөйрөсү кандай?	10	
2-БӨЛҮК: БӨӨДӨ КЫРСЫКТАРДА АДАМДАРДЫ КОРГОО БОЮНЧА ЖЕТЕКТӨӨЧҮ ПРИНЦИПТЕР, ЖАЛПЫ ПРИНЦИПТЕР		
1. Бөөдө кырсыктарга кабылган адамдарга карата жалпы кепилдиктер	13	
2. Мамлекеттин жана гуманитардык операциялардын башка катышуучуларынын ролу	14	
А ТОБУ. ӨМҮРДҮ КОРГОО; АДАМДАРДЫН КООПСУЗДУГУ ЖАНА ДЕНЕ БОЮНУН КОЛ ТИЙГИСТИГИ; ЖАНА ҮЙ-БҮЛӨЛҮК БАЙЛАНЫШТАР		16
A.1 Өмүрдү коргоо боюнча чаралар, атап айтканда, эвакуация	16	
A.2 Үй-бүлөлөрдү бөлүнүп кетүүдөн коргоо	19	
A.3 Бөөдө кырсыктардын кайталанма эффектеринен коргоо	20	
A.4 Зомбулуктан, анын ичинде гендердик негиздеги зомбулуктан коргоо	21	
A.5 Кабыл алуучу үй-бүлөлөрдө жана жамааттардагы же жамааттык баш калкалардагы коопсуздук	25	
A.6 Чириген сөөктөр менен иштөө	26	
Б ТОБУ: АЗЫК-ТҮЛҮК БЕРҮҮ, МЕДИЦИНАЛЫК ЖАКТАН ТЕЙЛӨӨ; ҮЙ-ЖАЙ; ЖАНА БИЛИМ БЕРҮҮ МЕНЕН БАЙЛАНЫШКАН УКУКТАРДЫ КОРГОО		29
B1 Гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктү жана аларды берүүнү камсыз кылуунун жалпы принциптери	29	
B2 Конкреттүү камылгаларды, атап айтканда, адекваттуу сапаттагы жана адекваттуу сандагы азык-түлүктөрдү жана сууларды берүү, санитардык-гигиеналык ыңгайлуулуктар, үй-жай жана кийим-кече менен; саламаттыкты сактоо жана билим берүү жагындагы кызмат көрсөтүүлөрдүн негизги түрлөрү менен камсыз кылуу	32	
В ТОБУ: ТУРАК ЖАЙ, ЖЕР ЖАНА МЕНЧИККЕ, ЖАШОО КАРАЖАТТАРЫНА, ОРТО ЖАНА ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮГӨ БАЙЛАНЫШКАНИ УКУКТАРДЫ КОРГОО ...		39
V1 Турак жай, жер жана менчик, жеке мүлктөр	39	
V2 Убактылуу баш калка, турак жай жана мажбурлап чыгаруу	41	
V3 Жашоо каражаттары жана иш	42	
V4 Орто жана жогорку билим берүү	43	

Г ТОБУ: ДОКУМЕНТАЦИЯГА, ЖЕР КТОРУУГА, ҮЙ-БҮЛӨЛҮК БАЙЛАНЫШТАРДЫ КАЛЫБЫНА КЕЛТИРҮҮГӨ, СӨЗ ЖАНА ПИКИРЛЕРДИН ЭРКИНДИГИНЕ; ШАЙЛООЛОРГО БАЙЛАНЫШТУУ УКУКТАРДЫ КОРГОО	44
Г1 Документация.....	44
Г2 Жер которуу эркиндиги, өзгөчө узак мөөнөттүү чечимдерди кабыл алуу контекстиндеги эркиндик	45
Г3 Үй-бүлөлүк байланыштарды калыбына келтирүү.....	48
Г4 Сөз, чогулуш жана биригүү эркиндиги, дин тутуу эркиндиги.....	50
Г5 Шайлоо укуктары	52

ТИРКЕМЕЛЕР

I ТИРКЕМЕ: ГЛОССАРИЙ.....	53
----------------------------------	-----------

II ТИРКЕМЕ: АДАМДАРДЫН БЕЛГИЛҮҮ ТОБУН КОРГОО, ТИЙИШТҮҮ ЖЕТЕКТӨӨЧҮ ПРИНЦИПТЕРГЕ КАЙЧЫЛАШ ШИЛТЕМЕ ЖАСОО	58
--	-----------

III ТИРКЕМЕ: ЖҮРҮМ-ТУРУМ ЭРЕЖЕЛЕРИНЕ ШИЛТЕМЕ ЖАСОО, НУСКАМАЛАР ЖАНА ЖЕТЕКЧИЛИК.....	64
--	-----------

АЛГЫ СӨЗ

Адам укугу жер титирөө, бороон-чапкын менен сүрүлүп жок болуп кетпейт. Биз Инди океанындагы бороон-чапкындан, Гаитидеги жер титирөөдөн жана башка көп сандаган бөөдө кырсыктардан кийин адам укугу гуманитардык жардам көрсөтүү жана анын курмандыктары болгон адамдын беделин сактап калуунун кепилдиги катары алааматтын кесепеттерин жоюу боюнча операциялардын жүрүшүндө адам укуктарынын мааниси өскөндүгүнө күбө болдук. Кыйчалыш кырдаалда адамдар өтө коргоосуз болуп калат, ошондон улам кодулоого жана аеосуз мамиле кылууга жол бербөө өзгөчө мааниге ээ болот.

Гуманитардык операцияларга укук коргоо жагынан мамиле кылуу жана ага көмөк көрсөтүү максатында 2006-жылы Ведомстволор аралык туруктуу комитет (ВТК) адам укуктары жана бөөдө кырсыктар боюнча Жетектөөчү принциптерди кабыл алган. Ушул Жетектөөчү принциптер бөөдө кырсыктарда келип чыккан кырдаалда укук коргоо мамилелерин колдонууну кубаттоодо ири кадам болуп саналат. Жетектөөчү принциптерди талаа сыноолорунун изи боюнча биз алардын кайра каралган варианттарын иштеп чыгууда практикалык сабак алдык. Мындан тышкары жаңы версияда укук коргоо мамилелери бөөдө кырсыктарга даяр болуу чараларына жайылтылган. Ал түгүл даярдыкты жогорулатууга багытталган эң жөнөкөй чаралар кырсык башка түшкөндө маанилүү роль ойной алат.

Ушул документ узак жылдардан берки жамааттык чыгармачылыктын үзүрү болуп саналат. Биз Жетектөөчү принциптерди түзүүгө катышкан ВТКнын мүчөлөрүнө жана өнөктөрүнө, ошондой эле бул саамалыктын ийгилигин камсыз кылууга убактысын жана эмгегин аябагандардын бардыгына өзгөчө ыраазычылык билдиргибиз келет. Биз ошондой эле кең пейилдик колдоосу үчүн “Ички жер которгон адамдардын көйгөйлөрү боюнча Брукинг-Берн долбоорунун” катышуучуларына ыраазычылык билдиргибиз келет.

Бул китепче көлөмү боюнча анча чоң эмес жана өтө жөнөкөй тил менен жазылган. Ал эл аралык жана өкмөттүк эмес гуманитардык уюмдар, ошондой эле өкмөттөр үчүн бөөдө кырсыктарга даярдыкты жогорулатуу жана алааматтын курмандыктарына жардам көрсөтүү жана алардын залалдарын жоюу боюнча операцияларды жүргүзүү үчүн адам укуктарын пайдаланууда баа жеткис кол кабыш болуп кала тургандыгына ниеттенебиз.

Вэлери Эймс

Башкы катчынын орун басары
жана атайын гуманитардык
жардамдын координатору

Вальтер Кёлин

ООНдун башкы катчысынын
ички орун которгон адамдардын
адам укуктары боюнча өкүлү

1-БӨЛҮК: КИРИШҮҮ

1. БӨӨДӨ КЫРСЫКТАР АДАМ УКУКТАРЫ ЖАГЫНДАГЫ КЫРДААЛГА КАНДАЙ ТААСИР ТИЙГИЗЕТ?

Бөөдө кырсыктар¹ салт боюнча негизинен гуманитардык жардам көрсөтүү менен байланышкан көйгөй жаратуучу кырдаал деп эсептелет. Ушул контексттен алганда адам укуктарын коргоо зарылчылыгына азыраак көңүл бурулуп келген.

Атап айтканда, 2004-2005-жылдары Азия жана Америка континентинин айрым өлкөлөрүн каптаган бороон-чапкындар жана жер титирөөлөр, ошондой эле 2010-жылы Гаитиде болгон жер титирөө бөөдө кырсыктардын курмандыктарына адам укуктарын ар кандай бузуулар коркунуч келтире тургандыгын айкын көрсөттү, анын ичинде:

- ❖ коопсуздуктун жана укук тартибинин жоктугу (мисалы, кылмыштуулуктун өсүшү, бөөдө кырсыктын кайталанма эффекти, ж.б.);
- ❖ гендердик негиздеги зомбулук;
- ❖ гуманитардык жардамдарга, негизги камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктүн тең эместиги, жардамды бөлүштүрүүдөгү кодулоо;
- ❖ балдарга аеосуз мамиле кылуу, балдарды кароосуз таштап салуу жана эксплуатациялоо;
- ❖ үй-бүлөлөрдүн бөлүнүшү, өзгөчө балдар, кары-картаңдар, майыптар жана туугандарынын жардамысыз жашай албай турган башка адамдар үчүн коркунучтуу болгон бөлүнүп кетиши;
- ❖ өздүк документтерин жоготуу жана/же жок болушу жана алардын дубликаттарын алуудагы кыйынчылыктар, өзгөчө туулгандыгын каттоодо адекваттуу механизмдерден улам келип чыккан кыйынчылыктар;
- ❖ укук коргоо механизмдеринин адекваттуу эместиги жана сот адилеттигинин акыйкат жана натыйжалуу системасына жеткиликтүүлүктүн чектелгендиги;
- ❖ пикирлерди чогултуунун жана даттануунун натыйжалуу механизмдеринин жоктугу;
- ❖ ишке орношуу мүмкүнчүлүктөрүнө жана жашоо каражаттарына жеткиликтүүлүктүн теңсиздиги;
- ❖ мажбурлап жер котортуу;
- ❖ бөөдө кырсыктан улам жер которгон адамдардын тобокелдүү же мажбурланып кайтып же көчүп келиши; же
- ❖ мүлктөрдү реституциялоо жана жерге ээ болуу механизмдеринин жоктугу.

Тажрыйба кодулоого карай тенденция жана адам укуктарына көңүл коштук бөөдө кырсыктардын өзгөчө стадиясында эле пайда боло баштагандыгын, бирок алааматтын залалдары канчалык узакка сезилерлик болсо, адам укуктарын бузуу тобокелдиги ошончолук жогору боло тургандыгын көрсөтүп турат. Тажрыйба ошондой эле аялуулуктун жана кодулоо тенденциясынын эскирген факторлору, эреже катары, бөөдө кырсыктардан улам келип чыккан өзгөчө кырдаалдарда курчуй тургандыгын да далилдеп турат.

Бөөдө кырсыктар өз турак жайын же адатта жашаган жерлерин таштап кетүүгө аргасыз болгон жапа чеккендер жана ушундан улам ички жер которгондордун статусун алгандар өзгөчө тобо-

¹ Караңыз. I тиркеме, Глоссарий

келге туш болот². Бул категориядагылардын өкүлдөрүнө 1998-жылдагы “Өлкөнүн ичинде жер которуу жөнүндө маселелер боюнча Жетектөөчү принциптерге” ылайык мамиле жасоо керек.

Көп учурларда бөөдө кырсыктардын изи боюнча адам укуктарын кысымга алуу жаман ой менен жасалган саясаттын натыйжасы болуп саналбайт, алар өзгөчө кырдаалдарга карата даярдыктын адекваттуу эмес пландаштырылышынан жана анын даражасынын төмөндүгүнөн, кыйроолорго карата туура эмес принциптерден жана жаңылыш кадамдарды жасоодон же жөн гана шалаакылыктан улам болот. Башкы катчы белгилегендей, “... бөөдө кырсыктарга байланыштуу тобокелдиктер жана ачык-айкын коркунучтар көп учурда аялуулуктун деңгээлинин жана өзгөчө кырдаалдарды болтурбоо, жеңилдетүү жана даярдануу максатында көрүлгөн кадамдардын натыйжалуулук даражасынын ашып түшүшү менен аныкталат”³.

Бул көйгөйлөрдүн курчтугун, эгерде улуттук жана эл аралык иштеп жаткан адамдар бөөдө кырсыктарга жооп кылуунун бардык стадиясында: даярдык көрүүдө, жардам көрсөтүүдө жана калыбына келтирүүдө адам укуктарына тийиштүү кепилдиктерге талаптагыдай көңүл бурган болсо аны жумшартууга же таптакыр эле жоюп салууга болоор эле.

2. ЭМНЕ ҮЧҮН УКУК КОРГОО МАМИЛЕСИ БӨӨДӨ КЫРСЫКТАРДА АДАМДАРДЫ КОРГООГО КӨМӨК КӨРСӨТӨТ?

Коргоо аспектерине көңүл борборун которуу гуманитардык жардам программаларына аларды адамдын укугу жана аларды аткаруу үчүн күрөшкө багыттоо менен стратегиялык өлчөм бериши мүмкүн. Тажрыйба көрсөткөндөй, жардам берүү – бул бардыгына бирдей дурус таасир тийгизе турган ишмердиктин кандайдыр-бир бейтарап түрү деп ойлобоо керек. Жардам берүүнүн, пайдалануунун жана бөлүштүрүүнүн мүнөзүнө, ошондой эле ал процесс жүрүп жаткан контекстке бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын укуктары канчалык сакталып жаткандыгы, алардын муктаждыктары канчалык канааттандырылгандыгы көп жагынан көз каранды болот. Укук коргоо мамилеси гуманитардык жардам көрсөтүү боюнча ишмердиктин базасын жана зарыл стандарттарын калыптандырат. Ал гуманитардык ишмердиктин астына адамдын кадыр-баркын урматтоо жана кодулабоо сыяктуу универсалдык пайдубалды түптөп, ошондой эле адам укуктарынын бардык жерде таанылган комплектин иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Ушунун аркасында бөөдө кырсыкка кабылган адамдар жекече укук ээлерине айланат, алар жөн гана пассивдүү ашка жүктөрдүн жана кайрымдуулук кылуу объекттеринин ролунда чыкпастан, тигил же бул милдеттенмелерди алып жүрүүчүлөрдөн өз укуктарын урматтоону талап кыла алышат.

Андан тышкары, укук коргоо мамилеси жардам көрсөтүү боюнча иш-чаралардын коргоо аспектерине басым жасайт. Мисалга алсак, эгерде бийлик аялдар менен балдарга жетиштүү санда азык-түлүк жана коопсуз жана кодулоосуз шартта адекваттуу үй-жай берсе, алар андай жардам берүүдөн баш тартылгандарга караганда сексуалдык эксплуатациялоо, балдардын эмгегин эксплуатациялоо жана зомбулук тобокелине азыраак дуушар болот.

Эгерде гуманитардык жардам укук коргоо маңызынан ажыраган болсо, анын фокусу өтө тарыйт, жана жардамды пландаштыруунун жана көрсөтүүнүн комплекстүү процессинде жапа чеккендердин бардык эле негизги муктаждыктары эске алынбай калат. Андан тышкары, кийинки калыбына келтирүү стадиясында маанилүү роль ойной турган факторлор байкалбаган бойдон калып калышы мүмкүн. Андан да бөөдө кырсыктардын курмандыктары – бул укуктук

² Караңыз. I тиркеме, Глоссарий

³ ООНдун Башкы Ассамблеясынын башкы катчысынын “Бөөдө кырсыктарда гуманитардык жардам маселелеринде эл аралык кызматташтык жөнүндө – жардам берүүдөн өнүгүүгө көмөк көрсөтүүгө чейин” доклады, A/60/227

вакуумда жашаган обочолонгон контингент эмес. Алар эл аралык жана региондук укук коргоо аспаптарын ратификациялаган өлкөлөрдүн калкынын курамына кирет, аларда ал укуктарды коргоого арналган конституциялар, мыйзамдар, эрежелер жана институттар иштейт. Ушунун аркасында мамлекет өз жарандарынын жана алардын юрисдикциясынын чегинде турган башка адамдарын адам укуктарын урматтоо, коргоо жана сактоо үчүн түздөн-түз жоопкерчилик тартат.

Ошентип, адам укуктары бөөдө кырсыктарда гуманитардык ишмердиги негизделген ченемдер катары өз маанисин сактап калат. Көп өлкөлөрдө бөөдө кырсыктарды болтурбоо жана алардын залалдарын жоюу жөнүндө улуттук мыйзамдардын, өзгөчө кырдаалдарга жооп кылуунун ачык-айкын аспектери жөнүндө белгилүү эл аралык жоболордун орун алгандыгына карабастан адам укуктары жагындагы укук бөөдө кырсыктардын курмандыктарына гуманитардык жардам көрсөтүү боюнча иш-чараларды керектүү нукка багыттаган жалпыны камтыган эл аралык укуктук структураны түзөт.⁴

Көпчүлүк эл аралык жана улуттук гуманитардык уюмдар адам укуктарын коргоо жөнүндө эл аралык келишимдер менен байланышпаса да өз ишинде укук коргоо жагында ой жүгүртүүгө тийиш экендигин таанышат. Берилген жардамдарды алуучулардын таламында алар ал укуктарды өз ыйгарым укуктарын катуу жөнгө салуунун чегинен чыгып кеткен масштабда сактоону жана коргоону камсыз кылууга, болбой калды дегенде мамлекет тараптан адам укуктарын бузууга алып баруучу же ага жөндөмдүү саясаттан же ишмердиктен оолак болууга, аларды кубаттоодон, аларга жигердүү катышуудан же кандайдыр-бир башка жол менен аларды колдой тургандыгын билдирүүдөн карманууга тийиш.

Көп учурларда маселе өзгөчө кырдаалдарда башка маселелер менен катар канча потенциалдуу гуманитардык жана укук коргоо дилеммасы чыга тургандыгын эске алуу менен оперативдүү контекстте адам укуктары үчүн кантип күрөшүүдө турат. Оперативдүү деңгээлде укук коргоо структурасы төмөнкүлөргө жардам берет:

- *бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын тийиштүү муктаждыктарын жана кызыкчылыктарын табууга:*
Мисал: Адам укуктары жагындагы укук ары-бери жүрүү жана жашаган жерин тандап алуу эркиндигин камсыз кылат, муну менен ички жер которгон адамдардын үйлөрүнө кайтып келүү же өлкөнүн чегинде башка жерлерге жайгашуу укугун коргойт. Экинчи жагынан адам укуктары жагындагы укук ссуда алууга укуктарды карабайт, ушундан улам жапа чеккендердин пайдасына микро кредит берүү программасын уюштуруу маселеси кыйла даражада ар кандай мекемелердин жана бийлик органдарынын кароосуна калтырылат.
- *укукка ээлик кылуучуларды жана милдеттерди тартуучуларды идентификациялоого:*
Мисалдар: (1) баланын укуктары жөнүндө Конвенцияга ылайык балдар алардын таламдары биринчи кезекте эске алынышына укуктуу, ушундан улам, алар укуктарга ээлик кылуучулар болуп саналат. (2) адам укуктары жөнүндө көп сандаган конвенцияларга ылайык мамлекет негизги милдеттерди алып жүрүүчү катары лагерлерде жана жамааттык борборлордо полициялык кызматты камсыз кылууга милдеттүү болот.
- *адамдардын талаптарынын жол берилген чегин белгилөөгө:*
Мисал: Ары-бери эркин жүрүү абсолюттуу укук болуп саналбагандыктан, кээ бир

⁴ Бөөдө кырсыктардын контекстинде эл аралык гуманитардык укук куралдуу жаңжалдардын шартына карата колдонулган укук бөлүмү катары куралдуу жаңжалдар тараптардын биринин бийлигинде турган жарандык адамдарды козгогон учурлардан тышкары бөөдө кырсыктардын шарттарына карата колдонулушу мүмкүн эмес. Мындай өзгөчөлүү кырдаал ушул Жетектөөчү принциптерде кароо предмети болуп саналбайт.

өзгөчөлүү учурларда мажбурлап эвакуация кылуу же көчүрүүгө жол берилет (төмөндө А.1.4 жана Е. 2.4 принциптерин караңыз).

- *гуманитардык иш-чаралар адам укуктары жагындагы стандарттарга ылайык келишине көз салууга:*

Мисал: Адам укуктары жагындагы стандарттар, атап айтканда, өзгөчө муктаж адамдар үчүн тамак-ашка, үй-жайга жана саламаттыкты сактоо жагындагы кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктү талап кылат. Ушундан гуманитардык ишмердикти аялдар, улгайган адамдар, майыптар жана башка аялуу категориянын өкүлдөрү башкарган үй-бүлөлөр үчүн жеткиликтүү өзгөчөлүү маселелерди чечкидей кылып уюштуруу зарылчылыгы келип чыгат.

3. КОРГОО ДЕГЕН ЭМНЕ?

Аныктама

Ведомстволор аралык туруктуу комитет (ВТК) коргоону “... укуктун тийиштүү ченемдеринин маани-маңызына ылайык индивидуумдун укуктарын толук урматтоону камсыз кылууга багытталган ишмердиктин бардык түрлөрү (мисалы, адам укуктары жагындагы укук, эл аралык гуманитардык укук, качкындардын укуктары)” катары аныктайт.⁵

Ишмердиктин мындай түрлөрү *жсоптук*, б.а. жакындап келе жаткан бузууларды болтурбоо же бөгөт коюу максатында кабыл алынган, *коррекциялык*, б.а. адилеттикти кабыл алууга (мисалы, ишти соттук териштирүүгө кабыл алуу, репарациялоо же реабилитациялоо) багытталган, же *түзүүчүлүк*, б.а. зарыл укуктук жана институттук базаны түзүү, тийиштүү потенциалды чыңдоо жана коомго адам укуктарын сактоого жетишүү жана андан аркы бузууларды болтурбоонун зарыл экендигин түшүндүрүү максатында болууга тийиш.⁶

Коргоо боюнча иш-чаралардын катышуучулары жана алардын милдеттери

Коргоонун мындай аныктамасын адам укуктары жагындагы эл аралык укук мамлекетке жүктөгөн милдеттердин төрт түрүнүн: адам укуктарын *урматтоо*, б.а. алардын ашкере бузуудан кармануу; ошондой укуктарды *коргоо*, б.а. курмандыктардын пайдасында окуяларга кийлигишүү жана аларды башка адамдардан же болуп жаткан окуялардан чыккан коркунучтардан калкалоо үчүн коргоо чараларын көрүү; *алардын аткарылышын камсыз кылуу*, б.а. өз укуктарын толук көлөмүндө жүргүзүү үчүн адамдарга зарыл болгон камылгаларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү берүү; жана ал милдеттенмелерди *кодуроосуз* аткаруу контекстинде кароо керек.

Күндөлүк турмушта бул милдеттенмелер мамлекет, атап айтканда: (а) адам укуктарын жаңыдан же кайталап бузууну *болтурбоого*; (б) мамлекеттик мекемелерди жана бийлик органдарын тийиштүү укуктарды урматтоого жана алардын курмандыктарын үчүнчү жактардан же болуп жаткан жагдайлардан, анын ичинде бөөдө кырсыктардан келип чыккан коркунучтардан коргоого мажбурлоо менен адам укуктарын орун алган бузууларга *бөгөт коюуга*, жана (в) бузуунун издери боюнча *репарацияны жана толук реабилитациялоону* камсыз кылууга тийиш дегенди билдирет.

⁵ “1999 ИЖА коргоо боюнча ВТК саясаты”. Бул аныктама биринчи жолу 1999-жылы болгон коргоо маселеси боюнча Эл аралык Кызыл Крест Комитетинин (ЭККК) семинарында кабыл алынган.

⁶ “1999 ИЖА коргоо боюнча ВТК саясаты”. Глобалдык коргоо боюнча жумушчу топ, “Ички жер которгон адамдарды коргоо боюнча маалымкат”, март 2010-жыл, 7-бет.

Бийликтер өз милдеттенмелерин толук өлчөмүндө аткара албаса жана/же аткарууну каалабаса, эл аралык шериктештик мамлекеттин күч-аракетин колдоо жана толуктоо менен маанилүү роль ойноого чакырылган. Көптөгөн бөөдө кырсыктардын масштабдары жана татаал мүнөзү атайын тажрыйбасы жана ресурстары бар ООНдун системасына кирген, ошондой эле андан тышкары аракеттенген уюмдардын жигердүү катышуусун талап кылат.

Гуманитардык жардам жана өнүктүрүү чөйрөсүндө иш кылган субъекттер адам укуктарынын, атап айтканда, “залака тийгизбе” принцибинде жүзөгө ашырылган милдеттенмелерди аткаруу менен жарандык жана саясий укуктардын кепилдигин сактоого милдеттүү.⁷ Алар ошондой эле гуманитардык жардам, анын ичинде, азык-түлүк жана суу, сангигиеналык ыңгайлуулуктарды, үй-жай, саламаттыкты сактоо жана билим берүү жагында кызмат көрсөтүүлөр жолу менен биринчи кезекте экономикалык, социалдык жана маданий укуктарды камсыз кылууда олуттуу роль ойнойт. Бирок гуманитардык камылгаларды бөлүштүрүү жана гуманитардык кызматтарды көрсөтүү курмандыктарга адам укуктарынан пайдаланууга көп жагынан жардам берсе да андай укуктарды келечекте бузууну болтурбоого же орун алгандарга бөгөт коюуга ачык-айкын арналган учурлардан тышкары өз алдынча турганда ишмердиктин коргоочу түрлөрү деп эсептеле албайт, ошондой эле мурда өткөн бузуулардын зыяндарынын ордун толтура албайт.

Ошентип, гуманитардык ишмердиктин контекстинде коргоо концепциясын гуманитардык жардам жана (калыбына келтирүү контекстинде) өнүктүрүүгө, адам укуктары жагындагы эл аралык укуктардан келип чыккан тийиштүү адамдардын укуктарын сактоону, коргоону жана кодулоосуз аткарууну камсыз кылууда жардам субъекттери ойногон роль катары түшүнүүгө болот.

Иш жүзүндө коргоо

Коргоонун маңызы адам укуктарын камсыз кылууда турат. Ушул абстрактуу түшүнүк кыйла сезилерлик болуп калышы үчүн реалдуу тажрыйбага таянуу менен коргоо жагындагы башка маселелер, эреже катары, качан адамдарга зыян келтирилген же алар этибарга алынбаган учурларда, качан колдо бар гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк чектелгенде, качан укуктары этибарга алынбаган же бузулган адамдар өз укуктарын пайдалана албаган же буга аларга тоскоолдук кылынган учурда, акырында, качан алар кодулоого дуушар болгондо пайда болорун көрсөтүү керек. Практикалык пландан алганда коргоо ишмердигинин ар кандай түрлөрүн төмөнкүдөй классификациялоого болот:

1. **Зыян:** Адам укуктарынын кепилдигин бузууда атайылап келтирилген же шалаакылыктан улам жасалган (мурдагы, азыркы же келечектеги) зыянды жоюуга арналган ишмердик.
2. **Жеткиликтүү эместик:** Муктаж болгондорго адам укуктары менен корголгон камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө, атап айтканда, адекваттуу тамак-ашка жана сууга, сангигиеналык ыңгайлуулуктарга, үй-жайга, саламаттыкты сактоо, билим берүү ж.б. жагындагы кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктү камсыз кылууга, ошондой эле аларга жетүүгө тоскоолдук кылган же кыйындаткан бөгөттөрдү жоюуга арналган ишмердик.
3. **Өз укуктарын жана аларды жүргүзүүгө тоскоолдуктарды билдирүүгө жөндөмсүздүк:** Адамдарга өз укуктарын өз алдынча жүргүзүү жана алардын бузулушуна каршы чыгуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууга арналган ишмердик, ошондой эле алардын тийиштүү потенциалын чыңдаган ишмердик, атап айтканда төмөнкү учурларда:
 - (i) маалымат, консультациялар жана тийиштүү адамдарга жана алардын укуктарына тиешеси бар чечимдерге катыштыктын жоктугунда;
 - (ii) документациялар жок болгондо;

⁷ Караңыз. I тиркеме, Глоссарий

(iii) бузууларга каршы туруунун натыйжалуу каражаттары, анын ичинде сотторго жеткиликтүүлүк жок болгондо жана укук бузуудан келтирилген зыяндын ордун толтура албоодо; жана

(iv) бузуулар үчүн жазасыз калуу учурларында.

4. Кодулоо: Адамдарга максатка багытталган зыян келтирүүгө, аларды өз укуктарын билдирүүгө жеткиликтүүлүктөн жана мүмкүнчүлүктөрдөн ажыратууга, же кандайдыр-бир башка жол менен алардын расалык таандыктыгынын, терисинин түсүнүн, жынысынын, тилинин, туткан дининин, саясий же башка көз караштарынын, улуттук же социалдык тегинин, мүлктүк абалынын, майыптыгынын, туулгандыгынын, курагынын же башка белгилеринин негизинде оңтойсуз абалга коюууга, б.а. аларды кодулоого дуушар кылууга жол бербөөгө арналган ишмердик.

Мындай коргоо ишмердигинин ачык-айкын мазмуну кыйла даражада жагдайларга, мүмкүнчүлүктөргө жана токтотуучу факторлорго көз каранды болот. Бирок, адатта коргоо ишмердигинде курал катары төмөнкүдөй ыкмалар колдонулат:

1. Кырдаалга **мониторинг жүргүзүү** жана коргоого болгон тийиштүү муктаждыктарды табуу, зарылчылыктын негизинде коргоо ишмердигинин артыкчылыктарын тизмектөө;
2. Тийиштүү кызыкдар тараптар (купуя же ачык тартипте) менен **маалыматтык-пропагандалык иш жүргүзүү**;
3. Тийиштүү кызыкдар тараптардын, ошондой эле жапа чеккен адамдар менен жамааттардын **потенциалын арттыруу**;
4. Бөөдө кырсыкка кабылган адамдарды **түздөн-түз коргоо**, мисалы, бөөдө кырсык каптаган райондордон эвакуациялоону каалаган адамдарды ташуу; гендердик негизде зомбулук учурларын болтурбоо же санын азайтуу үчүн лагерлерде жана жамааттык борборлордо суу менен жабдуу жана сангигиеналык зоналарды жарык кылуу; адам укуктарын бузуудан жапа чеккен адамдарга юридикалык жардам берүү.

4. ЖЕТЕКТӨӨЧҮ ПРИНЦИПТЕРДИН МАКСАТТАРЫ ЖАНА КОЛДОНУУ ЧӨЙРӨСҮ КАНДАЙ?

Аудитория жана максат

Ушул Жетектөөчү принциптер биринчи кезекте эл аралык жана өкмөттүк эмес гуманитардык уюмдарга, Ведомстволор аралык туруктуу комитеттин мүчөлөрүнө гуманитардык жардам көрсөтүү жана бөөдө кырсыктардын залалдарын жоюу боюнча операциялар бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын адам укуктарын коргоону караган принциптердин негизинде жүргүзүлүшүнө көз салып турууга жардам берүүгө арналган. Ачык айтканда алардын максаты

- ❖ адам укуктарын жана алардын стандарттарын сактоо принциптерин, анын ичинде кодулоосуздук жалпы принциптерин, мүмкүн болушунча кыйла баштапкы этапта өзгөчө кырдаалдарга жооп кылуу боюнча бардык иш-чараларга кошууну камсыз кылуу;
- ❖ бөөдө кырсыкка кабылган адамдар жана алардын жамааттары менен толук көлөмүндө консультацияларды өткөрүү үчүн зарыл кадамдарды пландаштыруу, адам укуктарына ылайык аларды мүмкүн болушунча өзгөчө кырдаалдарды жоюунун бардык процесстерине жигердүү тартуу;
- ❖ бөөдө кырсыктар келип чыккан учурда гуманитардык стандарттарга карата колдонуудагы Жетектөөчү принциптерди толуктоо (бирок алмаштыруу эмес);

- ❖ бөөдө кырсыктарга кабылган адамдарга карата адам укуктары жагындагы укук ченемдеринин алкагында өкмөттөрдүн милдеттенмелери жагында алар менен диалогго барган гуманитардык операциялардын катышуучулар үчүн көмөкчү болуп кызмат кылуу.

Жетектөөчү принциптер ошондой эле мамлекеттик уюмдарга, айрыкча өзгөчө кырдаалдар боюнча мекемелерге керектүү болот, алар бөөдө кырсыкка кабылган адамдарды коргоо жана аларга гуманитардык жардам көрсөтүү үчүн негизги жоопкерчиликти тартышат. Андан да алар улуттук мыйзамдардын жана саясий документтердин негизине коюлушу мүмкүн.

Ушул Жетектөөчү принциптер бөөдө кырсыкка кабылган өлкөнүн жарандык коомуна да керектүү болушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү

Ушул Жетектөөчү принциптер бөөдө кырсыктарга жооп кылуу жана алардын залалдарын жоюу боюнча операцияларга да тиешелүү. Алар даярдык жана тобокелдиктерди азайтуу маселелерин козгобосо да зарыл болгон жерлерде даярдыкты жогорулатуунун мүмкүн болуучу чараларынын шилтемелерине кошулган. Андан да ушул Жетектөөчү принциптерди окуу-машыгуу иш-чараларын жана бөөдө кырсыктарды болтурбоо жана алардын залалдарын жоюу боюнча операцияларга, ошондой эле гуманитардык ишмердикке катышкан уюмдардын потенциалын арттыруу боюнча чараларды пропагандалоо аркылуу; укуктук жана институттук структураларды өркүндөтүү аркылуу; жана өзгөчө кырдаалдарда аракеттенүү пландарын иштеп чыгуу аркылуу улуттук жана региондук деңгээлдерде бөөдө кырсыктарга даярдыкты жогорулатуу саясатына жана стратегиясына коргоо маселелерин кошуу үчүн пайдаланууга болот.

Ушул Жетектөөчү принциптер бөөдө кырсыктарда гуманитардык ишмердиктин негизине жата турган негизги жоболордон турат жана тигил же бул кырдаалда ошол негизги жоболорду кантип колдонуу керектигинин турмуштан алынган ачык-айкын мисалдарын көрсөткөн мүмкүн болуучу иш-чаралар иллюстрацияланган. Көрсөтүлгөн иш-чаралар иллюстрациялык мүнөзгө ээ, алар толук болуп саналбайт жана ушундай улам ушул Жетектөөчү принциптерге кошулган иш-чаралардын III тиркемесинде келтирилген кыйла кеңири нускамаларды алмаштыра албайт жана төмөнкү максаттарды көздөйт:

- ❖ *зыянды* болтурбоону же бөгөт коюу;
- ❖ бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын тийиштүү камылгаларга, кызмат көрсөтүүлөргө жана мүмкүнчүлүктөргө *жеткиликтүүлүгүн* камсыз кылуу;
- ❖ бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга *өз укуктарын билдиришин камсыз кылуу*, же
- ❖ *кодулоодон* оолак болуу же ага каршы туруу.

Ушул Жетектөөчү принциптердин негизине адам укуктары жагындагы эл аралык укуктун тийиштүү ченемдери, гуманитардык ишмердикке тиешелүү колдо бар стандарттар жана саясий документтер, ошондой эле бөөдө кырсыктан улам келип чыккан кырдаалдарда гуманитардык стандарттар боюнча Жетектөөчү принциптер алынган.⁸ Бирок, ушул Жетектөөчү принцип-

⁸ Ушул Жетектөөчү принциптерди иштеп чыгууда адам укуктары боюнча колдо бар бардык жалпы таанылган аспаптарды, ошондой эле адам укуктары жөнүндө тийиштүү региондук конвенцияларды жана башка стандарттарды, анын ичинде “Өлкөнүн ичинде жер которуу жөнүндө маселелер боюнча Жетектөөчү принциптерди”, “Сфар” (Сфар маалымакаты) долбоору боюнча “Өзгөчө кырдаалдарды жоюуда гуманитардык хартияны жана минималдуу стандарттарды” жана “Кызыл Крест жана Кызыл Жарым Ай коомдорунун Эл аралык федерациясын өткөрүү кодекси” мүмкүн болушунча пайдаланылган. Ушул Жетектөөчү принциптерди аталган стандарттарга жана саясий документтерге кошумча катары каралууга жана аларга ылайык чечмеленүүгө тийиш.

тер эл аралык укук ченемдеринде бекемделген инсандын укуктарынын тизмелеринен турбайт. Анын ордуна аларда кеп операциялык стандарттар жөнүндө жүрөт, аларды гуманитардык операциялардын катышуучулары бөөдө кырсыктарда гуманитардык ишмердикке укук коргоо мамилесин колдонуу үчүн пайдаланышы мүмкүн.⁹ Ушул Жетектөөчү принциптер капилеттен болгон бөөдө кырсыктардын контекстинде жазылса да, алар көп учурда башка бөөдө кырсыктарга, атап айтканда, өөрчүп кетүү мүнөзүндөгү алааматтарга, ошондой эле алардын залалдарын жоюуга карата даярдык көрүүдө пайдаланылышы мүмкүн.

Структура

Ушул Жетектөөчү принциптерде адегенде белгилүү жалпы жоболор баяндалган. Бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын адам укуктарын коргоонун негизги принциптерин сыпаттоонун практикалык ыңгайлуулугунун көз карашынан улам ал төмөнкүдөй төрт главадан турат:

- (А) *Эвакуация контекстинде өмүрдү коргоого; коопсуздукка жана дене бойдун кол тийгистигине; жана үй-бүлөлүк байланыштарды коргоого* тиешелүү укуктарды коргоо. Бул кепилдиктер өзгөчө кырдаалдардын учурундагы жана түздөн-түз ал аяктагандан кийинки жарандык жана саясый¹⁰, өзгөчө релеванттык укуктар болуп саналат. Алардын кээ бирлери, өзгөчө коопсуздукка жана дене бойдун кол тийгистигине болгон укуктар бөөдө кырсыкты жоюу боюнча бүткүл операциялардын учурунда, мисалы, гендердик негизде зомбулук контекстинде маанилүүлүгүн сактап калат.
- (Б) *Азык-түлүк; саламаттыкты сактоо жагындагы кызмат көрсөтүүлөрдү; үй-жай; жана билим берүүгө* тиешелүү укуктарды коргоо. Бул социалдык укуктар¹¹ бөөдө кырсыктардын курмандыктарына турмуштук мааниси бар зарыл гуманитардык жардам, айрыкча өзгөчө жагдайлар колдонулган мезгилде, ошондой эле мүмкүн болушунча кыйла кийинки стадияларда жардам алууга укук берет.
- (В) *Турак жайга, жерге жана менчикке; жана жашоо каражаттарына* тиешелүү укуктарды коргоо. Мындай экономикалык, социалдык жана маданий укуктар авариялык-куткаруу иштердин аякташы жана калыбына келтирүү стадиясынын башталышы боюнча өзгөчө мааниге ээ болот.
- (Г) *Документацияга, адамдардын ички жер которгон адамдардын көйгөйлөрүн бекем жөнгө салуу контекстинде ары-бери эркин жүрүүгө; үй-бүлөлүк байланыштарды калыбына келтирүүгө; өздөрүн көрсөтүүгө жана пикирин эркин билдирүүгө; жана шайлоолорго* тиешелүү укуктарды коргоо. Калыбына келтирүү фазасы канчалык узак болсо, ал жарандык жана саясый укуктар ошончолук маанилүү болот.

Ошентип, авариялык-куткаруу иштеринин стадиясында пайдалануучулар, кыязы, кыйла кийинки стадияда В жана Г категорияларына кайрылуу үчүн А жана Б категориялары менен иштөө менен чектелүү туура болчудай. Бирок, ушул главаларда кеп кылынып жаткан *бардык* укуктар кынтыксыз сакталганда гана бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын адам укуктарын кыйла натыйжалуу коргоону камсыз кылууга жөндөмдүү. Адамдардын бардык укуктары жалпы, бөлүнгүс, өз ара көз каранды жана өз ара байланыштуу болуп саналат.¹²

⁹ Азыркы учурда ООНдун эл аралык укуктар Комиссиясы бөөдө кырсыктарды жоюу боюнча операциялардын контекстинде мамлекеттин кошумча милдеттенмелерине карата стандарттарды иштеп чыгууда, алар гуманитардык агенттиктер тарабынан өздөрүнүн негизги иштери менен удаалаш аткарылууга тийиш.

¹⁰ Эл аралык деңгээлде бул укуктар биринчи кезекте 1966-жылдагы саясый жана жарандык укуктар жөнүндө Эл аралык пактта бекемделген.

¹¹ Алар биринчи кезекте 1966-жылдагы экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө Эл аралык пактта бекемделген.

¹² Венадагы адам укуктары боюнча Дүйнөлүк конференция .

2-БӨЛҮК: БӨӨДӨ КЫРСЫКТАРДА АДАМДАРДЫ КОРГОО БОЮНЧА ЖЕТЕКТӨӨЧҮ ПРИНЦИПТЕР, ЖАЛПЫ ПРИНЦИПТЕР

1. БӨӨДӨ КЫРСЫКТАРГА КАБЫЛГАН АДАМДАРГА КАРАТА ЖАЛПЫ КЕПИЛДИКТЕР

- 1.1 Бөөдө кырсыкка кабылган адамдар (кабылган адамдар) деп адам укуктары жагында эл аралык укуктун ченемдерине ылайык ал өлкөлөрдүн бардык башка тургундары сыяктуу эле укуктар жана эркиндиктер туура келген адамдар таанылат, аларга тийиштүү мамиле жасалып жана алардын расалык таандыктыгынын, терисинин түсүнүн, жынысынын, майыштуулугунун, тилинин, туткан дининин, саясый же башка көз караштарынын, улуттук же социалдык тегинин, мүлктүк абалынын, туулгандыгынын, курагынын же башка белгилеринин негизинде аларды кодулоодон коргоо керек. Кырсыкка кабылган калктын өзгөчө категориясы сыяктуу аялдар менен балдарга, анын ичинде алар менен эле чектелбестен, кары-картаңдарга, майыштарга, ВИЧ/СПИДге чалдыккандарга, жалгыз бой ата-энелер башкарган үй-бүлөлөргө, ички жер которгон адамдарга же этностук же диний жамааттардын жана түпкү элдердин мүчөлөрүнө жардамдашууга жана коргоого өзгөчөлүү муктаждыктарды канааттандырууга багытталган максаттуу чаралар ар кандай керектөөлөр негизделген учурларда жана даражада кодулоочу деп эсептелбейт.
- 1.2 Бөөдө кырсыкка кабылган же сөзсүз болуучу тобокелдиктерге туш болгон адамдарга аларга түшүнүктүү тилде жеткиликтүү маалымат берүү зарыл, анын ичинде:
 - (а) алар башынан өткөргөн же өткөрө турган бөөдө кырсыктын табияты жана деңгээли;
 - (б) мүмкүн болуучу тобокелдик жана аялуулукту төмөндөтүү боюнча көрүлө турган чаралар;
 - (в) гуманитардык жардам көрсөтүү, калыбына келтирүү жана аларга туура келген жардамдын үлүшү боюнча учурдагы же пландаштырылган операциялар;
 - (г) эл аралык укуктардын жана ата-мекендик мыйзамдардын ченемдеринин чегиндеги алардын укуктары.
- 1.3 Кабылган адамдарга алардын пайдасында көрүлгөн чаралар боюнча маалымат берүү жана алар менен аңгемелешүү өткөрүү жана өз тагдырлары үчүн мүмкүн болушунча максималдуу даражада жана мүмкүн болушунча кыйла эртелеп жоопкерчилик алуу мүмкүнчүлүгүн берүү. Алар ушул ишмердиктин бардык этаптарында бөөдө кырсыктарды жоюу боюнча операцияларды пландаштырууга жана жүзөгө ашырууга катышууга укуктуу болууга тийиш. Салт боюнча андан четтетилгендерди чечимдерди кабыл алуу процессине аралаштырууга максаттуу чараларды көрүү зарыл.

- 1.4 Кабылган адамдар өз укуктарын билдирүүгө жана жүргүзүүгө укуктуу болууга тийиш, аларга мында колдоо көрсөтүлүүгө жана алардын карамагына адилетсиздикти оңдоонун натыйжалуу каражаттарын, анын ичинде алардын укуктары бузулган учурда сот адилеттик системасына карата чексиз жеткиликтүүлүк берүү зарыл.
- 1.5 Балдарга тиешелүү бардык чечимдерде жана иш-чараларда баланын таламдары биринчи орунда турушу керек.
- 1.6 Бөөдө кырсыктын же анын кесепеттеринен улам өз турак жайларын же адатта жашаган жерлерин таштап кетүүгө буйрук кылынган же алардан күч менен чыгарылган же эвакуацияланган же буйрукка баш ийип же күч менен бөөдө кырсыкка же анын кесепеттерине кабылуудан коркуп өз турак жайларын жана адатта жашаган жерлерин таштап кеткен, жана муну менен бирге эл аралык таанылган мамлекеттик чек арадан өтпөгөн адамдар 1998-жылдагы “Өлкөнүн ичинде жер которуу жөнүндө Жетекчилик принциптерге” ылайык ички жер которгон адамдар болуп саналат жана талаптагыдай мамиле кылууга арзыйт.
- 1.7 Кабылган адамдардын укуктары жана бул укуктардагы гуманитардык ишмердиктин натыйжалары системалуу мониторинг жүргүзүүнүн предмети болууга тийиш. Ушул максатта мониторинг жүргүзүүнүн колдо бар механизмдерин чыңдоо же жаңыларын түзүү зарыл. Байкоочуларга гуманитардык операциялар жүргүзүп жаткан жерлерге, ошондой эле бардык кабылган адамдарга жеткиликтүүлүк берилүүгө тийиш.
- 1.8 Коргоо иш-чаралары кабылган адамдардын аныкталган муктаждыктардын негизинде жүргүзүлүүгө жана артыкчылык берилүүгө тийиш. Мындай керектөөлөрдү жапа чеккендердин өздөрү менен консультация жүргүзүүнүн негизинде кодулоосуз жана объективдүү критерийлеринин жардамы менен аныктоо жана баа берүү керек. Чогултулган маалыматтар курактык жана жыныстык белгилери боюнча классификацияланууга тийиш.
- 1.9 Коргоо иш-чаралары адам укуктары жагындагы колдо бар эл аралык стандарттарга карама-каршы келбеген шартта алар бөөдө кырсыкка кабылган райондорго мүнөздүү маданий салттарды эске алуу менен жүргүзүлүүгө тийиш.

2 МАМЛЕКЕТТИН ЖАНА ГУМАНИТАРДЫК ОПЕРАЦИЯЛАРДЫН БАШКА КАТЫШУУЧУЛАРЫНЫН РОЛУ.

- II.1 Мамлекетке бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга жардам берүү жана коргоо үчүн башкы милдеттер жана жоопкерчилик жүктөлгөн. Муну менен бирге алар кабылган адамдардын укуктарын коргоого жана алардын укуктарын жекече иш кылган адамдардын (мисалы, индивидуумдар жана кылмыш жасаган топтор) бузушунан, ошондой эле бөөдө кырсык менен коштолгон коркунучтардан (мисалы, бөөдө кырсыктардын кайталанма эффекттеринен) коргоого тийиш.
- II.2 Эл аралык гуманитардык уюмдар менен агенттиктер, гуманитардык операцияларга катышкан өкмөттүк эмес уюмдар:
 - ❖ Бөөдө кырсыкка кабылган жана коргоого жана гуманитардык жардамга муктаж болгон адамдарды колдоодо тийиштүү бийлик талап кылынган гуманитардык жардамды бере албаган же каалабаган даражада кызмат көрсөтүүлөрдү сунуш кылат;
 - ❖ Гуманитардык ишмердик адам укуктарына негизделе тургандыгын тааныйт. Ушундан улам бөөдө кырсыкка кабылган учурда алар ошол кабылган адамдардын адам укуктарын урматтоого жана аларды сактоону жана мүмкүн болгон өлчөмдө коргоону

жактоого тийиш. Мындай уюмдар адам укуктарын бузууга же ага кыянаттыкка алып баруучу же алып бара турган саясатты же аракеттерди жактоого, ага жигердүү катышууга же башкача жол менен колдоого тийиш эмес.

- ❖ Өз иштеринде, атап айтканда, кабылган адамдардын абалына жана керектөөлөрүнө мониторинг жүргүзүүдө жана баа берүүдө, пландаштырууда, программалаштырууда жана өз алдынча аракеттерди жасоодо, ошондой эле эл аралык укуктун ченемдеринен келип чыккан милдеттери жана кабылган адамдарга карата мамлекеттин жоопкерчилиги жөнүндө бийлик менен диалогго барууда, жана алардын ишмердигине колдоо көрсөтүүдө ушул Жетектөөчү принциптерди жолдойт;
- ❖ Өз ишмердигин гумандуулук, көз карандысыздык, калыстык жана бейтараптык принциптерине ылайык жүргүзөт; жана
- ❖ Өз ишмердигинде бардык таламдаш адамдардын, анын ичинде кабылган адамдардын алдында отчет берет.

II.3 Гуманитардык операциялардын бардык таламдаш катышуучулары өздөрүнүн коргоо ишмердигин бири-бири менен, ошондой эле улуттук жана жергиликтүү бийликтер менен алардын тийиштүү ыйгарым укуктарына негизденип жана аларга кысым көрсөтпөстөн координациялоого тийиш.

II.4 Гуманитардык жардам гуманитардыктан тышкары кандайдыр-бир башка максаттарда, саясий милдеттерди аткарууга же адамдар муктаж болбогон камылгаларды жеткирүү үчүн пайдаланылууга тийиш эмес.

А ТОБУ: ӨМҮРДҮ КОРГОО; АДАМДАРДЫН КООПСУЗДУГУ ЖАНА ДЕНЕ БОЮНУН КОЛ ТИЙГИСТИГИ; ЖАНА ҮЙ-БҮЛӨЛҮК БАЙЛАНЫШТАР

А.1 ӨМҮРДҮ КОРГОО БОЮНЧА ЧАРАЛАР, АТАП АЙТКАНДА, ЭВАКУАЦИЯ

А.1.1 Түздөн-түз коркунучтарга, бөөдө кырсыкка кабылган, биринчи кезекте өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдардын өмүрү, дене боюнун кол тийбестиги жана ден соолугу ал адамдар кайда гана болбосун мүмкүн болгон даражада корголууга тийиш.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Коркунучка туш болгон адамдарга аларга түшүнүктүү тилде күтүлүп жаткан тобокелдиктер, сунуш кылынган алдын-ала эскертүүлөр жана эвакуациянын коопсуз маршруттары жана жашаган жери боюнча авариялык баш калкалар сыяктуу коргоо объектери жөнүндө кабарлоо; жана
- ❖ Кооптуу белги берүү системасын иштетүү жана алдын-ала коргоо иш-чараларын, биринчи кезекте өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарга карата өткөрүү.

Даярдык чаралары:

- ❖ Жамааттардын/кыштактардын деңгээлинде бөөдө кырсыктарды болтурбоо жана алардын залалдарын жоюу боюнча чараларды пландаштыруу; тобокелдиктердин мүнөздөрүнө жана алардан коргонуу ыкмалары жагында калк арасында түшүндүрүү иштерин жүргүзүү;
- ❖ Бөөдө кырсыктар жөнүндө түшүндүрүү материалдарын окуу жайлардын программаларына кошуу;
- ❖ Гуманитардык операциялардын бардык катышуучуларын алгачкы жардам ыкмаларына окутуу;
- ❖ Бөөдө кырсыктарга жана алардын залалдарын жеңилдетүүгө даярдык чараларын кабыл алуу, мисалы, суу каптап кетүү ыктымалдуу жерлерде дарыя жээктерин бекемдөө; программага катышкан жамааттарда аялуулук факторлоруна баа берүү; жана
- ❖ Жамааттардын жана үй-бүлөлөрдүн арасында эвакуация маршруттарын белгилөө менен карталарды жана жакындап келе жаткан коркунуч жөнүндө кооптонуу белгилерин берүү үчүн ышкырыктар сыяктуу коргоо каражаттарын таркатуу.

А.1.2 Эгерде мындай чаралар коркунучка дуушар болгон адамдарды коргоо үчүн жетишсиз болсо, аларга коркунучтуу зонадан эвакуациялоого жардамдашуу керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Баш калкаларды жайгаштыруу жана алардан пайдаланууга үгүттөө;

- ❖ Эвакуациянын коопсуз маршруттары жөнүндө адамдарга түшүнүктүү тилде жана аларга жеткиликтүү ыкмалар менен маалымат юерүү; жана
- ❖ Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарга эвакуацияланууга мүмкүнчүлүк берүү үчүн аларга жардам көрсөтүү.

Даярдык чаралары:

- ❖ Бөөдө кырсыктарды болтурбоо жана алардын залалдарын жоюу боюнча жергиликтүү комитеттерди түзүү;
- ❖ Эвакуациянын маршруттарын жана өзгөчө бороон-чапкын же суу каптоо сыяктуу бөөдө кырсыктарга кабылган райондордо баш калкалардын жайгашкан жерлерин көрсөтүү менен жол белгилерин жана маалыматтык таблолорду орнотуу; жана
- ❖ Бөөдө кырсыктын алдында калкты эвакуациялоо боюнча машыгууларды өткөрүү.

А.1.3 Коркунучка кабылган жана коркунучтуу зонадан өз алдынча чыгып кетүүгө мүмкүнчүлүгү жок адамдарды эвакуациялоо.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Эвакуация чаралары жана жыйналуу пункттары жөнүндө бардык коркунуч келген райондордун калкына ачык кабар берүү;
- ❖ Өзгөчөлүү муктаждыктары бар же өз алдынча кыймылдоого жөндөмсүз адамдарды, анын ичинде майыптарды, кары-картаңдарды, ооруканага жаткырылган оорукчандарды же үйүндө төшөктө жаткан адамдарды, ошондой эле камактагыларды табуу, жана аларга транспорт каражаттарын берүү;
- ❖ Жалпысынан бүткүл кабылган калкка транспорт каражаттарын берүү; жана
- ❖ Турак жайларды жана эвакуациялангандар калтырып кеткен мүлктү кайтаруу.

Даярдык чаралары:

- ❖ Эвакуациялык маршруттардын ылайыктуу альтернативдерин табууга жана турак жайларды жана эвакуациялангандар калтырып кеткен мүлктү кайтарууга калкты тартуу;
- ❖ Мүлктөрдү жана оокаттарды азыркы турган абалында фото сүрөткө тартуу менен каттоо.

А.1.4 Эвакуациялоону каалабаган адамдарды мажбурлап эвакуациялоо

- мыйзамда каралаган;
- адамдардын өмүрүнө жана ден соолугуна олуттуу жана сөзсүз коркунучтан, ошондой эле катуу чаралар ал коркунучтуу болтурбай кое албаган абсолюттуу зарыл болгон учурлардан тышкары алардын эркине каршы ташуунун кереги жок; жана
- эвакуацияланууга жаткан адамдар кабардар кылынгандан жана алар менен аңгемелешүүлөр өткөрүлгөндөн кийин мүмкүнчүлүк боюнча жүргүзүлөт.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Коркунучка туш болгон адамдарды кабарлар кылуу жана аларды эмне үчүн, кайда жана канча мөөнөткө эвакуациялоо керектиги тууралуу аңгемелешүү өткөрүү; жана
- ❖ Коркунучка туш болгон адамдар менен эмне үчүн алар эвакуациялоону каалабай жаткандыгы тууралуу аңгемелешүү өткөрүү.

Даярдык чаралары:

- ❖ Эвакуациялоону талап кылган жана кандай шарттарда аларды жүргүзүү керектигин белгилеген мыйзамдарды кабыл алуу;
- ❖ Коркунучка туш болгон райондордо анча катуу эмес иш-чараларды жүргүзүү тобокелинин мүмкүнчүлүктөрүнүн даражасына техникалык баа берүү;
- ❖ Мажбурлап эвакуациялоону талап кылышы мүмкүн болгон жагдайлар боюнча калк менен түшүндүрүү иштерин жүргүзүү;
- ❖ Мажбурлап эвакуациялоо эмне үчүн, кандай жана качан жүргүзүлө тургандыгы боюнча калк менен түшүндүрүү жана аңгемелешүү иштерин жүргүзүү;
- ❖ Ачык эле коркунуч келген адамдар менен ыктыярдуу эвакуациялоого мүмкүн болуучу тоскоолдуктар боюнча аңгемелешүүлөрдү өткөрүү; жана аныкталган муктаждыктарды өзгөчө кырдаалдарда аракеттенүү пландарына киргизүү.

А.1.5 Эвакуация ыктыярдуу же мажбурлоочу болбосун эвакуацияланып жаткандардын өмүрүнө, адамдык беделине, эркиндигине жана коопсуздугуна толук урмат көрсөтүүнү камсыз кылуу менен жүргүзүү жана кимдир-бирөөлөргө карата кодулоону жокко чыгаруу керек. Эвакуациялоого жаткан адамдарды эвакуациянын ыктымалдуу узактыгы жөнүндө жана аны пайда кылган себептер жөнүндө мүмкүн болушунча жеткиликтүү жана аларга түшүнүктүү тилде кабардар кылуу керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Эвакуациялангандарды жана алардын майда-барат оокаттарын каттоо, эвакуация процессине мониторинг жүргүзүү; жана
- ❖ Транспорттук мүмкүнчүлүктөр чектелген кырдаалда өзгөчөлүк муктаждыктары бар адамдарды артыкчылыктуу тартипте тандоо.

А.1.6 Өз алдынча кеткен же эвакуацияланган адамдарды коопсуздуктун жана коргоолуунун жол берилген акылга сыярлык чегинде алардын мүмкүн болушунча адатта жашаган жерлерине жакын болуусун кубаттоо керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Жакын жердеги ылайыктуу баш калкаларды табуу жана артыкчылык берүү; жана
- ❖ Чет жакаларда кабыл алуучу үй-бүлөлөрдү жигердүүлүк менен издөө.

Даярдык чаралары:

- ❖ Эвакуациялангандарды “Өлкөнүн ичинде жер которуу жөнүндө маселелер боюнча Жетектөөчү принциптерге” ылайык кабыл алууга даярдоо жана коргоо; жана
- ❖ Кабыл алуучу үй-бүлөлөрдү табуу жана эвакуациялангандарды кабыл алууга макулдук бергендиги үчүн аларга компенсация берүүнүн мүмкүн болуучу ыкмаларын иштеп чыгуу.

А.1.7 Эвакуациялангандарды алып келинген же кабыл алган белгиленген эвакуациялык борборлор же убактылуу баш калкалар коопсуз болууга жана эвакуациялангандар кошумча тобокелдиктерден корголууга тийиш¹³. Аларга өздөрүнүн ар-намыстык сезимдеринин түшүп кетиши менен коштолбогон шарттарды түзүү керек.

¹³ Караңыз., атап айтканда, төмөндө А3 жана А4 бөлүктөрүндө.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Андай объекттер коргоонун минималдуу шарттарын канааттандырышына, жана аныкталган тобокелдиктерди азайтууга багытталган чараларды жүргүзүү мүмкүнчүлүгүнүн чегинде экендигине ынануу үчүн алардын коопсуздугун талдоо;
- ❖ Аныкталган тобокелдиктерди жетиштүү даражада төмөндөтүү мүмкүн болбогон учурларда эвакуациялангандарды кыйла коопсуз жерлерге дароо которууну уюштуруу;
- ❖ Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана структуралардын эвакуациялык борборлорго жайгаштырылган жер которгон адамдарды, анын ичинде өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарды аларга катышуусунун ылайыктуу формасын уюштуруу;
- ❖ Эвакуациялык борборлорго жайгаштырылган бардык адамдарды кырдаал жана алдыдагы келечектер жөнүндө өз убагында кабарлоо механизмдерин түзүү; жана
- ❖ Эвакуациялык борборлорго жайгаштырылган жер которгон адамдарды коргоо боюнча түшүндүрүү жана окуу-машыгуу иш-чараларын өткөрүү; жана ал мүмкүнчүлүктөрдү коргонуунун потенциалдуу маселелерин жөнүндө маалыматтарды чогултуу үчүн пайдалануу.

Даярдык чаралары:

- ❖ Эвакуациялык борборлордун (географиялык жайгашкан орду, курулушунун тиби жана абалы; имараттын сыйымдуулугу жана өлчөмү; эвакуациялык борбор катары пайдалануу мөөнөтүнүн узактыгы; жеткиликтүүлүгү; байланыш каражаттарынын болушу; санитариялык ыңгайлуулуктардын жана ашкана блогунун болушу; коммуналдык чарбасынын резервдик системаларынын болушу; ж.б.) жарактуулук критерийлерин иштеп чыгуу;
- ❖ Эвакуациялангандарды жайгаштыруу жерлеринде көзөмөл, координация жана башкаруу маселелеринде функцияларды жана жоопкерчилик чөйрөлөрүн бөлүштүрүү;
- ❖ Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдар үчүн буюм-тайымдардын комплекттерин (балдар үчүн оюнчуктарды ж.б.) же эвакуациялык борборлор үчүн атайын арналган буюм-тайымдардын комплекттерин күн мурдатан жайгаштыруу; жана
- ❖ Эвакуациялык борборлорго же убактылуу баш калкаларга жайгаштырылган жер которгон адамдарды тейлеген адамдарды алар жүрүм-турумдун эрежелери боюнча атайын даярдыктан өткөндүгүнө жана тийиштүү кодекске кол койгондугуна ынануу үчүн текшерүү.

A.1.8 Коргоп жана жардам берген эл аралык жана өкмөттүк эмес уюмдар таламдаш уюмдардын катышуусуз эвакуациялангандардын өмүрүнө, дене боюнун кол тийгистигине же ден соолугуна сөзсүз боло турган жана олуттуу коркунучтарды оолактатуу мүмкүн болбогон учурлардан тышкары мажбурлап эвакуациялоого же ага катышууга тийиш эмес.

A.2 ҮЙ-БҮЛӨЛӨРДҮ БӨЛҮНҮП КЕТҮҮДӨН КОРГОО¹⁴

A.2.1 Эвакуациялоо учурунда үй-бүлөлөрдүн бөлүнүп калбашына көз салуу керек. Балдарды ата-энелеринин бири, чоң ата, чоң апалары же көз болуучулары менен бирге эвакуациялоо үчүн мүмкүн болгондун бардыгын жасоо зарыл. Өтө

¹⁴ Ошондой эле Г.3 бөлүмдү караңыз “Үй-бүлөлүк байланыштарды калыбына келтирүү”.

аргасыз учурларда гана балдарды ата-энелерисиз топ менен эвакуациялоого жол берилет.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Балдарды таанып билүү биркалары же билериктери менен жабдуу;
- ❖ Эвакуацияланган балдарды жана алардын ата-энелерин каттоо; жана
- ❖ Балдар жеткирилген эвакуациялык борборлорду каттоо, жана ата-энелерге алардын балдары кайда тургандыгы жөнүндө кабарлоо.

Даярдык чаралары:

- ❖ Бардыгын бирге эвакуациялоо үчүн жалгыз бой балдарды жана өтө көп балалуу үй-бүлөлөрдө табуу;
- ❖ Эвакуацияны башталганга чейин идентификациялык материалдарды таркатуу; жана
- ❖ Балдар үчүн эвакуациялык пункттарды табууга ата-энелери жана мектептерди тартуу.

А.2.2 Эвакуация учурунда бөлүнүп калган же коштолбой калган балдарды убактылуу көзөмөл алдына жайгаштыруу керек. Кырдаал калыбына келгенге чейин институттук же узак мөөнөттүү асырап алуудан оолак болуу керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Балдарды убактылуу көзөмөл алдына жайгаштыруу жана аларга көзөмөл болуу үчүн ылайыктуу патронаждык үй-бүлөлөрдү/ата-энелерди табуу; жана
- ❖ Бөөдө кырсык болгонго чейин аяктабай калган чет өлкөгө асырап алуу жол-жобосун токтото туруу.

А.3 БӨӨДӨ КЫРСЫКТАРДЫН КАЙТАЛАНМА ЭФФЕКТЕРИНЕН¹⁵ КОРГОО

А.3.1 Бөөдө кырсыкка кабылган адамдар үчүн мүмкүн болуучу кырсыктын кайталанма эффектинен коргоону камсыз кылуу керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:¹⁶

- ❖ Адамдарды потенциалдуу кайталанма эффект коркунучу жөнүндө кабарлоо;
- ❖ Кабылган адамдар дале калып жаткан жерлердеги тобокелдиктерге баа берүү; жана
- ❖ Кабылган адамдар качып барган же алар алып келинген объекттердеги тобокелдиктерге баа берүү, жана зарыл болгон учурда, мисалы, суу басып калуусун же агынды суулардын капташын болтурбоо ж.б. үчүн андай объекттерде жатыктыруучу же кор-рекциялык техникалык чараларды көрүү; же эгерде андай чараларды көрүү мүмкүн болбосо же жетишсиз болсо эвакуациялангандарды башка, кыйла коопсуз объекттерге которууну уюштуруу.

Даярдык чаралары:

- ❖ Тобокелдиктер жөнүндө маалыматтарды карталоо жана жаңылоо; жана
- ❖ Коопсуз объекттерди күн мурдатан табуу.

¹⁵ Караңыз. I тиркеме, Глоссарий

¹⁶ Караңыз. А.1.7-бөлүгүндө

А.3.2 Бөөдө кырсыкка кабылган адамдарды химиялык заттардан, уулуу калдыктардан, жөө адамдарга каршы миналардан жана жарылбай калган ок-дарылардан, ошондой эле бөөдө кырсыктан улам аралашып, көрүнбөй же көздөн далдоо калган башка коркунучтуу материалдардан коргоону камсыз кылуу керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Тийиштүү участкаларды курчоо жана маркировкалоо;
- ❖ Тийиштүү чараларды кабыл алуу зарылчылыгы жөнүндө адистештирилген уюмдарды кабарлоо; жана
- ❖ Маалыматтык-үгүттөө иш-чараларын жүргүзүү.

Даярдык чаралары:

- ❖ Бөөдө кырсыкка кабылган жерлерде химиялык заттар, уулуу калдыктар, жөө адамдарга каршы миналар жана башка коркунучтуу материалдар турган жерлердин карталарын түзүүгө, ошондой эле аларды зыянсыздандырууга өзгөчө маани берилет.

А.4 ЗОМБУЛУКТАН, АНЫН ИЧИНДЕ ГЕНДЕРДИК НЕГИЗДЕГИ ЗОМБУЛУКТАН КОРГОО

А.4.1 Авариялык-куткаруу иш стадиясында жана ал аяктагандан кийин бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын коопсуздугун камсыз кылуу зарыл.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Алдын-алуу чаралары:
 - Кабылган контингенттин курамында жана андан тышкары зомбулуктун потенциалдуу булактарын табуу жана эсепке алуу;
 - Зомбулуктун жогорку тобокелдигине кабылган адамдарды, мисалы, жалгыз бой аялдарды же кыздарды, жалгыз бой ата-энелер башында турган үй-бүлөлөрдү, жалгыз-жарым же коштолбогон балдарды, кары-картаңдарды, майыптарды ж.б. табуу жана эсепке алуу;
 - Гендердик негизде зомбулук актыларынын, карактоонун, талап-тоноочулуктун, ж.б. мыйзамдуулукту жана тартипти жалпы бузуулардын реалдуу же потенциалдуу коркунучу бар участкаларды же объекттерди кайтаруу үчүн укук коргоо органдарынын кошумча санын жайылтуу үчүн үгүт жүргүзүү;
 - Бөөдө кырсыктан улам тийиштүү жаңы коргоо чараларына муктаж болгон адамдардын арасында келип чыккан жаңы тобокелдик факторлор, мисалы, адамдарды эксплуатациялоо, сатуу боюнча түшүндүрүү кампанияларын жүргүзүү;
 - Чоң же өтө толуп кеткен жамааттык баш калкаларды пайдалануудан баш тартуу; жана
 - Кабылган контингенттердин өкүлдөрүн, анын ичинде аялдарды, балдарды, кары-картаңдарды жана майыптарды лагерлерди жана жамааттык борборлорду, өзгөчө төмөнкүлөргө тиешелүүлөрдү долбоорлоого тартуу:
 - Баш калкаларды долбоорлоо, жайгашуу ордун тандоо жана пландаштыруу;
 - Жарык кылуу, курчоо жана башка коопсуздук чаралары;

- Азык-түлүк жана суу таратуу пункттарын, отун кампаларын, медпункттарды, окуу борборлорун жана жалпы пайдалануудагы башка объекттерди коопсуз жайгаштыруу жана жеткиликтүүлүгү.
- ❖ Кабыл алуучу калк тарабынан кастык көрүнүштөрдөн коргоо:
- ❖ А5-бөлүктү караңыздар.
- ❖ Лагерлерде жана жамааттык борборлордо кабылган контингенттин курамында зомбулуктан коргоо:
 - Үй-бүлө мүчөсү болуп саналбаган эркектерди ылайыксыз болгон жерлерде аялдардан жана балдардан бөлүү;
 - Керектүү болгон жерлерде жергиликтүү укук коргоо органдары, сот органдары менен бирдикте баш калкаларды башкаруу боюнча комитеттерди уюштуруу, ошондой эле курмандыктарга жана алардын туугандарына үй-бүлөдөгү зомбулук фактылары жөнүндө инстанциялар боюнча билдирүүгө жана ушул сыяктуу инциденттерди жайгарууга мүмкүнчүлүк берген, биринчи кезекте аялдар менен балдарга эсептелген жол-жоболорду иштеп чыгуу;
 - Баш калкада турган контингентти жамаат катары уюштурууга жергиликтүү активди тартуу, атап айтканда, анын ичинде баш калкада жашагандардын күчү менен анда полициялык кызматты жөнгө салуу; жана
 - Баш калкада жашагандар, биринчи кезекте аялдар менен тыгыз кызматташтыкта ички күзөт жана/же өз ара жардамдашуу системасын уюштуруу.
- ❖ Мониторинг жүргүзүү, отчет берүү жана курмандыктарды инстанция боюнча жөнөтүү механизмдерин түзүү:
 - Баш калка системасында ыза болгондордун укуктарын коргогон акыйкатчылардын системасын же даттануу берүү жана кароо жана башка мониторинг жүргүзүү системасын түзүү;
 - Бардык агенттиктердин жана тейлөөчү уюмдардын эвакуацияланган/жер которгон адамдардын алдында отчет беришин камсыз кылуу максатында лагерлерде жана жамааттык борборлордо даттануу берүү механизмдерин түзүү;
 - Адам укуктарын бузуунун же аеосуз мамиле кылуунун курмандыктарын тийиштүү кызматтарга тез арада жөнөтүү механизмдерин түзүү; жана
 - Жер которгон адамдар топтолгон жерлерге жана лагерлерге же жамааттык борборлорго улуттук укук коргоо механизмдеринин өкүлдөрүнүн туруктуу барышын уюштуруу.
- ❖ Камтылган контингентти уюшкан кылмыштуулуктан коргоо.
- ❖ Тийиштүү чаралар А. 4.3-бөлүктө сыпатталган.
 - Гуманитардык жардамдарды таратуучу жерлерде камтылган контингентти коргоо:
 - Жардамдар качан жана кайда таратыла тургандыгы жөнүндө алуучуларга күн мурдатан маалымат берүү мүмкүнчүлүгү боюнча;
 - Жардамды аялдарга, балдарга, улгайгандарга жана майыптарга башка алуучулардан өзүнчө – башка убакта же башка жерде таркатууну уюштуруу; жана
 - Гуманитардык жардам куралдуу күчтөр же куралдуу топтор тарабынан берилген учурда жардамды таркатууга көзөмөлдүк жүргүзүүгө жарандык бийликтерди же гуманитардык уюмдарды тартуу.

Даярдык чаралары:

- ❖ Жаш аялдар менен эркектерге, ошондой эле эки жыныстагы улан-кыздарга багытталган түшүндүрүү материалдарын даярдоо;
- ❖ Укук коргоо органдарынын кызматкерлерин өзгөчө кырдаалдарда аракеттенүүгө окутуу;
- ❖ Коопсуздукка коркунучтун потенциалдуу булактарын карталоо; жана
- ❖ Баш калкаларды күн мурдатан табуу жана пландаштыруу программасына аялдар менен кыздардын дене бой жана жеке коопсуздугун камсыз кылуу чараларын кошуу.

А.4.2. Кабылган адамдар, өзгөчө аялдар менен кыздар гендердик негизде зомбулуктан корголууга тийиш, ал эми андай зомбулуктан аман калган курмандыктарга зарыл колдоо көрсөтүлүүгө тийиш.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Гендердик негизде аялдар менен балдарды зомбулуктан коргоого калкты мобилизациялоо;
- ❖ Гендердик негизде зомбулук тобокели боюнча түшүндүрүү кампаниясын өткөрүү, ошондой эле ушундай зомбулук актылары үчүн жазалоо;
- ❖ Шашылыш байланышуу номерлери бар уюктук телефондорду таркатуу;
- ❖ Аялдар менен балдарга коопсуз баш калкалоо жайларын берүү;
- ❖ Балдарды формалдуу же бейформал окуу программаларына мүмкүн болушунча тез арада кошуу, же балдардын пайдаланышы үчүн ылайыктуу башка жайларды берүү;
- ❖ Аялдардын азык-түлүк эмес мүнөздөгү камылгаларга болгон керектөөлөрүн канааттандыруу стратегиясын иштеп чыгуу жана жардамдарды таркатуунун коопсуз ыкмаларын пландаштыруу;
- ❖ Гендердик өзгөчөлүктү эске алуу менен (анын ичинде медициналык, полициялык, укуктук/соттук жана психосоциалдык колдоо) купуя кызматтарга жана курмандыктарды тийиштүү кызматтарга жөнөтүү механизмдерине жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу, ошондой эле гендердик негизде зомбулуктун курмандыктарына адекваттуу материалдык колдоо көрсөтүү. Бул тейлөөчү уюмдун потенциалын чыңдоону жана саламаттыкты сактоо системасын жана башка системаларды материалдык-техникалык жактан колдоону кеңейтүү;
- ❖ Гендердик негизде зомбулук актыларын изилдөөгө жана жооп кылууга карата укук коргоо органдарынын потенциалын чыңдоо, кадрларды тездик менен тандоо же камтылган контингенттин ичинен аялдарды тартуу жолу менен коопсуздук кызматынын окутулган аялдар персоналынын жетиштүү санын камсыз кылуу;
- ❖ Жергиликтүү укук коргоо, сот органдары менен бирдикте, зарыл болгон жерлерде качкындарды башкаруу боюнча комитеттерди уюштуруу, ошондой эле курмандыктарга жана алардын туугандарына гендердик негизде зомбулук фактылары жөнүндө билдирүүгө мүмкүнчүлүк берген биринчи кезекте аялдар менен балдарга эсептелген жол-жоболорду иштеп чыгуу;
- ❖ Гендердик негизде зомбулук актыларына кылдат иликтөөнү тез арада жүргүзүү жана күнөөлүү адамдарды сот жоопкерчилигине толук тартуу, ошондой эле күбөлөрдү коргоонун натыйжалуу системасын түзүү;
- ❖ Гендердик негизде зомбулуктун катталган учурларын жана келип чыккан тенденцияларга системалуу мониторинг жүргүзүү;

- ❖ Гендердик негизде зомбулук тобокелдиктери жөнүндө, ошондой эле алар үчүн тийиштүү жазалар жөнүндө агартуу кампаниясын жүргүзүү; жана
- ❖ Жамааттардын деңгээлинде агитаторлорду мобилизациялоо.

А.4.3 Кабылган адамдар, балдардын эмгегин эксплуатациялоодон, кыз ала качуу, сойкулукка мажбурлоо жана сексуалдык эксплуатациялоо сыяктуу кулчулуктун азыркы түрлөрүнөн, ошондой эле ушундай эле эксплуатациялоонун башка түрлөрүнөн корголууга тийиш.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Кабылган контингент арасында адамдарды сатуу, эксплуатациялоо ж.б тобокелдиктери боюнча түшүндүрүү кампаниясын жүргүзүү.
- ❖ Балдарды формалдуу же бейформал окуу программаларына мүмкүн болушунча тез арада кошуу, же балдардын пайдаланышы үчүн ылайыктуу башка жайларды берүү;
- ❖ Адам сатуу, балдардын эмгегин эксплуатациялоо жана эксплуатациялоонун ушул сыяктуу түрлөрү болгон учурларды изилдөөгө жана жооп кылууга карата укук коргоо органдарынын потенциалын чындоо, анын ичинде кадрларды тездик менен тандоо же камтылган контингенттин ичинен аялдарды тартуу жолу менен коопсуздук кызматынын окутулган аялдар персоналынын жетиштүү санын камсыз кылуу;
- ❖ Кадрларды тездик менен тандоо же баш калка жайларында жашаган аялдардын ичинен тартуу жолу менен укук коргоо ишмердигине окутулган аялдар персоналынын жетиштүү санын тартуу;
- ❖ Жергиликтүү укук коргоо, сот органдары менен бирдикте качкындарды башкаруу боюнча комитеттерди уюштуруу, ошондой эле курмандыктарга жана алардын туугандарына гендердик негизде адам сатуу, балдардын эмгегин эксплуатациялоо жана эксплуатациялоонун ушул сыяктуу фактылары жөнүндө билдирүүгө мүмкүнчүлүк берген биринчи кезекте аялдар менен балдарга эсептелген жол-жоболорду иштеп чыгуу;
- ❖ Адам сатуу, балдардын эмгегин эксплуатациялоо жана эксплуатациялоонун ушул сыяктуу фактыларын кылдат иликтөөнү тез арада жүргүзүү жана күнөөлүү адамдарды сот жоопкерчилигине толук тартуу, ошондой эле курмандыктарды жана күбөлөрдү коргоонун натыйжалуу системасын түзүү.

А.4.4 Зомбулук жана адам укуктарын башка бузуулар жөнүндө иштерди териштирүү үчүн, улуттук укук коргоо институттары, акыйкатчы же адвокаттардын жергиликтүү ассоциациясы сыяктуу башка механизмдер үчүн кабылган райондорго жана кабылган контингенттерге жеткиликтүүлүктү жеңилдетүү зарыл.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Ал институттарды жапа чеккендердин ролунда кабылган адамдар чыккан иштерди аркалоого түрткү берүү менен үгүт жана түшүндүрүү иштерин жүргүзүү; жана
- ❖ Андай институттарга кадрдык жана логистикалык колдоо көрсөтүү.

Даярдык чаралары:

- ❖ Мониторинг механизмдеринин учурдагы бюджетинин бөлүгүн гуманитардык операциялардын сметасына кошуу; жана
- ❖ Мониторинг механизмдеринин мүчөлөрүн өзгөчө кырдаалдарда коргоо тобокелдиктеринин өзгөчөлүктөрүнө окутуу.

А.4.5 Эгерде бөөдө кырсык куралдуу жаңжал районунда болуп жатса, дароо тийиштүү эскертүү чараларын көрүү же эл аралык стандарттарга жана жол-жоболорго ылайык (III тиркемени караңыз) бөөдө кырсыкка кабылган балдарды куралдуу күчтөр же куралдуу топтор, анын ичинде жергиликтүү өз алдынча коргоо күчтөрү тарабынан азгырып кетүүдөн жана колдонуудан коргоо үчүн колдо бар иш-чараларды чыңдоо.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Куралдуу күчтөр же куралдуу топтор тарабынан балдарды азгыруу жана аларды куралдуу жаңжалдарда пайдалануу тобокелдиктери боюнча, ошондой эле балдарды азгыруу же күжүрмөн аракеттерге жигердүү тартуу боюнча түшүндүрүү кампанияларын өткөрүү аскердик кылмыштар катары чечмелениши мүмкүн;
- ❖ Балдарды азгыруудан жана жанагыдай максаттарга пайдалануудан коргоого коомчулукту мобилизациялоо;
- ❖ Куралдуу күчтөр же куралдуу топтор менен байланышкан балдарды тийиштүү кызматтарга, анын ичинде медициналык жана психосоциалдык колдоо кызматтарына чыгышын камсыз кылуу, убактылуу камкордукка алуу жана үй-бүлөсүнө кошуу;
- ❖ Азгыруу жана пайдалануу коркунучу келген балдар үчүн алдын алуу жана бир эле учурда коргоо чарасы катары окууга жана акча иштеп табууга жеңилдетилген мүмкүнчүлүк түзүү;
- ❖ Жер которгон адамдар үчүн гуманитардык жана жарандык мүнөздөгү лагерлер жана жамааттык баш калкалар менен камсыз кылуу (караңыз: А.5.3 жана Б.2.3-бөлүктөрү);
- ❖ Жапа чеккендерди тийиштүү кызматтарга жөнөтүүнүн тийиштүү механизмдерин түзүү жана зарылчылык чектеринде потенциалды арттыруу боюнча иш-чараларды жүргүзүү менен бөөдө кырсыкка кабылган райондордо аракеттенген укук коргоо жана аскерлик органдар менен байланышты орнотуу;
- ❖ Бөөдө кырсыкка кабылган өлкөлөрдөн башка өлкөлөргө качкан балдар үчүн куралдуу күчтөр же куралдуу топтор тарабынан балдарды азгыруудан же пайдалануудан оолак болуу үчүн баш калка алууга болгон өз укуктарын натыйжалуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу. Качкын статусун аныктоодо эки жыныстагы балдар туш болгон куугунтуктоонун өзгөчөлүү формаларына, анын ичинде азгыруу жана аларды куралдуу жаңжалдарда пайдалануу көңүлгө алына тургандыгы ырасталат; жана
- ❖ Куралдуу күчтөр же куралдуу топтор тарабынан балдарды азгыруу жана пайдалануу учурларына же тенденцияларына системалуу мониторинг жүргүзүү.

А.5 КАБЫЛ АЛУУЧУ ҮЙ-БҮЛӨЛӨРДӨ ЖАНА ЖАМААТТАРДАГЫ ЖЕ ЖАМААТТЫК БАШ КАЛКАЛАРДАГЫ КООПСУЗДУК

А.5.1 Жер которгон адамдар үй-бүлөлөргө жайгаштырылган учурларда даттанууларга мониторинг жүргүзүүнүн жана кароонун тийиштүү механизмдерин түзүү зарыл.

Жогоруда аталгандарга кошумча, кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Шашылыш телефон байланыш линияларын же кварталдык кайгуул кызматтарын уюштуруу;
- ❖ Юридикалык жардам консультациялары жана кызматтары менен коомдук/аялдардын борборлорун түзүү;

- ❖ Ички жер которгон адамдар кыйла көп санда турган райондорго социалдык кызматкерлердин, НПОлордун жана улуттук укук коргоо институттарынын персоналдарынын туруктуу барышын уюштуруу;
- ❖ Даттанууларды, аялдар менен балдарга, ошондой эле майыптар үчүн жеткиликтүү достук мамилелерге мониторинг жүргүзүүнүн жана кароонун тийиштүү механизмдерин түзүү.

Даярдык чаралары:

- ❖ Даттанууларга мониторинг жүргүзүүнүн жана кароонун механизмдери бөөдө кырсыктарга даярдык жана өзгөчө кырдаалдарда аракеттенүү пландарына кошулат; жана
- ❖ Даттанууларга мониторинг жүргүзүүнүн жана кароонун механизмдеринин мүчөлөрү бөөдө кырсыктар жараткан же оорлоткон өзгөчөлүү тобокелдиктерди таанып билүүгө окутулат.

A.5.2 Бөөдө кырсыктардан улам жер которгон адамдар үчүн лагерлер жана жамааттык борборлор ички жер которгон адамдардын, анын ичинде аялдардын, карыкартаңдардын жана башка дене боюнун коопсуздугу кыйла жогорку тобокелге туш болгон адамдардын коопсуздугун жана корголушун максималдуу даражасын камсыз кылгыдай, жана алардын болушу кабыл алуучу жамааттардын камкордугун мүмкүн болушунча азайткыдай жайгаштырылууга жана пландаштырылууга тийиш.

Жогоруда аталгандарга кошумча, кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- A**
- ❖ Жалпы пайдалануудагы жуунуучу жайларды жана тиричилик канализация жабдууларын, суу менен жабдуу пункттарын, тамак-аш таркатуучу пункттарды, отун булактарын, медпункттарды жана окуу борборлорун, эгерде алар жакын жерде жок болсо, турак жана жатак жайларга жакын жерлерден табуу, аларга өзгөчө түн ичинде коопсуз жетүү, кайгуул кылуу жана бардык чыйырларга жарык берүүнүн адекваттуу булактарын орнотуу жолу менен коопсуздукту камсыз кылуу;
 - ❖ Баш калкаларды, турак жана жатак жайларды приваттыктын максималдуу даражасын жана чакырылбаган коноктордон жана жагымсыз келгендерден коргоону камсыз кылгыдай долбоорлоо; жана
 - ❖ Жер которгон адамдардын контингентинин өкүлдөрүнүн курамында алардын курактык жана гендердик структурасын чагылдыруу менен укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин жана лагерлерди/баш калкаларды башкаруу боюнча комитеттердин мүчөлөрүнүн күчү менен коопсуздук чараларына мониторинг жүргүзүү (караңыз: жогору жактагы A.4.1-бөлүгү).

A.5.3 Түздөн-түз коркунуч өткөндөн кийин жарандык бийликтер же уюмдар куралдуу күчтөр же куралдуу топтор тарабынан курулган лагерлерди же жамааттык борборлорду башкаруунун өздөрүнө алууга тийиш. Полиция жана коопсуздук күчтөрү коопсуздукту камсыз кылуу функциялары менен гана чектелүүгө тийиш.

A6 ЧИРИГЕН СӨӨКТӨР МЕНЕН ИШТӨӨ

A.6.1 Каза болгондордун чириген сөөктөр бөлүктөргө бөлүнүп же мазакталбашы үчүн, ошондой эле калдыктарды туугандарына кайтарып берүүнү жеңилдетүү үчүн чогултулууга жана таанытылууга тийиш.

A.6.2 Эгерде сөөктөрдү кайтарып берүүгө мүмкүн болбосо, мисалы, туугандарынын ким экендигин аныктоо же алар менен байланышуу мүмкүн болбосо, анда андай сөөктөр менен кийин аларды эксгумациялоону жана таанууну жеңилдеткидей кылып иш кылуу керек. Таанылбай калган сөөктөрдү кремациялоодон оолак болуу керек. Анын ордуна алар таанылганга жана үй-бүлөсүнө кайтарылганга чейин сактоочу жайда кармоо же көөмп коюу керек.

A.6.3 Сөөктөрдүн сөөктөрдү көмүү жагында башынан эле жергиликтүү диний жана маданий ишенимдерди жана ырым-жырымдарды эске алуу керек. Сөөк коюу маркумдардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн беделине жана приваттыгына залал келтирбестен жүргүзүлүүгө тийиш. Мүрзөлөрдү жана ага коюлган эстеликтерди кордоп же маркумдардын тынчын алууга жол бербөө үчүн аларды кайтаруу чараларын көрүү зарыл.

A.6.4 Үй-бүлө мүчөлөрүн мүрзөлөр турган жер же сөөктөр көмүлгөн жайлар жөнүндө толук маалымдар кылуу жана алардын андай жерлерге барышын чектебеш керек. Аларга өздөрүнүн диний жана маданий ишенимдерине жана ырым-жырымдарына ылайык кайра көмүү же кремациялоо үчүн сөөктү эксгумациялоого, ошондой эле эстеликтерди орнотууга жана зарыл диний зыйнаттарын өткөрүүгө мүмкүнчүлүк берүү керек.

Жогоруда аталгандарга кошумча, кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Бөөдө кырсыктын кесепетинен курман болгон адамдардын толук санын, курагын, жынысын, этностук таандыктыгын жана туткан динин аныктоо үчүн аларды толук эсептөө же каттоо жүргүзүү. Маркумдарды таанууну жеңилдетүү үчүн өмүрүндө чогулган жана иштетилген соңку маалыматтарды (AMD) пайдалануу; жана
- ❖ Массалык көмүүлөрдү же аларга номер коюлуп жана сүрөткө тартылышы, алардын таандыктыгы (мисалы, кийимдери) – таанылууга же катталууга тийиш. Сөөк калдыктарын таануу үчүн фотосүрөткө тартуудан, маркумдун жеке кийим-кечелерин жана документтеринен тышкары, өмүрүндөгү соңку маалыматтарды (AMD) өлгөндөн кийинки экспертизанын маалыматтары (PMD) (мисалы, бармактарынын издери, тиш формуласынын жазуулары, медициналык кайталангыс өзгөчө белгилер, жалпы физикалык мүнөздөмөлөр, ДНК ж.б) менен айкалыштырууга негизделген криминалисттик ыкмаларды да пайдаланууга төмөнкү учурда жол берилет.
- ❖ Жапырт көмүү учурларында:
 - Камтылган конуштардын калкын маркумдарды таануу үчүн колдонулган жол-жоболор жөнүндө аларга түшүнүктүү тилде жана жеткиликтүү ыкма менен кабарлоо үчүн агартуу кампаниясын жүргүзүү керек. Бул маалыматтарда биринчи кезекте маркумдар жөнүндө фотосүрөттөр жана башка документациялар менен кайдан таанышууга боло тургандыгы, алардын жеке буюмдары жана документтери кайда сакталгандыгы, криминалисттик изилдөөлөр кайда жүргүзүлүп жаткандыгы көрсөтүлүүгө тийиш; жана
 - Өлгөндүгү жөнүндө күбөлүктү кечиктирбестен берүү үчүн атайын юридикалык жана администрациялык чараларды, эгерде алар маркумдун туугандарына алардын дайынсыз жок болгондугуна байланыштуу юридикалык жана жарандык маселелер үчүн керек болсо кабыл алуу зарыл. Муну менен бирге кабылган үй-бүлөлөрдүн укуктарына, анын ичинде алардын адамдын ар-намысын сактоого, сөөк калдыктары табылган учурда мезгилдин өтүшү менен алардын чындыкка жетүүгө болгон укуктарына кол салууга жол берилбейт.
- ❖ Массалык көмүүнүн ачык-айкын учурларында:

- Калдыктардын аралашып кетишине жол бербөө;
 - Мүрзөдөгү ар бир сөөктү маркировкалоо жана алардын абалын картага түшүрүү; жана
 - Кабылган калкты боордоштук мүрзөлөр жайгашкан жерлер жөнүндө кабарлоо үчүн агартуу кампаниясын өткөрүү.
- ❖ Чет өлкөлүк консулдуктар жана элчиликтер, ошондой эле Интерпол менен бөөдө кырсыктан улам каза болгон чет өлкөлүк жарандардын туугандары жана жакындарына алардын сөөктөрүнүн калдыктарын таануу жана репатриациялоого жардам берүү максатында тыгыз байланышты кармап туруу.

Даярдык чаралары:

- ❖ Тез арада таануу каражаты катары бир жолку фотокамералардын партиясын даярдоо;
- ❖ Таануу маалыматтарынын бланктарын даярдоо; жана
- ❖ Моргдорду жана башка муздаткыч жайларды, ошондой эле массалык көмүү үчүн ылайыктуу жерлерди табуу.

Б ТОБУ:

АЗЫК-ТҮЛҮК БЕРҮҮ, МЕДИЦИНАЛЫК ЖАКТАН ТЕЙЛӨӨ; ҮЙ-ЖАЙ; ЖАНА БИЛИМ БЕРҮҮ МЕНЕН БАЙЛАНЫШКАН УКУКТАРДЫ КОРГОО

Б1 ГУМАНИТАРДЫК КАМЫЛГАЛАРГА ЖАНА КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮЛӨРГӨ ЖЕТКИЛИКТҮҮЛҮКТҮ ЖАНА АЛАРДЫ БЕРҮҮ - ЖАЛПЫ ПРИНЦИПТЕР

Б.1.1 Гуманитардык камылгалар жана кызмат көрсөтүүлөр керектөөлөрдөгү айырмачылыктардан тышкары, кандайдыр-бир айырмачылыксыз белгиленген керектөөлөрдүн негизинде, ошондой эле расага таандыктык белгилери, терисинин түсү, жынысы, тили, майыптыгы, саясий же башка көз караштары, улуту же социалдык теги, мүлктүк абалы, туулгандыгы, курагы же башка белгилери боюнча кандайдыр-бир кодулоосуз берилүүгө тийиш. Бөөдө кырсыкка кабылган бардык адамдарга алардын күндөлүк муктаждыктарын канааттандыруу үчүн зарыл болгон камылгалар жана кызмат көрсөтүүлөр коопсуз, тоскоолсуз жана кодулоосуз берилүүгө тийиш. Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдар үчүн гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө адекваттуу жеткиликтүүлүк камсыз кылуу үчүн артыкчылыктуу жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу же таратуунун өзүнчө системасы сыяктуу бардык зарыл өзгөчөлүү чаралар көрүлүүгө тийиш.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдардын бардык категорияларын эске алууга жана керектөөлөргө объективдүү баа берүүгө мүмкүнчүлүк берген баа берүүнүн ишенимдүү каражаттарын пайдалануу;
- ❖ Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдар, кары-картандар, майыптар, оорукчандар же эмчекте балдары жана кичине балдары бар жалгыз бой энелер азык-түлүккө сууга, медициналык жана башка гуманитардык кызмат көрсөтүүлөргө бирдей жеткиликтүү болгондугуна ынануу максатында мониторинг жүргүзүү; андан болбогон учурда аларга артыкчылыктуу жеткиликтүүлүк берүү же алар үчүн өзүнчө таратуучу пункттарды түзүү же аларга камылгаларды таркатуу жана кызмат көрсөтүү ж.б. үчүн өзгөчө сааттарды белгилөө зарыл;
- ❖ Жалгыз бой энелерди, коштогон адамы жок балдарды, майыптарды жана башка өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарды гуманитардык камылгаларды алуучулардын тизмесин системалуу киргизүү;
- ❖ Таркатуучу пункттарды ээн баштардан жана зомбулук кылуу үчүн эч нерседен кайра тартпаган адамдардан кайтаруу; жана
- ❖ Таркатуудан кийин жардам алуучулар үчүн тобокелдиктерге мониторинг жүргүзүү.

Даярдык чаралары:

- ❖ Бөөдө кырсык болгонго чейин керектөөлөрдү баалоо каражаттарын күн мурдатан даярдоо;
- ❖ Коопсуздук критерийлери боюнча маршруттарды жана таркатуу пункттарын талдоо; жана

Б

- ❖ Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарды тийиштүү таркатуучу каражаттарды колдонуу менен тейлөөнү пландаштыруу.

Б.1.2 Бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга берилүүчү гуманитардык камылгалар жана кызмат көрсөтүүлөр сапатына адекваттуу болууга тийиш. Андай камылгалар менен кызмат көрсөтүүлөрдүн адекваттуулугу төмөнкү критерийлер менен аныкталат: (i) болушу, (ii) жеткиликтүүлүгү, (iii) алгылыктуулугу жана (iv) ылайыкташуусу:

- Болушу** бөөдө кырсыкка кабылган контингентке камылгалар жана кызмат көрсөтүүлөр кыйла жогорку сапатта жана жетиштүү санда берилет дегенди билдирет;
- Жеткиликтүүлүк** ал камылгалар жана кызмат көрсөтүүлөр (а) алардын муктаждыктарына ылайык жана кодулоосуз бардыгына берилет, (б) өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарды кошуп алганда бардыгы коопсуз жете ала турган чекте турат, жана (в) алуучуларга белгилүү дегенди билдирет;
- Алгылыктуулук** берилүүчү камылгалар жана кызмат көрсөтүүлөр айрым адамдардын, азчылыктардын, элдердин жана жамааттардын маданиятына жана каада-салттарына карама-каршы келбейт, жана гендердик жана курактык талаптарга ылайык келет дегенди билдирет; жана
- Ылайыкташкандык** ал камылгалар жана кызмат көрсөтүүлөр аларды гуманитардык операциянын, калыбына келтирүүлөрдүн ар кандай стадияларында, ал эми ички жер которгон адамдар кайра кайткан, мурдагы жашаган жерине интеграцияланган же өлкөнүн башка райондоруна отурукташтырылган учурда өзгөрүлмө керектөөлөргө ылайык келтирүү үчүн кыйла ийкемдүү ыкмалар менен берилет дегенди билдирет.

Б Гуманитардык операциялардын катышуучулары ал критерийлердин бардык элементтери менен мүмкүн болушунча тез арада канааттандырууга умтулуулары керек. Өзгөчө кырдаалдын стадияларында азык-түлүк, суу, үй-жай, кийим-кече, сангигиеналык жана медициналык кызмат көрсөтүүлөр эгерде алар аман калуунун зарыл талаптарына ылайык келип жана эл аралык таанылган стандарттарга жооп берсе, адекваттуу деп эсептелет (III тиркемени караңыз).

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Болууга тиешелүү:
 - Бөөдө кырсыкка кабылган райондордо күн мурдатан түзүлгөн азык-түлүк жана азык-түлүк эмес камылгалардын запастарын пайдалануу; жана
 - Гуманитардык жардам мүмкүнчүлүгү боюнча саны (мисалы, азык-түлүк) жана мүнөзү (мисалы, чатырлардын же казандардын өлчөмү) боюнча адамдардын ар кандай керектөөлөрүнө жооп бериши үчүн чара көрүү.
- ❖ Кодулоосуз жеткиликтүүлүккө тиешелүү:
 - Бөөдө кырсыкка чейин эле кодулоого кабылган же өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарды жана топторду ушул категориядагы адамдарга карата кодулоого жол бербөө, эгерде талап кылынса, ага кийлигишип жана ага бөгөт коюу үчүн мүмкүн болушунча тез арада табуу керек.
 - Бөөдө кырсыкка кабылган контингенттерди, анын ичинде өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарды гуманитардык операцияларга, атап айтканда, азык-түлүк жана азык-түлүк эмес камылгаларды таркатууга катышууга тартуу;
 - Бөөдө кырсыкка кабылган адамдар гуманитардык камылгаларга жана кызмат көр-

сөтүүлөргө ээ болуу үчүн пара берүүгө же сексуалдык кызмат көрсөтүүгө аргасыз болгон учурларга мониторинг жүргүзүү жана кийлигишүү; жана

Ошондой эле төмөндө сыпатталган Б.1.3 жана Б.1.4 бөлүмдөрдү караңыз.

❖ Алгылыктуулукка тиешелүү:

- Азык-түлүктөр, дары-дармектер жана башка камылгалар, атап айтканда, кийим-кече, мүмкүнчүлүгүнө жараша:
 - Бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын, өзгөчө алар түпкү элдерге же өзгөчө этностук же диний жамааттарга таандык болсо, алардын маданиятына жана каада-салттарына ылайык келүүгө тийиш; жана
 - Кары-картандардын, боюнда бар аялдардын жана бала эмизген энелердин, эмчектеги балдардын, майыптардын, оорукчандардын жана өзгөчөлүү муктаждыктары бар башка категориядагы адамдардын өзгөчөлүү керектөөлөрүнө ылайык келүүгө тийиш.

❖ Ылайыкташууга тиешелүү:

- Авариялык-куткаруу иштеринин стадиясында азык-түлүк, суу жана санитардык кызмат көрсөтүүлөр, азык-түлүк эмес камылгалар, үй-жай, медициналык жана башка кызмат көрсөтүүлөр минималдуу стандарттарга жооп берип, өзгөчө кырдаал аяктаганда кыйла жогорку стандарттарга ылайык келиши жана убакыттын өтүшү менен өзгөргөн муктаждыктарга ылайыкташуусу үчүн чараларды көрүү керек.

Даярдык чаралары:

- ❖ Азык-түлүк, кийим-кече, үй-жай, ж.б. тиешелүү маданий керектөөлөрдү аныктоо;
- ❖ Куракка, жыныска, майыптуулукка же өнөкөт ооруларга, же башка факторлорго тиешелүү керектөөлөргө баа берүү үчүн маалыматтарды позициялар боюнча бөлүү менен пайдалануу.
- ❖ Камылгаларды күн мурдатан жана кыйла алыскы жерлерге топтоо.

Б

Б.1.3 Эгерде бөөдө кырсык адамдардын жер которушун пайда кылса, гуманитардык жардам берүүдө ички жер которгон адамдардын өзгөчөлүү муктаждыктары, ошондой эле жер которгон адамдардын агымынан улам кабыл алуучу жамааттар туш болгон кодулоосуз жана объективдүү критерийлердин негизинде бааланган муктаждыктар канааттандырылууга тийиш.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Кабыл алган жамаатта ушундай эле же ички жер которгон адамдар сыяктуу муктаждыктарды башынан өткөргөн адамдарга гуманитардык жардам берүү.
- ❖ Кабыл алынган жер которгон адамдардын санына жана аларды жайгаштырууда ийкемдүүлүккө, мисалы, аларга суу менен жабдуунун жана канализациянын кошумча системаларын берүү, мектеп жана медициналык мекемелерди кеңейтүү, жамааттардын тамактануу базасын чыңдоо үчүн мектепте тамак берүү программасын киргизүү, кабыл алган үй-бүлөлөргө өз турак жайларын бекемдөө үчүн курулуш материалдарын же аларда ички жер которгон адамдардын жашагандыгы үчүн акы катары акчалай гранттарды берүү жолу менен зарылчылыгына жараша кабыл алуучу жамааттардын мүмкүнчүлүгүн кеңейтүүгө жамааттык мамилени колдонуу.
- ❖ Ички жер которгон жамааттардын ортосунда же жер которгон жана кабыл алган жамааттардын ортосунда этностук, саясий же башка негизде потенциалдуу тирешүүлөр-

дү талдоо, баа берүү жана ал жөнүндө гуманитардык операциялардын катышуучуларына кабарлоо, жана мындай талдоонун маалыматтары гуманитардык операцияларды пландаштырууда эске алышы үчүн чараларды көрүү.

Даярдык чаралары:

- Ички жер которгон адамдардын агымынан улам кабыл алуучу жамааттар туш болгон муктаждыктарды божомолдоо;
- Кабыл алуучу жамааттарды баш калкалар жана эвакуациялык объекттер жайгашкан жерлерди аныктоого, ошондой эле тийиштүү чечимдерди кабыл алуу процесине кошуу.

Б.1.4 Гуманитардык операциялардын өзгөчөлүү программаларын иштеп чыгууда кабылган жамааттардын эркектер жана аялдар контингентинин мүмкүнчүлүктөрүндөгү айырмачылыктар көңүлгө алынууга жана алардын ортосунда функцияларды талаптагыдай бөлүштүрүү каралууга тийиш.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Аялдарды гуманитардык камылгаларды таркатуу, өзгөчө аялдарды тейлөөчү бригадаларга кошуу;
- ❖ Маданий салттар жалпы пайдалануучу жерлерге аялдардын башына чектөө койгон учурларда өзүнчө линияларды/каналдарды жана таратуу жайларын уюштуруу; жана
- ❖ Жардамды бөлүштүрүүдө жана гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө алардын жамааттарды жана үй-бүлөлөрү тараптан жеткиликтүүлүк берүүдө аялдарга же эркектерге карата кодулоо учурларын табуу жана мониторинг жүргүзүү жана жамааттардын лидерлери жана үй-бүлө башчылары менен андай учурларды талкуулоо.

Б

Б2 КОНКРЕТТҮҮ КАМЫЛГАЛАРДЫ, АТАП АЙТКАНДА, АДЕКВАТТУУ САПАТТАГЫ ЖАНА АДЕКВАТТУУ САНДАГЫ АЗЫК-ТҮЛҮКТӨРДҮ ЖАНА СУУЛАРДЫ БЕРҮҮ, САНИТАРДЫК-ГИГИЕНАЛЫК ЫҢГАЙЛУУЛУКТАР, ҮЙ ЖАЙ ЖАНА КИЙИМ-КЕЧЕ МЕНЕН; САЛАМАТТЫКТЫ САКТОО ЖАНА БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАГЫНДАГЫ КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮЛӨРДҮН НЕГИЗГИ ТҮРЛӨРҮ МЕНЕН КАМСЫЗ КЫЛУУ

Б.2.1 Азык-түлүккө болгон укукту сактоо жана коргоо зарыл. Аны адекваттуу сапаттагы жана жетиштүү сандагы наркы боюнча жеткиликтүү азык-түлүккө, же аны табуу каражатына кодулоосуз ээ болууга укук катары түшүнүү керек. Азык-түлүк менен камсыз кылуу боюнча чараларды талаптагыдай пландаштыруу керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Бөөдө кырсыкка кабылган жамааттарды, өзгөчө аялдарды азык-түлүктөрдү таркатуу боюнча операцияларды пландаштырууга, программалаштырууга жана жүргүзүүгө, мисалы, фокус-топтордо дискуссияларды өткөрүү жолу менен максималдуу тартуу жана аялдар контингентинин өкүлдөрүн табуу үчүн коомдук уюштуруучуларды пайдалануу;
- ❖ Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдар, мисалы, коштолбогон балдар, кары-картаңдар, колдоого муктаж майыптар же узак мезгилден бери запкы чеккен же ВИЧ/СПИД сыяктуу өнөкөт оорулар менен ооруган жана бөөдө кырсык учурунда талап кылынган

көз болуудан айрылган адамдар үчүн азык-түлүккө тоскоолсуз жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу. Атап айтканда:

- Бардык алуучуларга, анын ичинде өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарга азык-түлүктү таркатуунун жыштыгы, мөөнөтү жана көлөмү жөнүндө жана канча сандагы азык-түлүк алынып келине тургандыгы жөнүндө так жана анык маалыматтарды берүү;
 - Эгерде тартыштык мезгилинде аялдар менен балдар эркектерге караганда адатта начар жабдылганда же, эгерде азык-түлүк жардамы башка максаттарга жумшалуу коркунучу бар болгондо азык-түлүктөрдү аялдар менен коштолбогон балдарга түздөн-түз таркатуу;
 - Камылгаларды таркатуунун жана жардам берүүнү кары-картаңдарды, ВИЧ/СПИД же башка оорулар менен ооругандарды, боюнда бар аялдарды, майыптарды жана коштолбогон балдарды узун кезекке туруудан же оор жүктөрдү таркатуу пункттарынан үйлөрүнө ташуудан арылткыдай кылып жүргүзүү (азык-түлүктөрдү аталган категориядагы адамдар көтөрө алгыдай идиштерге салуу); жана
 - Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдар өз күчтөрү менен жасай албаган учурда ал категориядагы адамдарды биргелешип тамак даярдоо үчүн аларга жардам берүүнү каалаган үй-бүлөлөргө жиберүү.
- ❖ Сексуалдык зомбулукту болтурбоо стратегиясын азык-түлүктөрдү таркатуу жана тамак-аш менен камсыз кылуу программаларына кошуу;
 - ❖ Азык-түлүктөрдү боюнда бар аялдардын жана бала эмизген энелердин, эмчек эмген наристелердин, балдардын, кары-картаңдардын жана узак мезгилден бери жана өнөкөт оорулар менен ооруган оорулуулардын өзгөчөлүү муктаждыктарына жооп берген берүүлөрдүн курамына кошуу; жана
 - ❖ Таркатылып жаткан азык-түлүктөр, мейли ал даяр тамак же кургак паек болсун, тамак-аштын эл аралык ченемдерине жооп берип жана тейленип жаткан контингенттин маданиятына жана каада-салттарына ылайык келиши үчүн чара көрүү. Бөөдө кырсыкка кабылган адамдарды, эгерде ал колдо бар болсо, алар үчүн көндүм болгон тамак-аш менен жабдыган жакшы. Бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын керектөөлөрүнө баштапкы операциялык баа берүүдө алардын тамак-ашты керектөөсүнүн маданияты жана каада-салты эске алынууга тийиш.

Б

Б.2.2 Сууга жана сангигиеналык ыңгайлуулуктарга болгон укукту сактоо жана коргоо зарыл. Аны коопсуз жана алгылыктуу сапаттагы, жеке жана тиричилик муктаждыктары үчүн жеткиликтүү баада жана жетиштүү көлөмдө кодулоосуз берилген укук катары түшүнүү керек. Суу жана сангигиеналык ыңгайлуулуктар менен камсыз кылуу боюнча иш-чараларды талаптагыдай пландаштыруу керек. Коопсуз сапаттагы суу, жок эле дегенде суусуздандырууну болтурбоо жана ичүү, тамак жасоо, ошондой эле жеке жана гигиеналык муктаждыктарды камсыз кылуу үчүн зарыл көлөмдө берилиши керек, аларды канааттандыруу татыктуу өмүр сүрүүнүн шарты катары зарыл болот.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Убактылуу лагерлер жана жамааттык баш калкалар, ошондой эле жер которгондор туруктуу жашаган жерлер суу менен жабдуунун адекваттуу булактары жана сангигиеналык ыңгайлуулуктар, анын ичинде суу алуучу колонкалар, дааратканалар жана жуунуу пункттары менен жабдылышы үчүн чара көрүү:
 - Майыптар жана кары-картаңдар пайдаланышы үчүн жеткиликтүү; жана
 - Түн ичинде, мисалы, өтө жарык кылуунун аркасында коопсуз болушу.

- ❖ Убактылуу лагерлерде жана жамааттык баш калкаларда аялдар жана эркектер үчүн, ошондой эле жалгыз бой ата-энелери менен үй-бүлөлөр үчүн өз-өзүнчө дааратканаларды орнотуу.

Ошондой эле А.4-бөлүктө сунуш кылынган гендердик негиздеги зомбулуктан коргоо чараларын да караңыз.

Б.2.3 Үй-жайга болгон укукту сактоо жана коргоо зарыл. Аны коопсуз, бейкут жана татыктуу өмүр сүрүүнү камсыз кылган турак жайга болгон укук катары түшүнүү керек. Үй-жай менен камсыз кылуу боюнча иш-чараларды талаптагыдай пландаштыруу керек. Лагерлерге жана жамааттык баш калкаларга жайгаштырууну эң аргасыз чара катары кароо керек, ага бөөдө кырсыктын курмандыктарын кабыл алуучу үй-бүлөлөргө жайгаштыруу керек болгон жана мүмкүнчүлүк пайда болгонго чейин баруу, алардын өз алдынча жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу же тез арада реабилитациялоо керек. Жамааттык баш калкаларга карата төмөнкүдөй принциптерди сактоо керек:

- а) Баш калкаларда жашагандар лагерден жана жамааттык борборлордон тоскоолсуз кирип-чыгууга укуктуу болууга тийиш. Андай ары-бери жүрүүлөрдү, баш калкаларда жашагандардын же айланадагы калктын коопсуздугунан же ден соолугун коргоодон улам чыккан учурлардан тышкары, чектөөгө же тыюу салууга болбойт. Киргизилген чектөөлөр ал абдан керек болгондон ашыкча калууга тийиш эмес; жана
- б) Зарылчылыктан улам лагерлердин жана жамааттык борборлордун жарандык мүнөзү сөзсүз сакталууга тийиш, коопсуздук куралдуу күзөттүн же полициянын күчү менен кайгуул талап кылынган учурлардан тышкары аларда куралдуу элементтердин болушуна жол берилбейт. Аларда куралдуу элементтер болгондо аларды жарандык контингенттен бөлүп коюу керек. Эгерде алар ошол лагерлерде жана борборлордо жашаган үй-бүлөлөрдүн мүчөлөрү болуп саналса, анда аларга ал жерлерде куралы менен, аскер кийимчен жана аскердик айырмалоочу белгилери менен келишине тыюу салуу керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Ички жер которгон адамдарды кабыл алуучу үй-бүлөлөргө артыкчылыктуу тартипте (баш калкаларды күтүүгө бөлүнгөн каражаттардан акчалай акы төлөө же азык-түлүк эмес камылгалар түрүндө, анын ичинде, эгерде ал максатка ылайыктуу болсо, алардын турак жайларын чыңдоого курулуш материалдары түрүндө төлөө менен), же тийиштүү жергиликтүү бийликтер менен консультациянын негизинде коомдук же бош турган имараттарды пайдалануу, болбосо жер которгон адамдарды расмий эмес тартипте, бирок адекваттуу шарттарда коомдук жерлерге жайгаштыруу.
- ❖ Аялдар балдары менен өз алдынча жана өздөрүн толук коопсуз сезе алгыдай өзгөчө зоналарды уюштуруу;
- ❖ Маданий жактан алгылыктуу, өзгөчө аялдар менен балдар үчүн приваттыкты камсыз кылуу планында баш калкаларды берүү;
- ❖ Майыптарга же кары-картаңдарга берилген баш калкалар коопсуз, жеткиликтүү болуп жана ылайыктуулук талаптарына жооп бериши (кары-картаңдарга ыңгайлуу баш калка) үчүн чараларды көрүү; жана
- ❖ Лагерлер жана жамааттык борборлор жашоо каражаттарына жана ишке орношуу мүмкүнчүлүктөрүнө жеткиликтүүлүк көз карашынан өтө ыңгайлуу жерлерде жайгашуусуна көз салууга арналган чараларды көрүү.

Б.2.4 Ички жер которгон адамдарга, эгерде алар жайгаша турган эч жер жок болсо,

пайдаланылбаган бөтөн кыймылсыз мүлктү, жерди жана мүлктөрдү пайдаланууга, бирок өтө зарылдыктан ашпаган өлчөмдө уруксат кылуу керек. Алардын ээлерине жер которгон адамдар алардын менчигинен пайдалангандыгы үчүн адекваттуу компенсациялоо зарыл. Бардык тараптарга сот адилеттигин жүргүзүүнүн жана соттук адилет жана калыс териштирүүнүн ченемдерин сактоо кепилдиги берилүүгө тийиш.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Пайдаланылбаган коомдук жана жеке кыймылсыз мүлктөрдү, жерди жана мүлктөрдү ички жер которгондорго убактылуу пайдаланууга берүү үчүн объективдүү критерийлерди жана расмий механизмдерди уюштурууну иштеп чыгуу;
- ❖ Ички жер которгон адамдарды каттоо, алар өз демилгелери менен же ыйгарым укуктуу бийлик органдарынын көрсөтмөлөрү боюнча пайдаланылбаган коомдук жана жеке кыймылсыз мүлктөрдү, жерди жана мүлктөрдү ээлейт жана пайдаланат;
- ❖ Ээленген жеке менчиктин ээлерине компенсацияларды төлөп берүү үчүн механизмдерди түзүү; жана
- ❖ Менчиктин мыйзамдуу ээлери менен аны пайдаланган ички жер которгон адамдардын ортосунда чатак чыккан учурда бардык тараптар үчүн орун алган соттук жол-жоболорго жеткиликтүүлүктү жеңилдетүү, эгерде зарыл болсо, ошондой жол-жоболорду түзүү үчүн үгүттөө керек.

Даярдык чаралары:

- ❖ Бөөдө кырсыкка кабылган райондордо менчик маселелерин таасын түшүнүү: Ким ээси? Кандай жер коомдук деп эсептелет? Кыймылсыз мүлктүн жана менчиктин кандай категориялары бар? Ээлери же алардын өкүлдөрү жокто ким чечим кабыл алууга ыйгарым укуктуу?

Б

Б.2.5 Ден-соолукка укуктуу сактоо жана коргоо зарыл. Аны кодулоосуз, өз убагында жана тийиштүү түрдө, жеткиликтүү жана гендердик-сезгич медициналык тейлөөгө, ошондой эле ден-соолугунун абалын аныктоочу негизги факторлорго (коопсуз ичүүчү сууга жана адекваттуу сангигиеналык ыңгайлуулуктарга, зыянсыз азык-түлүктүн адекваттуу санына, жакшы тамактанууга жана кабыл алгылыктуу турак-жай шарттарына), жакшы кесиптик жана экологиялык шарттарга, билим алууга жана ден-соолукту коргоо, анын ичинде сексуалдык жана репродукциялык ден-соолукту коргоо чөйрөсүндө маалыматка жеткиликтүүлүк) укук катары түшүнүү керек. Ден-соолукту коргоо чараларын тийиштүү түрдө пландаштыруу зарыл. Атап айтканда, төмөнкүлөргө өзгөчө көңүл буруу керек:

- а) Бөөдө кырсыкка чейин мындай көйгөйлөр жана муктаждыктар болгонбу, алар өзгөчө кырдаалдардан улам же гуманитардык операцияларга байланыштуу келип чыктыбы ага карабастан медициналык жардамга, анын ичинде психиатриялык жана психосоциалдык жардамга муктаж болгон аргасыздан ички жер ооштурган адамдардын муктаждыгына;
- б) Аялдардын жана кыздардын медициналык муктаждыктарына, анын ичинде саламаттыкты сактоо кызматтарына жеткиликтүүлүгүнө, сексуалдык жана репродукциялык ден-соолукту ыкчам коргоо кызматтарына, анын ичинде энелердин оорусунун жана өлүмүнүн алдын алуу, сексуалдык зомбулукту болтурбоо, анын курмандыктарын дарылоо жана ВИЧ-инфекциянын алдын алуу; керектүү дары-дармектерди жана гигиеналык каражаттарды берүү; репродукциялык ден-соолукту коргоо кызматтарына саламаттыкты сактоо боюнча адистештирилген кызматтарга, анын ичинде төрөлүүнү пландаштыруу жана ыкчам акушердик-гинекологиялык жардам берүү

чараларына жеткиликтүүлүккө;

- в) Бөөдө кырсыкка кабылган контингентте жугуштуу оорулардын эпидемиологиясын, анын ичинде ВИЧ/СПИДдин алдын алууга, дарылоого;
- г) Жарадарларды жана майыптарды багуу үчүн адистештирилген кызматтарга зарылдыкка;
- д) Өнөкөт оорулардан жабыркаган адамдардын медициналык көйгөйлөрүнө; жана
- е) Жамааттар жагынан психосоциалдык колдоого, ошондой эле бөөдө кырсыкка кабылган контингенттин курамында психикалык жактан кемчил адамдарды багуу үчүн биринчи жардам берүү жана кыйла адистештирилген деңгээлде жардам берүү боюнча психиатриялык жардам көрсөтүүнүн адистештирилген кызматына болгон зарылдыкка.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Аялдардын ден-соолугун коргоо кызматы тиешелүү деңгээлге көтөрүлүүчү үчүн, өзгөчө кырдаалдын баштапкы стадиясындагы контингенттин маданий өзгөчөлүгүнө ыңгайлашуусу жана аялдар менен кыздарга алар жеткиликтүү болушу үчүн чараларды көрүү;
- ❖ Акысыз медициналык тейлөөнү, өзгөчө авариялык-куткаруу иштеринин стадиясында көрсөтүү;
- ❖ Аялдардын медициналык персоналды жана котормочулар, эгерде аларда муктаждык болсо талап кылынуучу жардам көрсөтүү үчүн жетиштүү санда болушуна карата чараларды көрүү;
- ❖ Дарылоодо жана реабилитациялоодо өзгөчөлүү муктаждыктарын канааттандыруу, ошондой эле андан аркы узак мөөнөттүү медициналык көйгөйлөрдү болтурбоо максатында жарадарлар менен майыптарга кам көрүү;
- ❖ Эл аралык стандарттарга (III тиркемени караңыз) жана башка негизги медициналык кызмат көрсөтүүлөргө, анын ичинде төрөлүүнү пландаштыруу, жыныстык жол менен жугуучу ооруларды тестирилөө жана дарылоо кызматтарына аялдар, кыздар үчүн, эгерде талап кылынса эркектер жана балдар үчүн бери болгондо репродукциялык ден-соолукту коргоонун минималдуу ыкчам кызматтарына толук, коопсуз жана жеңил жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу;
- ❖ Сексуалдык зомбулуктун курмандыктарына жана зарыл учурларда алардын балдарына жеңил жеткиликтүү жана гендердик-сезгич консультацияларды берүү жана медициналык жардам көрсөтүү;
- ❖ Авариялык-куткаруу иштеринин узак мөөнөттүү калыбына келтирүү стадияларында гуманитардык операцияларга маданий өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен балдар жана өспүрүмдөр үчүн жамааттык психосоциалдык колдоо программаларын киргизүү. Жамааттар тарабынан көрсөтүлүүчү колдонуудагы кызмат көрсөтүүлөргө (мисалы, мектептик программалар, жаштар клубдары жана поликлиникалар) психосоциалдык программаларды киргизүү. Муктаж болгондор үчүн аларга психиатриялык жардамга жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу;
- ❖ Медициналык мекемелерди долбоорлоодо эгерде жергиликтүү маданий ченемдер талап кылса кабыл алуучу жайларда аялдардан эркектерди бөлүүнү кароо. Эгерде бөөдө кырсыкка дуушар болгон жамааттардагы социалдык структуралар жана маданий каада-салттар жана алардын медициналык маселелеринин өзгөчө мүнөзүнөн улам өзгөчөлүгү талап кылса оорулууларды бөтөн көздөрдөн коргоо;
- ❖ Бөөдө кырсыктар менен удаа эле алкоголизм жана токсикоманияга каршы күрөшүү программаларын иштеп чыгуу, атап айтканда алкоолдун жана башка уулуу заттардын зыяны жөнүндө жамааттардын деңгээлинде түшүндүрүү өнөктүктөрүн жүргүзүү;

- ❖ Лагерлерди жана жамааттык борборлорду, ошондой эле жер которгондор туруктуу жашаган жерлерде мүмкүнчүлүккө жараша бардык зарыл болгон медициналык мекемелерден жеңил жеткиликтүү болгон чектерде же эгерде бул мүмкүн болбосо бөөдө кырсыкка кабылган адамдар топтошкон жерлерде медициналык мекемелерди түзүү;
- ❖ ВИЧ/СПИД жуктуруп алган адамдар алардын өзгөчөлүү муктаждыктары кырдаалдарды жоюу боюнча операциялардын пландарында толугу менен эске алынгандыгына ишениши үчүн жергиликтүү бийликтин өкүлдөрү, укук коргоо органдарынын жана гуманитардык мекемелердин кызматкерлери менен ВИЧ/СПИД боюнча, ооругандардын муктаждыктары жана алардын укуктары, анын ичинде жашыруундуулукка жана кодулабоого укуктары тууралуу түшүндүрүү иштерин жүргүзүү;
- ❖ ВИЧ/СПИД жуктуруп алган адамдарды аныктоо жана өзгөчөлүү муктаждыгы барлар үчүн вируска каршы дарылоого жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу; жана
- ❖ Пландаштырууда ВИЧ/СПИД жуктуруп алган адамдарды мүмкүн болуучу кодулоону эсепке алуу. Эгерде ВИЧ/СПИД-инфекциясына ыктыярдуу тестирилөө программасы сунуш кылынса ал анын жашыруундуулугун камсыз кылуу менен тесттен өтүүчү адамдын макулдугу аркылуу толук жана негиздүү ишке ашырылууга тийиш, муну менен лагерде же жамааттык борборлордо же болбосо жардам таратууда ВИЧ менен ооругандарды коргоого мүмкүндүк болот. ВИЧ-инфекциясына мажбурлап тестирилөөгө эч качан жол берилбейт..

Б.2.6 Билим алууга укугун сактоо жана коргоо зарыл. Ал кодулоосуз, жеткиликтүү, кабыл алгылыктуу жана инклюзивдүү билим алууга анын бардык формаларына жана бардык деңгээлине карата укук катары түшүнүлөт. Билим алууга жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу чараларын тийиштүү түрдө пландаштыруу керек. Баштапкы билим берүү милдеттүү жана акысыз болууга тийиш. Бардык билим берүү деңгээлдерине кийлигишүү жана иш-чаралар төмөнкүдөй принциптерге негизделиши керек:

Б

- (а) Кодулоого жол бербестен балдардын жана өспүрүмдөрдүн жер которгон же которбогон, окуу үчүн коопсуз шарт түзүлгөн мектептерге жана башка окуу жайларына тез арада кайтып келишине көмөктөшүү зарыл, бул бөөдө кырсыктан кийин ал тургай мындай учурларда талап кылына турган документтери жок болуп кетсе да кыйла тезирээк болушу шарт;
- (б) Бөөдө кырсыкка кабылган кыздар жана аялдар, ошондой эле маргиналдашкан топтордун мүчөлөрү үчүн билим алууга толук жана тең укуктуу жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу үчүн өзгөчө чараларды көрүү зарыл;
- (в) Билим берүү системасында бөөдө кырсыктарга кабылган адамдардын маданий турмуш-тиричилигине, тилине жана каада-салттарына урмат көрсөтүү зарыл;
- (г) Майып балдардын муктаждыктарына өзгөчө көңүл буруу керек; жана
- (д) Мектептер өтө кыйын учурларда жамааттык баш калкалар катары андан ашыкча эмес түрдө колдонулушу керек. Мындай учурларда альтернативдүү класстык жайлар, мисалы чатырчалар берилиши керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Билим берүү чөйрөсүндө керектөөлөргө баа берүүдө колдонуудагы мектеп имараттары менен объекттеринин коопсуздугу, бөөдө кырсыктардын мугалимдер менен окуучуларга тийгизген таасири сыяктуу факторлорду эсепке алуу (башкача айтканда өлгөндөрдүн/жабыркагандардын саны, үй-бүлөгө таасири, атап айтканда, ата-энелерин/бир туугандарын жана эже-сиңдилерин/үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүн жоготуу; материалдык зыян);
- ❖ Убактылуу лагерлерди, жайларды түзүү, ошондой эле убактылуу же туруктуу орун ко-

торуу жерлерин эгерде мүмкүн болсо мектептерден жана башка окуу борборлордон алыс эмес жерлерге орноштуруу;

- ❖ Мүмкүн болушунча окуу процессин тез арада калыбына келтирүү үчүн мектеп имараттарында жайгашкан жер которгон адамдарга кырсыкка кабылган адамдардын катышуусу менен баштапкы этапта коопсуз жана адекваттуу альтернативдүү баш калкаларды аныктоо. Сабак өтүүнү тез арада калыбына келтирүү үчүн мектеп жайларын жыйнаштырууга жана оңдоого жергиликтүү коомчулукту, ата-энелерди жана мугалимдерди активдүү түрдө тартуу;
- ❖ Муктаждыктарды баалоонун негизинде өзгөчө жардам көрсөтүү боюнча операциялардын жүрүшүндө биринчи эле мүмкүнчүлүк болгондо мектептерди жана сабактарды калыбына келтирүү пландарын иштеп чыгуу;
- ❖ Аялдардын жана кыздардын мобилдүүлүк жана коопсуздук факторлорун эске алуу менен мектептерди калыбына келтирүү же убактылуу мектептерди түзүү;
- ❖ Ата-энелер мектепке форма жана башка зарыл буюмдарды алышы үчүн туулгандыгы тууралуу күбөлүгүн, жана башка жеке документтерин көрсөтүү же талап кылуу сыяктуу мектепке кабыл алууга чектөөлөрдү убактылуу жоюуга үгүт жүргүзүү;
- ❖ Балдар мүмкүн болушунча мектепке тез кайтып келиши үчүн зарыл жардамдарды жана ресурстарды берүү, атап айтканда:
 - Мектеп окуучуларын каттоо үчүн керектүү документтерге карата талаптарды жеңилдетүүгө үндөө менен мектеп директорлору жана жергиликтүү билим берүү органдарынын жетекчилери менен иштөө;
 - Мектеп окуучуларын өзгөчө шартта каттоо жагынан өнөктүктөрдү жана балдардын сабакка тез кайтып келишине алардын арасында үгүт жүргүзүү; жана
 - Бөөдө кырсыктын кесепетинен өлгөн, жабыркаган же аргасыз орун которгон мугалимдерди алмаштырууга окутуучуларды даярдоонун өзгөчө программаларын колдоо.
- ❖ Майып балдарга же ВИЧ/СПИД жуктуруп алган, кодуланган же маргиналдашкан топторго тиешелүү балдарга жана башка адамдарга эч кандай басмырлоосуз билим берүүнүн бардык түрлөрүнө тең укуктуу жеткиликтүүлүктү берүү;
- ❖ Бөөдө кырсыктарга удаа эле мектептик окутуу курсуна психосоциалдык колдоо программаларын, медициналык маалыматтарды (анын ичинде ВИЧ/СПИДдин алдын алуу чараларын, жөө аскерлерге каршы миналардын коркунучу жөнүндө маалыматтар жана коопсуздуктун тийиштүү маселелерине байланыштуу башка маалыматтар) киргизүү.

В ТОБУ: ТУРАК-ЖАЙ, ЖЕР ЖАНА МЕНЧИККЕ, ЖАШОО КАРАЖАТТАРЫНА, ОРТО ЖАНА ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮГӨ БАЙЛАНЫШКАН УКУКТАРДЫ КОРГОО

В1 ТУРАК-ЖАЙ, ЖЕР ЖАНА МЕНЧИК, ЖЕКЕ МҮЛК

В.1.1 Мүлктүк укуктарды сактоо жана коргоо зарыл. Аларды жеке турак-жайга, жерге жана менчиктин башка түрүнө, ошондой эле жеке мүлкүнө жолтоосуз жана кодулоосуз ээлик кылууга укук катары түшүнүү керек. Менчикке байланыштуу кийлигишүү чараларын тийиштүү түрдө пландаштыруу керек. Жеке жана жамааттык мүлктүк укуктар алар формалдуу эрежелерге, каада-салттарга топтоштурулганына же узакка жана талаш болбогон ээлик кылууда же пайдаланууда тургандыгына карабастан сакталууга тийиш..

В.1.2 Бөөдө кырсыктардын кесепетинен аргасыз орун которгон адамдар, жамааттар же түпкү калк калтырган кыймылсыз жана кыймылдуу мүлктөрдү талап-тоноодон, жок кылуудан жана өз алдынча же мыйзамга каршы ээлеп алуудан же пайдалануудан мүмкүнчүлүккө жараша болушунча коргоону камсыз кылуу керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Сезилерлик жер объекттеринин жана мүлктүн фотоархивин түзүү, аргасыз жер которгон адамдар калтырган буюмдар;
- ❖ Стандарттык бланкаларды колдонуу менен аргасыз жер которгон адамдар калтырган мүлктүн тизмесин түзүү;
- ❖ Вандализм актылары же талап-тоноо орун алышы мүмкүн болгон жерлерге полиция күчтөрүн жиберүүнү талап кылуу; жана
- ❖ Кыймылсыз мүлктү мыйзамсыз ээлеп алган же андайларды пайдаланган адамдарга даттануулардын натыйжалуу каражаттарын алардын ээлерине берүү.

В.1.3 Жерге же кыймылсыз мүлккө ээлик кылууга укугун тастыктоочу документтери бөөдө кырсыктын кесепетинен жоголгон же бузулган же чектик белгилери жоголгон менчик ээлери же жамааттар өздөрүнүн мурдагы мүлктүк укуктарын негизсиз кечиктирүүсүз калыбына келтирүүгө мүмкүндүк берүүчү жол-жоболорго кодулоосуз жана тең укуктуу жетишүүгө тийиш. Аларга мындай жол-жоболор тууралуу маалымат берилиши керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Мындай менчик ээлерине юридикалык консультацияларды берүү;
- ❖ Бардыгы үчүн, анын ичинде жалгыз бойлуу энелер башкарган балдар жана үй-бүлөлөр үчүн жерге же мүлккө ээлик кылуу укугун тастыктоочу документтерди калыбына келтирүүнүн жеңилдетилген жол-жоболорун уюштурууну талап кылуу; жана

- ❖ Кошумча жайларды берүү, мүлктүк иштерди териштирүүнү жүргүзүүчү администрациялык жана сот органдарынын карамагындагы колдоонун башка түрлөрүн жана кошумча персоналдын кызматтарын көрсөтүү.

Даярдык чаралары:

- ❖ Жер кадастрларын жана мүлктүк укуктарды аныктоо үчүн керектүү башка документтерди чогултуу жана аларды бөөдө кырсыктардан корголгон жайларда сактоо;
- ❖ Бөөдө кырсыктардан улам тиешелүү документтерди калыбына келтирүү мүмкүн болбогон учурларда ишенимге татыктуу күбөлөрдүн (мисалы, коңшулардын же айылдык комитеттердин) көрсөтмөлөрү сыяктуу менчик укуктарын далилдөөнүн альтернативдүү формаларын кабыл алууга уруксат берүү үчүн тиешелүү мыйзамдарды кайра кароону үгүттөө.

В.1.4 Колдонуудагы администрациялык же соттук жол-жоболор бардык мүлктүк иштерди кечиктирбей кароого мүмкүндүк бербесе жерге жана мүлккө карата жаңжалдарды кароо жана кодулоосуз тартипте аларды тараптардын карамагына берүү үчүн жөнөкөйлөтүлгөн жол-жоболорду кароочу өзгөчө механизмдерди уюштуруу зарыл. Бул жол-жоболор сот адилеттигине жөнөтүү ченемдерин кепилдикке алууну жана мындай иштерди кечиктирбестен кароону камтууга тийиш. Эгерде тараптардын бири чыгарылган чечимди четке какса ага көз карандысыз сотко же трибуналга жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Мындай жол-жоболорду уюштурууну үгүттөө;
- ❖ Кошумча жайларды берүү, кошумча персоналдын кызматтарын жана мындай механизмдерди колдоого жардамдардын башка түрлөрүн көрсөтүү;
- ❖ Мындай механизмдердин штаттарын кеңейтүү;
- ❖ Бөөдө кырсыктарга кабылган адамдарга алардын көрсөтүлгөн жол-жоболорго кантип жетишүү тууралуу укуктарын билдирүү.

Даярдык чаралары:

- ❖ Көрсөтүлгөн механизмдерди уюштуруу максатында тиешелүү мыйзамдарды кайра карап чыгууга үгүттөө.

В.1.5 Бөөдө кырсыктарга кабылган аялдарга, өзгөчө жесирлерге, ошондой эле жетим калган балдарга аларга таандык турак-жай, жер жана башка мүлктү жана мүлккө жана жерге ээлик кылууга укугун тастыктоочу алардын атындагы документтерди алууга жардам көрсөтүү зарыл.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Мындай адамдарга юридикалык консультацияларды жана юридикалык жардамдын башка түрлөрүн берүү;
- ❖ Эгерде зарыл болсо мыйзамдуу негиздерде менчикке ээлик кылууга аялдар менен балдарга мүмкүндүк берүү үчүн мыйзамдарды кайра карап чыгууга үгүттөө; жана
- ❖ Балдар менен аялдарга карата жакшы санаалаштык жол-жоболорун уюштуруу, мындай жол-жоболорго кантип жетишүү тууралуу тиешелүү маалыматтарды жана нускамаларды берүү.

В.1.6 Укуктарын тастыктоочу документтери болбосо түпкү элдердин жана этностук азчылыктардын салттарына урматтоо менен мамиле кылуу.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Мындай жамааттарга юридикалык консультацияларды жана юридикалык жардамдын башка түрлөрүн берүү;
- ❖ Эгерде зарыл болсо түпкү элдерге жана этностук азчылыктарга алардын жерге укуктарына кепилдик берүү үчүн мыйзамдарды жана жол-жоболорду кайра кароого үгүттөө.

В.2 УБАКТЫЛУУ ҮЙ-ЖАЙ, ТУРАК-ЖАЙ ЖАНА МАЖБУРЛАП ЧЫГАРУУ

В.2.1 Убактылуу үй-жай же убактылуу пайдаланууга берилген турак-жай адам укуктары жагындагы эл аралык укуктун ченемдеринин талаптарына жооп берүүгө тийиш. Адекваттуулук критерийлери дене түзүлүш жагынан жеткиликтүүлүк, баа жагынан жеткиликтүүлүк, турак-жай үчүн жарактуулук, негизсиз чыгарууга каршы кепилдик, маданий кабыл алгылыктуулук, жайгашкан жеринин кабыл алгылыктуулугу, саламаттыкты сактоо, билим берүү жаатындагы кызмат көрсөтүүлөр сыяктуу негизги кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк (Б.1.2-бөлүмдү караңыз). Адекваттуулуктун дагы бир критерийи мүмкүн болуучу бөөдө кырсыктардан келүүчү зыянды жеңилдетүүгө арналган коопсуздук ченемдерин сактоо болуп саналат.

В.2.2 Эркине каршы жер которгон адамдарды авариялык баш калкадан убактылуу баш калкага же туруктуу турак-жайга кандайдыр бир кодулоосуз кыйла тез арада мүмкүнчүлүккө жараша көчүрүү.

В.2.3 Бөөдө кырсыкка кабылган топтор жана адамдар ижарага алуучулар, алардын ээлери жана убактылуу жашоочулар үчүн арналган убактылуу баш калканы жана туруктуу жайды куруу программаларын талкуулоого, пландаштырууга жана ишке ашырууга катышууга тийиш. Авариялык баш калкадан убактылуу баш калкага же туруктуу турак-жайга көчүү жөнүндө ар кандай чечим кырсыкка кабылган адамдардын толук катышуусун жана макулдугун талап кылат.

В.2.4 Эгерде мажбурлап чыгаруу менен коштолбогон кырдаалдарда сөзсүз чыгарыла турган болсо (жогору жакты караңыз – А.1.4-бөлүм) жана ал В.2.3-бөлүмдө каралган талкуудан жана катышуудан улам жүргүзүлсө төмөнкүдөй бардык кепилдиктерди камсыз кылууга тийиш:

- (а) кырсыкка кабылган адамдар менен көйгөйлөрдү терең талкуулоо мүмкүнчүлүгү;
- (б) чыгаруунун пландаштырылган күнүнө чейин талаптагыдай мөөнөттө адекваттуу маалымдоо;
- (в) чыгаруу жана бошогон жер участкасын андан аркы пайдалануу жөнүндө жеткиликтүү форматта өз убагында маалымат берүү;
- (г) чыгарууга бийлик өкүлдөрүнүн катышуусу;
- (д) чыгарылуучу бардык адамдарды тийиштүү тартипте таануу жана каттоо;
- (е) чыгарууну жүргүзүүчү бардык адамдарды тийиштүү тартипте таануу;
- (ж) аба-ырайы бузулганда жана түн ичинде чыгарууга тыюу салуу;
- (з) укуктук жактан коргоо каражаттарын берүү; жана
- (и) чыгаруу тууралуу сотко даттануу болгондо зарыл учурларда юридикалык жардам берүү.

В.2.5 Эвакуациялоо шартында мажбурлап чыгаруу жана турак-жайга кайталап жайгаштыруу жана ички жер которгон адамдар тарабынан калтырылган мүлктү пайдалануу чыгарылуучу адамдарды баш калкадан ажыратууга же адамдын башка укуктарын бузууга алып келбөөгө тийиш. Өз күчү менен турак-жай таба албагандарга адекваттуу альтернативдүү баш калка берүү үчүн тиешелүү чараларды көрүү керек.

В.3 ЖАШОО КАРАЖАТЫ ЖАНА ИШ

В.3.1 Бөөдө кырсыктардан улам келип чыккан жашоо каражаттарына жеткиликтүүлүк жана ишке орношууга, ошондой эле чарбалык иштерди жандандыруу долбоорлоруна, ишке орношуу мүмкүнчүлүгүнө жеткиликтүүлүк кодулоосуз, мүмкүн болушунча кыска мөөнөттө жана толук көлөмдө калыбына келтирилүүгө тийиш. Мүмкүн болгондой деңгээлде тиешелүү чараларды авариялык-куткаруу иштеринин стадиясында турмушка ашыра баштоо керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Бөөдө кырсыктарга кабылган контингенттин бардык тобуна толугу менен маалымдоого мүмкүндүк берүүчү жамааттардын деңгээлинде стратегияларды иштеп чыгуу, аларды маселелерди талкуулоого жана жашоо каражаттарына жана кайтадан билим алуу мүмкүндүктөрүнө карата үзгүлтүккө учураган жеткиликтүүлүктү калыбына келтирүү жагындагы процеске катышууга тартуу;
- ❖ Бөөдө кырсыктарга кабылган контингенттин бардык тобун, анын ичинде аялдарды кайра окутууга жана кесиптик жактан окутуу программаларына тартуу, мында улгайгандар сыяктуу белгилүү бир категориялардын формалдуу жана формалдуу эмес чарбалык иштердеги көпчүлүк учурдагы көмүскө ролуна көңүл буруу керек;
- ❖ Аялдарды жана өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарды сексуалдык эксплуатациялоодон жана катаал мамиледен, мажбурлап сойкулук кылуудан же башка кодулоо жана кооптуу ыкмалар менен каражат табуудан коргоону камсыз кылуу максатында реалдуу экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү берүү;
- ❖ ВИЧ/СПИД сыяктуу оорулардан жана өнөкөт ооруулардан узак мезгил бою жабыркаган адамдарга жана майыптарга кандайдыр-бир кодулоосуз ишке орноштуруу жана кесиптик жагынан билим алуу мүмкүнчүлүктөрүнө толук жеткиликтүүлүк берүү; жана
- ❖ Социалдык каада-салттардын жана көндүмдөрдүн негизинде эмгекти бөлүштүрүүнүн колдонуудагы гендердик системасын тереңдетпей турганына ишенүү үчүн кесиптик окутуу программаларын текшерүү, жогорудагыдан улам аялдар, балдар жана социалдык, экономикалык, диний же расалык азчылыктар кыйла оор эмгек шартында бир топ жагымсыз жана эң төмөн акы төлөнүүчү иштерди аткарууга мажбур болушат.

В.3.2 Бөөдө кырсыкка кабылган жана жашоо каражатына, ишке орношуу мүмкүнчүлүгүнө жеткиликтүүлүк алышкан адамдарды акыйкатсыз, жаман жана кооптуу шарттарда иштөөгө мажбурлоодон коргоо керек.

Ошондой эле балдардын эмгеги жана кулчулуктун азыркы убактагы формалары жөнүндө А.4.3-бөлүмдү караңыз.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Экономиканын бузулган жана бүлүнгөн секторлорун калыбына келтирүүнүн жана реконструкциялоонун ар кандай программаларын ишке ашырууда ден-соолукту коргоо жана коопсуздук, эмгекке калыс акы төлөө жана экологиялык туруктуулук боюнча эл

аралык стандарттардын аткарылышын, ошондой эле бул стандарттар тууралуу бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын кабардар болушун текшерүү.

В.3.3 Бөөдө кырсыкка кабылган, жашоо каражатына жана ишке орношуу мүмкүнчүлүгүнө жеткиликтүүлүктөн ажыраган адамдар көчүрүлгөн туруктуу жерлер менен катар лагерлерди жана жамааттык борборлорду тургузууга жол берилбейт.

В.4 ОРТО ЖАНА ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮ

В.4.1 Орто жана жогорку билим алууга жеткиликтүүлүктү, айрыкча бөөдө кырсыктын кесепетинен мектеп окуучулары жана студенттер окуусун уланта албаган жерлерде мүмкүн болушунча сактоо керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Бөөдө кырсыкка кабылган мектеп окуучуларына жана студенттерге окууга атайын гранттарды берүү;
- ❖ Бөөдө кырсыкка кабылган окуучуларды жана студенттерди окууга акы төлөөдөн бошотуу же аларга жеңилдик шарттарды берүү; жана
- ❖ Бөөдө кырсыкка кабылган окуучуларга жана студенттерге калып калган экзамендерин тапшыруу үчүн атайын сабактарды жана атайын экзамендик сессияларды уюштуруу.

Г ТОБУ: ДОКУМЕНТАЦИЯГА, ЖЕР КТОРУУГА, ҮЙ-БҮЛӨЛҮК БАЙЛАНЫШТАРДЫ КАЛЫБЫНА КЕЛТИРҮҮГӨ, СӨЗ ЖАНА ПИКИРЛЕРДИН ЭРКИНДИГИНЕ, ШАЙЛООЛОРГО БАЙЛАНЫШТУУ УКУКТАРДЫ КОРГОО

Г.1 ДОКУМЕНТАЦИЯ

Г.1.1 Бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга бөөдө кырсыктын мезгилинде жоготкон же жок кылынган жеке документтеринин (мисалы, туулгандыгы, никеси, өлгөндүгү тууралуу күбөлүктөр, инсандык күбөлүктөрү, жол жүрүү документтери, билими тууралуу күбөлүктөр жана медициналык маалымдамалар) ким экендигин тастыктоо жана башка максаттар үчүн алардын дубликаттарын мүмкүн болушунча тез арада берүү. Мында төмөнкүдөй принциптерди сактоо керек:

- а. Аялдарга жана эркектерге ар кандай документтерди берүүдө бирдей негиздерде мамиле кылуу керек. Аялдарга документтерди алардын өз атына берүү керек;
- б. Коштоочусу жок, бөлүнүп кеткен үй-бүлөлөргө же жетим калган балдарга документтер алардын өз аттарына берилүүгө тийиш; жана
- в. Жаран эместердин документке болгон керектөөлөрүнө да көңүл буруу керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Жеке документтердин түп нускаларын же дубликаттарын берүүнүн жөнөкөйлөтүлгөн администрациялык жол-жоболорун токтоосуз иштеп чыгууга жана мындай жол-жоболорду (мисалы, ички жер которгон адамдар жашаган жерлерге бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын инсандыгын тастыктап, аларга документтердин түп нускаларын же дубликаттарын берүү үчүн жыйымдарды жоюп же азайта ала турган күбөлөрдү/аксакалдарды/жамааттардын лидерлерин/жергиликтүү бийлик өкүлдөрүн жеткирүү ж.б.у.с.) киргизүүгө үгүт жүргүзүү; жана
- ❖ Жеке документтердин түп нускаларын же дубликаттарын берүү үчүн бөөдө кырсыкка кабылган райондорго жиберилүүчү тынчтык сотторунун, бийликтин башка өкүлдөрүнүн курамында көчмө топторду түзүү.

Даярдык чаралары:

- ❖ Жеке документтердин көчүрмөлөрүн жана аларды калыбына келтирүү үчүн зарыл маалыматтарды чогултуу.

Г.1.2 Жеке документтеринин жоктугу төмөнкүлөр үчүн негиз боло албайт:

- а. керектүү азык-түлүк жана гуманитардык жардамдан баш тартууга;
- б. коопсуз райондорго чыгууга же үйлөрүнө кайтууга тыюу салууга;
- в. ишке орношуу мүмкүнчүлүгүнө жеткиликтүүлүктөн баш тартууга; же

г. билим берүү же өтө зарыл медициналык тейлөө сыяктуу негизги кызмат көрсөтүүлөргө жетүүдөн баш тартууга.

Г.1.3 Ижарага же жерге ээлик кылууга укугун тастыктоочу документтерин жоготуу мүлктүк укуктарынын бузулушуна негиз болууга тийиш эмес (жогору жакты караңыз –В.1.3-бөлүмү).

Г.1.4 Бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга гуманитардык жардам көрсөтүүчү уюмдар алар катталбаса да өтө зарыл буюмдарга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктү берүүгө же болбосо авариялык-куткаруу иштеринин стадиясында аларга ыкчам жардам көрсөтүү үчүн алуучуларды каттоого тийиш.

Г.1.5 Чогултулган өздүк маалыматтар жана түзүлгөн архивдер аларды кандайдыр-бир кара ниет максаттарда пайдаланууга жол бербөө үчүн кайтарылууга тийиш.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Өздүк маалыматтарды кагаз түрүндө кулпулоо менен, ал эми электрондук формада – шифр жана пароль коюлган түрдө туруктуу сактоо, ошондой эле мындай маалыматтарды ишенимдүү жерлерде (анын ичинде кайтаруу менен) сактоо;
- ❖ Өздүк маалыматтарга жана идентификациялоого укуктуу адамдарга жеткиликтүүлүктү берүү боюнча катуу эрежелерди иштеп чыгуу жана колдонууга киргизүү; жана
- ❖ Өз багытындагы иштер аткарылгандан кийин маалыматтарды жок кылуу.

Даярдык чаралары:

- ❖ Гуманитардык операциялардын катышуучулары маалыматтарды чогултуунун белгилүү бир саясатын жана иштин стандарттуу методикасын иштеп чыгышат.

Г.2 ЖЕР КТОРУУ ЭРКИНДИГИ, ӨЗГӨЧӨ УЗАК МӨӨНӨТТҮҮ ЧЕЧИМДЕРДИ КАБЫЛ АЛУУ КОНТЕКСТИНДЕГИ ЭРКИНДИК¹⁷

Г.2.1 Бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга алар жер которууга дуушар болдубу же жокпу ага карабастан ары-бери жүрүү эркиндигине болгон укугун сактоо жана коргоо зарыл. Бул укук атап айтканда, коркунучтуу зонада калууну же ал жерден кетүүнү эркин чечүү укугун билдирет. Ага (i) мыйзамда каралган учурлардан тышкары эч кандай чектөөлөр коюлбайт, (ii) ал кырсыкка кабылган адамдардын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн гана арналган жана (iii) башка анча катуу эмес чаралар жокто гана колдонулат. Эвакуация учурунда (жогору жакты караңыз – А.1.3 – А.1.7-бөлүмдөрү) убактылуу жер которуу узактыгы абсолюттук керектүү мөөнөттөн ашпоого тийиш.

Г.2.2 Авариялык-куткаруу иштеринин стадиясы бүткөндөн кийин ички жер которгон адамдарга алардын маселелерин узак мөөнөттүү чечүү жолдорун издөөгө жардам берүү керек. Узак мөөнөттүү чечүү деген ички жер которгон адамдарды төмөнкүлөргө туруктуу интеграциялоону түшүндүрөт:

¹⁷ Ары-бери эркин жүрүү маселелеринин жана анын мүмкүн болуучу чектөөлөрүнүн, атап айтканда эвакуация жана мажбурлап чыгаруунун башка маанилүү жагдайлары жогоруда талкууланат (А.1.4* и В.2.4-бөлүмдөрдү караңыз). Төмөндө жазылган Жетектөөчү принциптер негизинен бөөдө кырсыктын кесепетинен жер которгон адамдардын укугуна таандык, алар үйлөрүнө кайтабы, жер которгон орунга интеграцияланабы же өлкөнүн дагы бир чегинде жаңы турмуш баштайбы өздөрү чечишет.

- ❖ мурдагы жашаган жерине («кайтуусун»);
- ❖ алар жер которгон жерлерге («жерге интеграциялоо»); же
- ❖ өлкөнүн башка бөлүгүнө («өлкөнүн дагы кайсы бир жерине көчүү»).

Ички жер которгон адамдарга алар мурдагы жашаган жерине кайтабы, жер которгон орунга интеграцияланабы же өлкөнүн дагы бир чегинде жайгашабы алар каалагандай эркин тандоо укугу берилүүгө тийиш. Бул маселе боюнча негиздүү чечимге келүү үчүн мындай адамдарга жардамдашууда аңгемелешүү, маалыматтык өнөктүк жана түшүндүрүү сапарлары сыяктуу тиешелүү чараларды көрүү зарыл.

Г.2.3 Жер которгон адамдарга алар мурдагы жашаган жерине кайтып келүүгө, жер которгон орунга интеграцияланууга же өлкөнүн дагы бир чегинде жайгашууга мүмкүндүк берүүчү туруктуу шарттарды мүмкүн болушунча эртерээк түзүү керек. Мындай шарттар ички жер которгон адамдарга төмөнкүдөй учурларда туруктуу болуп саналат:

- (а) толук коопсуздукта болгондо жана корголуу экендигин сезгенде, куугунтукка жана коркутууга дуушар болбогондо, ошондой эле жаңы бөөдө кырсык коркунучун сезбегенде;
- (б) адекваттуу турак-жай алганда, анын ичинде өзүнүн адекваттуу калыбына келтирилген же реконструкцияланган турак-жайына ээ болуу укугуна кайтып келген, кайрадан киришкен учурда; жана
- (в) болушунча кадимкидей жашоого, анын ичинде суу менен жабдуу булактарына, негизги кызматтарга, мектепке, жашоо каражаттарына, ишке орношуу, рынок ж.б. мүмкүнчүлүктөрүнө кодулоосуз кайтып келе алышат.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Кайтып келген жеринин коопсуздугуна, ошол жерге же өлкөнүн чегиндеги дагы бир жерге көчүп келүү ордуна интеграцияланышына баа берүү;
- ❖ Кайтып келүү, ошол жерге интеграциялануу жана өлкөнүн чегиндеги дагы бир жерге көчүп келүү варианттарына карата бардыгын камтуучу кеңири жана жеткиликтүү маалыматтык-агитациялык өнөктүктөрдү жүргүзүү;
- ❖ ЖМКларда жарыялоолор, маалыматтар базасы, маалыматтык борборлор ж.б. сыяктуу жер которгон адамдар адатта жашаган жериндеги же өлкөнүн чегиндеги жер которууга белгиленген башка жерлердеги шарттар тууралуу маалымат ала тургандай механизмдерди уюштуруу, ошондой эле кабардар кылуучу сапарларды уюштуруу;
- ❖ Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарды аныктоо жана аларды кайтып келүү, ошол жерге интеграциялануу жана өлкөнүн чегиндеги дагы бир жерге көчүп келүү пландарына киргизүү, анын ичинде эгерде шарт мүмкүндүк берсе алар менен түз карым-катнаштарды түзүү жана алар менен фокус-топтор ыкмасы боюнча жолугушууларды өткөрүү;
- ❖ Райондоштуруу карталарын жана калыбына келтирүү пландарын жарыялоо жана кеңири таркатуу, ошондой эле шаар куруу комиссияларынын ачык жыйындарын өткөрүү;
- ❖ Адекваттуу турак-жайды, негизги кызмат көрсөтүүлөрдү жана жашоо каражаттарын кошо алганда узак мөөнөттүү чечимдерге жеткиликтүүлүк берүүдө өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдарга карата кодулоо учурларына мониторинг жүргүзүү жана аныктоо; жана

- ❖ Ошол жерлерге же өлкөнүн чегиндеги дагы бир жерге көчүп келүүдө юридикалык жана администрациялык тоскоолдуктарды четтетүү.

Г.2.4 Кырсыкка кабылган адамдардын жана жамааттардын макулдугусуз кайтып келүүгө перманенттик тыюу салуу көнүгүшүү жана башка коргоо чаралары боюнча колдо болгон чаралардын жардамы менен четтетүүгө мүмкүн болбогон, адамдардын өмүрү жана коопсуздугу үчүн жогору жана кыйла тобокелдиктер болгон учурда гана каралышы жана адамдар жашаган же кайтып келген жерлерге киргизилиши мүмкүн. Мындай түрдөгү ар кандай тыюу салуу төмөнкүдөй бардык шарттар менен канааттандырылууга тийиш:

- (а) мыйзамда каралган тыюу салуу;
- (б) тыюу салуунун бирден-бир багыты кырсыкка кабылган адамдардын өмүрүн жана ден-соолугун коргоодо турат;
- (в) кырсыкка кабылган адамдар процесс жана чечимдердин себептери тууралуу кабардар болушу;
- (г) кырсыкка кабылган адамдар менен турак-жай, коммуналдык системалар курулганга жана жашоо каражаттарына жеткиликтүүлүк болгонго чейин жашоочу жерди тандоодон баштап көчүп келүү процессинин бардык стадияларында аңгемелешүүлөр өткөрүлүп жана алар бул чечимдерди кабыл алууга жана турмушка ашырууга өз салымдарын кошуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек; жана
- (д) кырсыкка кабылган адамдарга төмөнкүдөй шарттарды сактоо менен өлкөнүн чегиндеги дагы бир жерге көчүп келүү мүмкүнчүлүгүн берүү:
 - Сунуш кылынган жашоочу жер бөөдө кырсыктын кайталануучу эффекттеринен корголушу жана дайыма болуп туруучу бөөдө кырсыкка дуушар болбошу керек; жана
 - кырсыкка кабылган адамдар жашаган мындай жерлерде алардын маданий сууроо-талаптарына жооп берүүчү коопсуз турак-жайга, суу менен камсыз кылуу булактарына, саламаттыкты сактоо жана билим берүү жагындагы негизги кызматтарга, жашоо каражаттарына, ишке орношуу, рынок ж.б. мүмкүнчүлүктөрүнө басмырлоосуз жеткиликтүүлүктү болжолдойт.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Өмүрү, коопсуздугу, эркиндиги жана/же саламаттыгы коркунучта калган жерге кайтып келүүгө же көчүүгө мажбур болгон бөөдө кырсыкка кабылган адамдардын кызыкчылыктарын коргоо;
- ❖ Мындай адамдарга натыйжалуу укуктук коргоо каражаттарын жана акысыз юридикалык жардамдарды берүү; жана
- ❖ Бул процесстер кандайдыр бир аймактарды калктан тазалоо же тескерисинче көрсөтүлгөн контингентти коргоого тиешеси жок саясий, аскердик же экономикалык максаттарда аларды кайрадан жайгаштыруу үчүн шылтоо катары колдонулуп жатпагандыгына ынануу үчүн бөөдө кырсыкка кабылган адамдарды жайгаштыруу же жашаган жерин өзгөртүү процесстерине мониторинг жүргүзүү.

Г.2.5 Ары-бери эркин жүрүүнү чектөөлөрдүн бардык учурларында, айрыкча Г.2.1-Г.2.4-бөлүмдөрүндө жазылган учурларда бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга процесстик кепилдиктерди, анын ичинде көз карандысыз сотко же трибуналга, ошондой эле акыйкат компенсациялоо укугуна жеткиликтүүлүктү кошо алганда укуктук жактан коргоонун натыйжалуу каражаттары берилүүгө тийиш.

Г.3 ҮЙ-БҮЛӨЛҮК БАЙЛАНЫШТАРДЫ КАЛЫБЫНА КЕЛТИРҮҮ

Г.3.1 Гуманитардык операциялар үй-бүлөнүн биримдигин сактоону камсыз кыла тургандай пландаштырылууга тийиш. Бирге калууну каалаган ички жер которуучу үй-бүлө мүчөлөрүнө тоскоолдук кылбоо керек. Тескерисинче, аларга өзгөчө кырдаалдарды жоюу боюнча операциялардын бардык стадияларында буга жардам берүү керек жана үй-бүлөнүн бөлүнүшүнө жол бербөө зарыл.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Гуманитардык жардам берүүнү кошумча убай көрүү үчүн үй-бүлөнү бөлүүгө түрткү бербегендей уюштуруу. Атап айтканда, азык-түлүк жана азык-түлүктүк эмес запастарды чоң үй-бүлөгө эсептелген санда таратуу.
- ❖ Ички жер которгон адамдар жашаган райондордо билим алууга жеткиликтүүлүк берүү.

Даярдык чаралары:

- ❖ Үй-бүлөнүн болжолдуу өлчөмдөрүн эске алуу менен өзгөчө кырдаалдарда гуманитардык операцияларды жана иш-аракеттерди пландаштыруу.

Г.3.2 Бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга тагдырын жана дайынсыз жоголгон туугандарынын турган жерин аныктоого жардам берүү. Жакын туугандарын кызматтар тарабынан жүргүзүлүп жаткан иликтөөлөр же адамдарды издөө механизмдери тууралуу кабардар кылуу жана аларга анын жыйынтыктары тууралуу билдирүү. Эгерде алар кааласа, айрыкча сөз балдар же улгайгандар тууралуу болсо үй-бүлөнү бириктирүүгө көмөктөшүү керек..

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Өзгөчө кырдаал келип чыккандан кийин дароо адамдарды издөө жана үй-бүлөлөрдү баш коштуруу жана адамдарды издөө жана үй-бүлөлөрдү баш коштуруу үчүн жооптуу башкы ведомствону же уюмду тандоо боюнча ыкчам жол-жоболорду уюштуруу. Көпчүлүк учурларда мындай уюмдар Кызыл кресттин эл аралык комитети (ККЭК) же Кызыл крест жана Кызыл жарым ай улуттук коомдору болот. Башкы ведомство же уюм менен кызматташууга үндөө жана каттоо маалыматтары менен дайынсыз жоголгон адамдарды издөө жөнүндө өтүнүч каттардын көчүрмөлөрүн башкы ведомствого же уюмга берүү үчүн биргелешкен системаларды жана форматтарды иштеп чыгуу;
- ❖ Бөөдө кырсыктын мезгилинде дайынсыз жоголгон жакындарын же досторун издөөчү адамдардын кат алышуу же каттоо механизмдерин иштеп чыгуу боюнча бардыгын камтуучу машыгууларды өткөрүү, ошондой эле дайынсыз жоголгон адамдардын саны, курагы жана жынысы боюнча так маалыматтарды чогултуу;
- ❖ Дайынсыз жоголгон жакындарын издөөчү үй-бүлөлөргө жардам берүүдө бардык колдо болгон сүрөт жана видеоархивдик материалдарды чогултуу;
- ❖ Белгилүү бир өздүк материалдардын, айрыкча коштоосуз жүргөн балдарга жана алардын турган жерине карата жашырындуулукту сактоого көңүл буруу менен бөлүнүп кеткен үй-бүлө мүчөлөрү тууралуу маалыматтарды жайылтуунун маалыматтык-агитациялык ыкмаларын иштеп чыгуу. Бул үчүн төмөнкүдөй ыкмаларды: жарыя берүү такталарына сүрөттөрүн чаптоо, лагерлерде жана жамааттарда чогулуу, радио, телекөрсөтүү жана газеталарга жарыяларды берүү; дайынсыз жоголгон үй-бүлө мүчөлөрүнүн сүрөттөрү менен аларды издөө жөнүндө брошюраларды жана бакчаларды көп таратуу; тексттер жазылган билдирүүлөрдү алуу үчүн уюлдук телефондорду таратуу;
- ❖ Дайынсыз жоголгон адамдарды ыкмаларынын кеңири чөйрөсүн колдонуу. Жогоруда көрсөтүлгөн ыкмаларга толуктоо катары балдарын жоготкон чоң кишилер менен аңге-

мелешүүлөрдү эскертсе болот; алар сүрөттөгөн жерлерге балдары менен баруу; бөөдө кырсыкка кабылган контингентке түшүнүктүү тилде жана форматта үй-бүлөлүк смс-билдирүүлөрдү таратуучу кызматтарды уюштуруу;

- ❖ Изделип жаткан үй-бүлө мүчөлөрү табылгандан кийин алар каалагандай деңгээлде ийкемдүү жана натыйжалуу, бюрократиялык убаракерчиликтерсиз бириктирүү;
- ❖ Сөз балдар тууралуу болсо барыдан мурда бириктирүүдөн мурда үй-бүлөлүк байланыштарынын тууралыгына ынануу жана баладан жана анын үй-бүлө мүчөлөрүнөн макулдук алуу керек; жана
- ❖ Үй-бүлөлөрдү бириктирүүгө, ошондой эле али табыша элек мүчөлөрүнө зарыл психосоциалдык жана материалдык колдоолорду көрсөтүү.

Г.3.3 Үй-бүлөсүнөн бөлүнүп калган жана алардын коштоосунда жүрбөгөн балдарды үй-бүлөсү менен табышканга чейин камкордукта кармоо зарыл. Убактылуу камкордукка алуу боюнча бардык чаралар баланын кызыкчылыктарына жооп берүүгө тийиш. Балдарга убактылуу камкордукка алуу жайларына кабыл алуунун чаралары жана кам көрүүчүлөр жөнүндө алар кандай ойдо экендигин эске алуу менен алардын укуктары тууралуу толук маалымат берилиши керек. Балдарды убактылуу камкордукка жайгаштырууда ага-ини, эже-сиңдилерди бөлбөө керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Бөөдө кырсык бүткөндөн кийин бөлүнүп калган жана коштоосуз жүргөн балдардын санын жана алардын муктаждыктарын аныктоо, ошондой эле аларды убактылуу жайгаштыруу боюнча көрүлүүчү чараларга баа берүү максатында дароо ыкчам талдоо жүргүзүү. Каттоодон өткөрүү машыгууларынын программасына коштоосуз жана бөлүнүп калган балдар жөнүндө маалыматтарды киргизүү керек.
- ❖ Бөлүнүп калган жана коштоосуз жүргөн балдарды алардын жакындарына кошуу максатында өзгөчө кырдаалдар башталганда эле үй-бүлө мүчөлөрүн каттоо, издөө боюнча оперативдүү жол-жоболорду ыкчам колдонууга киргизүү. Жеке негизде өз учурунда зарыл чараларды көрүү максатында жардам көрсөтүүнүн кезегин аныктоого басым жасоо зарыл. Өзгөчө балдарына баш-көз болуучу үй-бүлөлөрдү, ошондой эле бөлүнүп калган же коштоосуз жүргөн балдарды аныктоого көңүл буруу керек, алар оор жосундардын (мисалы, уурдоо, алдап алып кетүү, гендердик негиздеги зомбулук) курмандыктары болушу мүмкүн;
- ❖ Бөлүнүп калган жана коштоосуз жүргөн балдарга тиешеси бар маселелерди башка каттоо машыгуу-окууларына киргизүү;
- ❖ Бөлүнүп калган жана коштоосуз жүргөн, медициналык эвакуацияланууга, камкордукка алынууга алардын жер которушун көзөмөлгө алынууга тийиш болгон балдар үчүн керектүү документтерди чогултуу;
- ❖ Эгерде бири да тирүү калган үй-бүлө мүчөлөрүн табууга мүмкүн болбосо мүмкүн болушунча бөлүнүп калган жана коштоосуз жүргөн балдарды алардын өзүнүн жамаатындагы досторунун же коңшуларынын камкордугуна жайгаштыруу, мында камкорчуларды тандоодо балдардын каалоосу эске алынууга тийиш;
- ❖ Бөлүнүп калган жана коштоосуз жүргөн балдар камкордукка алынып жана алар дене-түзүлүшү жана психологиялык жактан катаал мамилеге, сексуалдык мажбурлоого жана эксплуатациялоого дуушар болбогондугуна ынануу максатында аларды багуу шарттарын дайыма текшерип жана кылдат көзөмөлгө алып туруу зарыл. Балдар менен көзмө-көз аңгемелешип, аларга катаал мамилеге даттануу мүмкүнчүлүгүн берүү керек. Эгерде балдар катаал мамилеге же эксплуатациялоого дуушар болсо аларды токтоосуз алып жана альтернативдүү чечимдерди издөө керек;

- ❖ Бөлүнүп калган жана коштоосуз жүргөн балдарды балдар үйлөрүнө жана балдар башпаанектерине жайгаштырууга болбойт. Мындай вариант андан четтеп кетүүгө болбосо муну жергиликтүү жамааттын базасында кыйла узак мезгилдүү варианттарын издеп тапканча ошол мезгилге паллиативдүү чечим катары кароо керек же болбосо башка бардык мүмкүнчүлүктөр түгөнгөндөгү акыркы чара карата кароо керек. Кам көрүүгө жайгаштырылган ар бир балага карата кылдат көзөмөл жана эсепке алууну жүргүзүү өтө маанилүү;
- ❖ Бөлүнүп калган жана коштоосуз жүргөн балдарды алардын атына керектүү документтер, анын ичинде каттоо, ким экендигин тастыктоочу документтер, туулгандыгы тууралуу күбөлүк, медициналык маалымдама, билими жөнүндө күбөлүк жана жерге ээлик кылуу укугуна документтер менен камсыз кылуу зарыл.; жана
- ❖ Бөлүнүп калган жана коштоосуз жүргөн балдар үчүн бөөдө кырсыктардан улам аларга берилүүчү материалдык, финансылык жана укуктук жардамдарга тең укуктуу жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу. Атап айтканда, бөлүнүп калган жана коштоосуз жүргөн балдарга же алардын мыйзамдуу камкорчуларына үй-бүлөнүн өлгөн, дайынсыз жоголгон же жаракат алган; жогорудагыдай үй-бүлө мүчөлөрү үчүн белгиленген мамлекеттик жеңилдиктерди жер которууга жана турак-жайга жөлөк пулдарды талап кылуу мүмкүндүктөрүн, жер участкаларын жана компенсация алууга мүмкүндүктөрдү камсыз кылуу.

Г.3.4 Асырап алуу тууралуу сөз, өз баласын табууга карата бардык аракетин расмий түрдө таанылганда жана үй-бүлөнү баш коштуруу ийгилик менен бүтпөгөн же ата-энелери өз баласын асырап алуу жөнүндө Гаага конвенциясында каралган стандарттарга ылайык берүүгө макул болгон учурда болушу мүмкүн.¹⁸ Ата-энелердин жана башка жактардын, институттардын жана бийлик органдарынын асырап алууну тариздөө үчүн керектүү макулдуктары негизделүүгө жана ыктыярдуу болууга тийиш. Асырап алууга уруксат ата-энелери жашаган өлкөдө артыкчылыктуу негизде берилүүгө тийиш. Мындай мүмкүн болбогон учурларда артыкчылык баланын өз жамаатына же болбоду дегенде анын маданияты таандык болгон үй-бүлөгө берилиши керек.

Даярдык чаралары:

- ❖ Жамаатта убактылуу камкордукка алуунун, анын ичинде патронатты расмий тариздөөнүн юридикалык же администрациялык жол-жоболорун уюштуруу жана зарыл учурларда кошумча материалдык, финансылык жана социалдык колдоолорду көрсөтүү; жана
- ❖ Патронаттык үй-бүлөлөргө же институттарга камкордукка балдарды алуунун башка варианттарын өз убагында аныктоо, ошондой эле мониторинг жүргүзүү механизмдерин өз учурунда уюштуруу.

Г.4 СӨЗ, ЧОГУЛУУ ЖАНА БИРИГҮҮ ЭРКИНДИГИ, ДИНГЕ ИШЕНҮҮ ЭРКИНДИГИ

Г.4.1 Бөөдө кырсыктарга кабылган адамдарга жана жамааттарга гуманитардык жардам көрсөтүү жана калыбына келтирүү боюнча өз пикирлерин бөлүшүүгө, даттанууларын берүүгө жана дооматтарды коюуга мүмкүнчүлүк жана уруксат бериши керек. Аларды өз пикирлерин мындай билдирүүлөрүнө тескери мамилелерден коргоо керек. Бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга жана жамааттарга ушул мак-

¹⁸ Эл аралык асырап алууга карата балдарды коргоо жана кызматташуу жөнүндө 1993-жылдын 29-майында түзүлгөн Гаага конвенциясы (Асыроо жөнүндө Гаага конвенциясы).

саттар үчүн тынч чогулуштарды өткөрүүгө жана бирикмелерди түзүүгө мүмкүнчүлүктөрдү берүү керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга, анын ичинде аялдарга, балдарга жана өспүрүмдөргө, ошондой эле маргиналдашкан топтордун жана азчылыктардын мүчөлөрүнө мүмкүнчүлүк берүүчү механизмдерди уюштуруу жана материалдык база түзүү, гуманитардык жардам берүү жана калыбына келтирүү боюнча операцияларга карата өз дооматтарын жана пикирлерин билдирүү мүмкүндүгүн берүү; жана
- ❖ Мониторинг жүргүзүүнүн өзгөчөлүү механизмдерин уюштуруу, ой жүгүртүү, сөз жана чогулуу эркиндигине айрым адамдардын укуктарын кодулоо, ошондой эле мындай негизги укуктарды ишке ашыруу үчүн аларды жазалоо жана куугунтукка алуу учурларын эсепке алуу жана иликтөө. Мындай учурларда укук коргоо органдары жагынан тиешелүү чараларды көрүүнү контролдоо.

Г.4.2 Гуманитардык жардам берүү боюнча операцияларды пландаштырууда жана ишке ашырууда, атап айтканда бул азык-түлүк жардамдарына, медициналык тейлөөгө, турак-жай шарттарына жана санитардык ыңгайлуулуктарга тиешелүү болсо жардам алуучулардын диний ынанымдарына жана маданий каада-салттарына мүмкүн болушунча урматтоо көрсөтүү зарыл..

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Диний лидерлер жана аксакалдар менен гуманитардык операцияларды жүргүзүүдө мүмкүн болушунча сактоо зарыл болгон диний жана маданий каада-салттар жөнүндө маселелер боюнча консультацияларды өткөрүү;
- ❖ Жардам пакеттерин түзүүдө маданий жактан кабыл алгылыксыз азык-түлүк жана азык-түлүк эмес камылгаларды киргизбөө; жана
- ❖ Кызматтарды уюштурууда жана кызматтарды көрсөтүүдө жыныстарын сегрегациялоо салттарын сактоо.

Г.4.3 Бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга жана жамааттарга алар башкалардын укуктарын басмырлабагандай жана кодулоого, каршылашууга же зомбулукка алып келбегендей шартта өздөрүнүн диний ишенимдерин жана маданий каада-салттарын сактоого уруксат жана мүмкүнчүлүк берүү керек.

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Бөөдө кырсыктын кесепетинен көчүрүлгөн жамааттардын перманенттик көчүрүлгөн жерлеринде лагерлерди жана жамааттык баш калкаларды жайгаштыруу мүмкүн болушунча диний, маданий жана коомдук борборлорго жакын болушу керек. Көрсөтүлгөн борборлор болбогон учурларда аларды көрсөтүлгөн жерлерге куруу керек; жана
- ❖ Колдонуудагы диний, маданий, айрыкча түпкү элдерге, этностук же диний азчылыктарга таандык борборлорду коргоо зарыл.

Г.5 ШАЙЛОО УКУКТАРЫ

Г.5.1 Бөөдө кырсыкка кабылган адамдар алар жер которууга дуушар болдубу же жокпу ага карабастан добуш берүү жана шайлоолордо атаандаш болууга өз укуктарын толук деңгээлде ишке ашырууга мүмкүндүк алууга тийиш

Кеп мында ишмердиктин төмөнкү түрлөрү жөнүндө жүрүп жатат, атап айтканда:

- ❖ Бөөдө кырсыкка кабылган адамдар алар жер которууга дуушар болдубу же жокпу ага карабастан шайлоочу катары катталуу жана добуш берүү, ошондой эле шайланма кызмат орундарына атаандаш болууга мүмкүндүк берүү керек. Мында көчмө каттоо бригадаларын жана көчмө шайлоо участкаларын колдонсо болот; жана
- ❖ Жер которгон адамдарга алар убактылуу жашаган жерлерде сырттан добуш берүүгө же айрыкча алар узак мөөнөткө жер которсо шайлоочу катары катталууга уруксат берүү.

I ТИРКЕМЕ: ГЛОССАРИЙ

Ушул Жетектөөчү принциптерде төмөнкү терминдер колдонулат:

Гуманитардык жардам берүүгө катышуучу жактар:

Өкмөттөр аралык жана (эл аралык же улуттук/жергиликтүү) өкмөттүк эмес уюмдар жана мекемелер же өкмөттүк же өкмөт менен байланыштуу өзгөчө кырдаалдардын учурунда жана ал аяктагандан кийин бөөдө кырсыкка кабылган адамдарды коргогон жана жардам берген гуманитардык операциялардын катышуучулары.

Кабылган адамдар:

Жер которгондугуна же которбогондугуна карабастан тигил же бул бөөдө кырсыктын терс залалдарын башынан өткөргөн, мисалы, мертинген же жаракат алган, мүлктөрүн жана жашоо каражаттарын жоготкон, же ошол бөөдө кырсыктан улам башкача зыян тарткан адамдар.

Лагерлер:

Бөөдө кырсык болгон учурда эвакуацияланган/жер которгон адамдарды жамааттык жана коммуналдык жайгаштыруу үчүн пайдаланылган убактылуу баш калкалары (мисалы, чатырлар) менен жаңы объекттер. Лагерлер пландуу тартипте (мисалы, адамдардын агымына чейин жана анын учурунда максаттуу ылайыкташтырылган объекттер) же капилеттен (б.а. өкмөттүн же гуманитардык жамааттардын колдоосусуз) пайда болушу мүмкүн. Лагерлер жамааттык баш калкалардын бир түрү болуп саналат (төмөн жакты караңыз).

Жамааттык борборлор:

Бөөдө кырсык болгон учурда эвакуацияланган/жер которгон адамдарды жамааттык жана коммуналдык жайгаштыруу үчүн пайдаланылган колдо бар имараттар жана курулуштар. Эвакуациялык борборлор катары имараттар жана ар кандай типтеги курулуштар, анын ичинде мектептер, мейманканалар, маданият үйлөрү, ратушалар, отелдер, спорттук инфраструктура объекттери, ооруканалар, диний жайлар, полиция участкалары, казармалар, кампалар, бош жаткан өнөр жай ишканалары, курулуп бүтпөгөн имараттар ж.б. пайдаланылат. Жамааттык борборлор баш калкалардын бир түрү болуп саналат (төмөн жакты караңыз).

Жамааттык баш калкалар:

Лагерлер жана жамааттык борборлор жогору жакта келтирилген аныктамага ылайык келет.

Кыйроолор:

Көп сандагы курмандыктар жана ири масштабдагы кыйроолор жана экономикалык жана экологиялык зыяндар менен коштолгон, кабылган жамааттын же коомдун өз күчү ресурстары менен анын кесепеттерин жоюу жөндөмдүүлүгүнөн ашкан жамааттын жана коомдун кадимкидей турмушунун олуттуу бузулушу.¹⁹

¹⁹ «Өзгөчө кырдаалдарды жоюунун эл аралык стратегиясы (ISDR)», бөөдө кырсыктардын тобокелдиктерин азайтуу боюнча UNISDR терминдеринин глоссарийи, [www.unisdr.org/eng/library/UNISDR-](http://www.unisdr.org/eng/library/UNISDR-terminology-2009-eng/pdf) сайтына жайгаштырылган terminology-2009-eng/pdf.

Кыйроолорду/өзгөчө кырдаалдарды жоюу

Өзгөчө кырдаалдардын бардык аспектеринде аларды жоюу максатында ресурстарды мобилизациялоо жана бөлүштүрүү, анын ичинде даярдык, авариялык-куткаруу операциялары жана калыбына келтирүүнүн баштапкы фазасы.²⁰

Кодулоо:

Адамдардын белгилүү категориясынын расалык таандыктыгынын, терисинин түсүнүн, жынысынын, тилинин, туткан дининин, саясый же башка көз караштарынын, улуттук же социалдык тегинин, мүлктүк абалынын, майыптыгынын, туулгандыгынын, курагынын же башка белгилеринин негизинде алардын укуктарын чектөө же ажыратуу. Жогоруда аталган критерийлер боюнча эмес, объективдүү жана олуттуу себептерден улам кимдир-бирөөлөргө жеңилдиктерди берүү (мисалы, корголуунун кандайдыр-бир түрү; башкалар керектебеген өзгөчөлүү муктаждыктар), эгерде жеңилдиктерди алуучуларды андай критерийлер канааттандырса да кодулоо болуп саналбайт.

Жер которууга кабылган жамааттар:

Жер которуунун терс залалдарын башынан кечирген же алар өз эрктери менен өз турак жайын жана туруктуу жашаган жерин таштап кеткен, же алар ички жер которгон адамдарды кабыл алган, же алар өздөрүнүн турак жайына жана туруктуу жашаган жерине кайтып келип жаткан мурдагы жер которгон, же өлкөнүн чегинде дагы кайсы-бир жерге туруктуу жашоого көчкөн адамдарды кабыл алган жана интеграциялаган жамааттар.

Узак мөөнөттүү чечимдер:

Ички жер которуу контекстинде – ички жер которгон адамдар эч кандай өзгөчөлүү жардам жана жер которууга байланыштуу коргоо албаган жана өздөрүнүн адам укуктарын жер которууга байланыштуу кодулоосуз жүргүзгөн кырдаал. Узак мөөнөттүү чечим төмөнкүлөр аркылуу жетишилиши мүмкүн:

- (i) Баштапкы ордунда узак мөөнөттүү реинтеграциялоо (ушул жерде жана андан ары “кайтып келүү”);
- (ii) Жер которгон адамдар убактылуу жай алган райондордо узак мөөнөттүү интеграциялоо (“ошол жерге интеграциялоо”);
- (iii) Өлкөнүн башка бөлүгүндө узак мөөнөттүү интеграциялоо (“өлкөнүн чегиндеги дагы кайсы-бир жерге көчүрүү”). Бул бөөдө кырсыкка кабылган адамдарга да таандык.

Эл аралык стандарттарга ылайык (ары-бери жүрүү жана жашаган жерин тандоо эркиндиги; “Өлкөнүн ичинде жер которуу жөнүндө маселелер боюнча Жетектөөчү принциптер”) бардык чечимдер ыктыярдуу болушу, б.а. негиздүү жана жеке эрки боюнча кабыл алынышы керек.

Эвакуация:

“Айрым адамдардын же тобунун коопсуздугун, корголушун жана жыргалчылыгын камсыз кылуу максатында аларды бир жерден/райондон башка жакка ташууга көмөк көрсөтүү же уюштуруу”²¹ Эвакуация эгерде ал бийликтердин буйругу боюнча жана/же алар тарабынан күч менен жүргүзүлсө мажбурлоочу мүнөзгө ээ болот. Мажбурлап эвакуациялоо ээн баштык же мыйзамга каршы деп эсептелбейт жана, эгерде ал мыйзамга ылайык жүргүзүлүп жатса, эгерде

²⁰ Ошол эле жерде.

²¹ «Ички жер которгон адамдарды коргоо жөнүндө маалымдама», март 2010-ж., 503-бет.

кырдаал аны жасоо кабылган адамдардын өмүрүн, ден соолугун же дене боюнун кол тийгистигин коргоо үчүн абсолюттуу зарыл болсо, анда ага өзгөчө кырдаал мүмкүнчүлүк берген даражада кабылган контингент менен талаптагыдай аңгемелешүүнүн негизинде жол берилет.

Эвакуациялык борборлор:

Эвакуацияланган адамдарды убактылуу жайгаштыруу үчүн пайдаланылган (жогору жакты караңыз) жамааттык борборлор.

Үй-бүлөлөрдү бириктирүү:

“Үй-бүлө мүчөлөрүн, өзгөчө балдар менен кары-картаңдарды башка туугандары же мурдагы камкордук көрүүчүлөрү менен узак мөөнөттүү көз болууну уюштуруу же калыбына келтирүү максатында бириктирүү процесси”.²²

Мажбурлап көчүрүү:

Айрым адамдарды, үй-бүлөлөрдү жана/же жамааттарды алардын эркине каршы турак жайынан жана/же ээлеген жеринен аларга укуктук жана башкача коргоонун талаптагыдай түрлөрүн бербестен же ага ээ кылбастан перманенттик же убактылуу көчүрүү.²³ Мажбурлап көчүрүү түшүнүгү мыйзамга, ошондой эле адам укуктары жөнүндө эл аралык келишимдердин жоболоруна ылайык жүргүзүлгөн көчүрүүгө жайылтылбайт.²⁴ Мажбурлап көчүрүү милдеттүү түрдө шыдыр эле ээн баш орун которуу дегенди билдирбейт, бирок, ага алып баруучу алгачкы кадам болушу мүмкүн.

Гендердик негиздеги зомбулук (GBV):

“Жыныстык белгиси боюнча адамга каршы багытталган, анын ичинде дене бойго, моралдык же сексуалдык зыян келтирген же запкы чектирген акт, андай актылар менен коркутуу, мажбурлоо же эркиндигинен ээн баштык менен ажыратуунун башка түрлөрүндөгү” зомбулук. Ал өзүнө үй-бүлөдө, коомдо же мамлекет жана анын институттары тарабынан жасалган же кубатталган дене бойго, сексуалдык же психологиялык зыян келтирүүнү камтыйт”.²⁵

Кабыл алуучу жамаат:

Адатта лагерлерде, жамааттык борборлордо, бейформал конуштарда же түздөн-түз интеграцияланган үй-бүлөлөргө жайгаштырылган ички жер которгон адамдардын кыйла санын кабыл алган жамаат.²⁶

Ички жер которгон адамдар:

“Куралдуу жаңжалдын кесепетинен, зомбулуктун күчөшүнөн, адам укуктарын бузуудан же бөөдө же техногендик кырсыктардан улам качууга же турак жайын жана адатта жашаган же-

²² Ички жер которгон адамдарды коргоо жөнүндө маалымдама», март 2010-ж., 503-бет. “Коштолбогон жана бөлүнүп калган балдар жөнүндө маселелер боюнча ведомстволор аралык жетектөөчү принциптер”, январь 2004-ж.

²³ «Ички жер которгон адамдарды коргоо жөнүндө маалымдама», март 2010-ж., 503-бет. ООНдун экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитети, «Жалпы эскертүүлөр» № 7: «Адекваттуу турак жайга укук: мажбурлап көчүрүү», 20 май 1997-ж., 3-п.).

²⁴ Караңыз. «Өнүктүрүү муктаждыктарынан улам көчүрүү жана жер которуу маселеси боюнча негизги концепциялар жана жетектөөчү принциптер», ООНдун доклады A/HRC/4/18, 4-п, жана шилтеме

²⁵ «Ички жер которгон адамдарды коргоо жөнүндө маалымдама», март 2010-ж., 168-бет. Караңыз. Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө ООНдун Башкы Ассамблеясынын Декларациясы, 1 жана 2-беренелер, A/RES/48/104, 20-декабрь 1993-ж.

²⁶ Караңыз. «Ички жер которгон адамдарды коргоо жөнүндө маалымдама», март 2010-ж., 504-бет.

рин таштап кетүүгө мажбурланган же милдеттендирилген, бирок эл аралык таанылган чек аралардан өтпөгөн адамдар же адамдардын тобу”.²⁷

Жашоо каражаттары:

“Жашоо үчүн тийиштүү түрдө чыгымдалган жана көрүлгөн ресурстар менен аракеттерди айкалыштыруу. Ресурстар айрым адамдардын кесиптик квалификациясын жана жөндөмдүүлүгүн (адамдык капитал), жерди, аманаттарын жана жабдууларды (тийиштүү түрдө табигый, финансылык жана физикалык капитал) жана формалдуу колдоо топторун же көрүлүп жаткан аракеттерде жардам көрсөтүүнүн бейформал тармактарын (социалдык капитал) камтыйт”.²⁸

Бөөдө кырсык:

“Кыйратуучу мүнөздөгү капилет табигый кубулуштан улам пайда болгон “кыйроо” (жогору жакты караңыз). “Бөөдө” түшүнүгү жөнөкөйлөштүрүү үчүн колдонулат, бирок, капилет бөөдө кырсыктардын залалдарынын масштабы бөөдө кырсыкка байланыштуу коркунучтарга карата айрым адамдар жана жамааттар тарабынан көрүлгөн аракеттердин түздөн-түз натыйжасы болуп саналат. Ошентип, залалдардын масштабы адамдардын иш-аракети же анын жоктугу менен аныкталат. Жетектөөчү принциптер капилет бөөдө кырсыктарга эсеп кылуу менен жазылган, бирок, алар кыйроонун башка түрлөрүнө карата да колдонулат.

Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдар:

Негизги калк туш болбогон, жынысына, курагына, ден соолугунун абалына, майыптуулугуна, азчылыктарга таандыктыгына, тигиндей же мындай социалдык статусуна, түпкү калкка, ички жер которгондорго киргендигине же алар туш болгон кандайдыр бир башка өзгөчөлүү жагдайларга туш болгон тобокелге кабылган адамдар.

Коргоо:

Адам укугу жагындагы эл аралык укуктун ченемдерине, эгерде колдоно келсек качкындардын жага гуманитардык укукка так жана таасын ылайык индивидуумдун укуктарын толук сактоону камсыз кылууга арналган ишмердиктин бардык түрүн камтыган концепция. Коргоо адамдарды урматтоого, аёосуз мамиленин тигил же бул түрүнүн түздөн-түз залалдарынын алдын алууга жана/же жеңилдетүүгө жана колдо бар репарациянын, компенсациянын жана реабилитациянын²⁹ татыктуу шарттарын калыбына келтирүүгө көмөк көрсөтүүчү шарттарды түзүүнү талап кылат.

Жашаган жерди өзгөртүү:

- (а) Жашаган жерди убактылуу өзгөртүү: эвакуациялангандарды аларда үйлөрүнө кайтып келүү же өлкөнүн чегинде дагы башка жерге көчүрүү мүмкүнчүлүгү пайда болгонго чейин кала турган жерге которуу актысы;
- (б) Жашаган жерди перманенттик өзгөртүү: адамдарды өлкөнүн чегинде башка жерге которуу же аларды үйлөрүнө же адатта жашаган жерине кайтып келе албай турган жерге жайгаштыруу актысы.

²⁷ Караңыз. “Өлкөнүн ичинде жер которуу жөнүндө маселелер боюнча Жетектөөчү принциптер”, E/CN.4/1998/53/Add.2 (1998), «Колдонуу чөйрөсү жана максат», 2-п.

²⁸ «Ички жер которгон адамдарды коргоо жөнүндө маалымдама», март 2010-ж., 508-бет. Эл аралык өнүктүрүү департаменти, “Жашоонун туруктуу каражаттарын алуу мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу боюнча жетекчилик”, 2001-ж.

²⁹ ОСНА. «Кураалдуу жаңжалдарда жарандык калкты коргоо жагындагы гуманитардык терминдердин глоссарийи», 2003-ж.

Жашаган жерди өзгөртүү ыктыярдуу болот, б.а. кабылган адамдардын макулдугу менен жасалат, же мажбурлоочу болот, б.а. алардын эркине каршы жасалат. Жашаган жерди өзгөртүү, эгерде ал өлкөнүн чегинде дагы кайсы-бир жерге узак мезгилге отурукташтыруу маанисинде (жогору жакты караңыз) узак мезгилдүү чечимге алып келген учурда гана ийгиликтүү болушу мүмкүн.

Репарация:

Реституция, компенсация, реабилитация, адам укуктарын бузуунун курмандыктарын канааттандыруу жана анын кайталанбашына кепилдик. Репарация качан ал бузуунун жана келтирилген зыяндын олуттуулугуна тете болгондо, качан курмандыктар репарациялык механизмдер жөнүндө тийиштүү маалыматтарга ээ болгондо, ошондой эле аларга тең укуктуу жана натыйжалуу жете алганда толук жана таасирдүү деп эсептелет.³⁰

Бөөдө кырсыктардын кайталанма эффекти:

Бөөдө кырсыктардын кайталанма эффекти нөшөрлөгөн жаандан же сейсмикалык активдүүлүктөн улам пайда болгон жер көчүү сыяктуу жаратылыш же күч менен таасир этүүнү, ошондой эле бөөдө кырсыктан чыккан өнөр жай объекттерине жана инфраструктурага таасир этүүнү, мисалы, плотиналарга жана турбоөткөргүчтөргө же адамдардын өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч келтирүүчү коркунучтуу материалдардын чыгышы менен коштолгон химиялык ишканалардагы аварияларды камтыйт.

³⁰ Эл аралык адаттагы укуктардын азыркы ченемдеринин чегинде репарацияга адам укуктарын одоно бузуулар гана кирет (“Адам укуктары жагында эл аралык укуктун ченемдерин одоно бузуулар жана гуманитардык укуктун ченемдерин олуттуу бузуулар курмандыктарга берилген соттук коргоого жана репарацияга болгон укуктарга карата принциптер жана жетекчилик” A/Res/60/147, 21-март 2006-ж.караңыз). Анча олуттуу эмес учурларда репарацияга карата милдеттенмелер адам укуктары жөнүндө эл аралык конвенциялардан келип чыгат.

II ТИРКЕМЕ: АДАМДАРДЫН БЕЛГИЛҮҮ ТОБУН КОРГОО, ТИЙИШТҮҮ ЖЕТЕКТӨӨЧҮ ПРИНЦИПТЕРГЕ КАЙЧЫЛАШ ШИЛТЕМЕ ЖАСОО

Адамдардын белгилүү тобу кыйроо учурунда өзгөчө аялуу жана/же өзгөчөлүү муктаждыктарга туш болот. Бул топтогу өкүлдөрдүн адам укуктарына өзгөчөлүү коркунучтар жана аларды коргоо үчүн кээ бир практикалык кадамдарды жасоого болот, алар системалуу тартипте ушул Жетектөөчү принциптерге киргизилген. Ушул тиркемеде төмөнкү топтор: ички жер которгон адамдар, аялдар, балдар жана өспүрүмдөр, кары-картаңдар, майыптар, ВИЧ/СПИДге чалдыкандар, кеңири үй-бүлө тараптан колдоого ээ болбогон жалгыз бой ата-энелери бар үй-бүлөлөр же балдар, этностук азчылыктар жана түпкү калк башчылык кылган үй-бүлөлөр үчүн тийиштүү жетектөөчү принциптерге кайчылаш шилтемелер келтирилген.

1. Ички жер которгон адамдар

Жетектөөчү принциптер:

- 1.1 Кодулабоо
- 1.6 “Өлкөнүн ичинде жер которуу жөнүндө маселелер боюнча Жетектөөчү принциптерге” ылайык ички жер которгон адамдар менен мамиле
- 1.8 Муктаждыктарга баа берүүнүн негизинде коргоо иш-чараларына артыкчылык берүү
- A.1.1 Сөзсүз болуучу тобокелдиктерге туш болгон адамдардын өмүрүн, денесинин кол тийгистигин жана ден соолугун коргоо
- A.1.2-A.1.8 Эвакуация (ыктыярдуу жана мажбурлоочу)
- A.2 Үй-бүлөлөрдүн бөлүнүп кетүүдөн коргоо, бөлүнүп калган жана коштоосу жок балдарды коргоо
- A.3 Бөөдө кырсыктардын кайталанма эффекттерден коргоо
- A.4.1 Зомбулуктан, анын ичинде лагерлер менен жамааттык борборлордо, өзгөчө кырдаалдын учурунда жана ал аяктагандан кийин коргоого өзгөчө көңүл буруу
- A.4.2 Гендердик негиздеги зомбулуктан коргоо
- A.5.1-A.5.3 Кабыл алуучу үй-бүлөлөрдөгү жана жамааттардагы, лагерлер менен жамааттык борборлордогу коопсуздук
- B.1.1-B.1.3 Гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк жана адекваттуу берүү
- B.2.1 Азык-түлүктөргө тең укуктуу жеткиликтүүлүк
- B.2.2 Лагерлер менен жамааттык борборлордо суу менен жабдуу жана сангигиеналык ыңгайлуулуктар

- Б.2.3 Ички жер которгон адамдар үчүн, анын ичинде лагерлерден сырткары жерде коопсуз жана татыктуу баш калка
- Б.2.4 Бош турган турак жайларга жайгаштыруу
- Б.2.5 Саламаттыкты сактоо жагындагы кызмат көрсөтүүлөргө тең укуктуу жеткиликтүүлүк
- Б.2.6 Жер которгон балдарга окууга кайтып келишине жардам берүү
- В.1.2 Калтырып кеткен мүлктү кайтаруу
- В.2.1-В.2.5 Адекваттуу үй-жай, анын ичинде чыгарып калган учурда кепилдиктер
- В.3.3 Лагерлер жана башка объекттер үчүн жайгашуучу жерди тандоо жана жашоо каражаттарына жеткиликтүүлүк
- Г.1.1 Документтеринин жоктугуна карабастан үйлөрүнө кайтып келүүгө жардамдашуу
- Г.2.1-Г.2.5 Узак мөөнөттүү чечимдердин контекстинде ары-бери жүрүү эркиндиги
- Г.3.1-Г.3.2 Авариялык-куткаруу иштеринин бардык стадиясында үй-бүлөнүн биримдиги жана үй-бүлөлөрдү бириктирүү
- Г.4.1 Авариялык-куткаруу иштери боюнча пикирлерди чогултуу
- Г.5.1 Шайлоо укуктары

2. Аялдар

Жетектөөчү принциптер:

- 1.1 Кодулабоо
- 1.3 Катышуу жана аңгемелешүү
- 1.8 Муктаждыктарга баа берүүнүн негизинде коргоо иш-чараларына артыкчылык берүү
- А.1.1 Сөзсүз болуучу тобокелдиктерге туш болгон адамдардын өмүрүн, денесинин кол тийгистигин жана ден соолугун коргоо
- А.4.1 Зомбулуктан, анын ичинде лагерлер менен жамааттык борборлордо, өзгөчө кырдаалдын учурунда жана ал аяктагандан кийин коргоого өзгөчө көңүл буруу
- А.4.2 Гендердик негиздеги зомбулуктан коргоо
- А.4.3 Адамдарды сатуудан, балдардын эмгегин эксплуатациялоодон жана кулчулуктун азыркы түрлөрүнөн коргоо
- А.5.2 Лагерлер менен жамааттык борборлордогу коопсуздук жана коргоо
- Б.1.1-Б.1.2 Гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк жана адекваттуу берүү
- Б.1.4 Гуманитардык операцияларды жүргүзүүдө аялдар менен эркектердин ортосунда функцияларды бөлүштүрүү
- Б.2.1 Азык-түлүктөрдү таркатуу боюнча операцияларды долбоорлоого, пландаштырууга жана өткөрүүгө аялдарды тартуу
- Б.2.2 Лагерлер менен жамааттык борборлордо суу менен жабдуу жана сангигиеналык ыңгайлуулуктар
- Б.2.3 Өзгөчөлүү муктаждыктарга жооп берген адекваттуу үй-жай
- Б.2.5 Аялдардын ден соолугун коргоо маселелерине өзгөчө көңүл буруу

- Б.2.6 Билим алууга тең укуктуу жеткиликтүүлүк
- В.1.5 Өз мүлкүн талап кылууда жана өз атына тийиштүү документтерди алууда жардамдашуу
- В.2.3 Аңгемелешүү жана үй-жай берүү жана турак жай куруу программаларын пландаштырууга жана жүргүзүүгө катышуу
- В.3.1-В.3.2 Жашоо каражаттарына жана кесиптик жактан окууга жеткиликтүүлүк
- Г.1.1 Өз атына документтерге тең укуктуу жеткиликтүүлүк
- Г.4.1 Авариялык-куткаруу иштери боюнча пикирлерди чогултуу

3. Балдар жана жаштар

Жетектөөчү принциптер:

- 1.1 Кодулабоо
- 1.3 Катышуу жана аңгемелешүү
- 1.4 Баланын таламдары
- 1.8 Муктаждыктарга баа берүүнүн негизинде коргоо иш-чараларына артыкчылык берүү
- А.1.1 Сөзсүз болуучу тобокелдиктерге туш болгон адамдардын өмүрүн, денесинин кол тийгистигин жана ден соолугун коргоо
- А.2.1 Балдарды ата-энелери менен бирге эвакуациялоо
- А.2.2 Бөлүнүп калган жана коштолбогон балдарга убактылуу камкордук көрүү
- А.4.1 Зомбулуктан, анын ичинде лагерлер менен жамааттык борборлордо, өзгөчө кырдаалдын учурунда жана ал аяктагандан кийин коргоого өзгөчө көңүл буруу
- А.4.2 Гендердик негиздеги зомбулуктан коргоо
- А.4.3 Адамдарды сатуудан, балдардын эмгегин эксплуатациялоодон жана кулчулуктун азыркы түрлөрүнөн коргоо
- А.4.5 Азгыруудан жана куралдуу элементтердин эксплуатациясынан коргоо
- А.5.2 Лагерлер менен жамааттык борборлордогу коопсуздук жана коргоо
- Б.1.1 Гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк жана адекваттуу берүү
- Б.2.1 Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдардын азык-түлүк жардамдарына тоскоолсуз жеткиликтүүлүгү
- Б.2.3 Өзгөчөлүү муктаждыктарга жооп берген адекваттуу үй-жай
- Б.2.5 Кыздардын ден соолугун коргоо маселелерине өзгөчө көңүл буруу
- Б.2.6 Билим алууга тең укуктуу жеткиликтүүлүк, анын ичинде окуусуна кайтып келүүгө жардамдашуу
- В.1.5 Жетим калган балдарга аларга таандык мүлктү талап кылууга жардамдашуу
- В.4.1 Орто жана жогорку билимге жеткиликтүүлүк
- Г.1.1 Коштолбогон, бөлүнүп калган же жетим калган балдарга өз аттарына документтер
- Г.3.2 Үй-бүлөлөрдү бириктирүү
- Г.3.3 Бириккенге чейин бөлүнүп калган жана коштолбогон балдар жөнүндө камкордук көрүү
- Г.4.1 Авариялык-куткаруу иштери боюнча пикирлерди чогултуу

4. Кары-картандар

Жетектөөчү принциптер

- 1.1 Кодулабоо
- 1.3 Катмышуу жана аңгемелешүү
- 1.8 Муктаждыктарга баа берүүнүн негизинде коргоо иш-чараларына артыкчылык берүү
- A.1.1 Сөзсүз болуучу тобокелдиктерге туш болгон адамдардын өмүрүн, денесинин кол тийгистигин жана ден соолугун коргоо
- A.1.3 Эвакуация учурунда өзгөчө көңүл буруу
- A.4.1 Зомбулуктан, анын ичинде лагерлер менен жамааттык борборлордо, өзгөчө кырдаалдын учурунда жана ал аяктагандан кийин коргоого өзгөчө көңүл буруу
- A.5.2 Лагерлер менен жамааттык борборлордогу коопсуздук жана коргоо
- B.1.1 Гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк жана адекваттуу берүү
- B.2.1 Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдардын азык-түлүк жардамдарына тоскоолсуз жеткиликтүүлүгү
- B.2.2 Сангигиеналык ыңгайлуулуктарга жеткиликтүүлүк
- B.2.3 Өзгөчөлүү муктаждыктарга жооп берген адекваттуу үй-жай
- B.2.5 Саламаттыкты сактоо жагындагы кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк
- G.3.2 Үй-бүлөлөрдү бириктирүү

5. Майыптар

Жетектөөчү принциптер:

- 1.1 Кодулабоо
- 1.3 Катмышуу жана аңгемелешүү
- 1.8 Муктаждыктарга баа берүүнүн негизинде коргоо иш-чараларына артыкчылык берүү
- A.1.1 Сөзсүз болуучу тобокелдиктерге туш болгон адамдардын өмүрүн, денесинин кол тийгистигин жана ден соолугун коргоо
- A.1.3 Эвакуация учурунда өзгөчө көңүл буруу
- A.4.1 Зомбулуктан, анын ичинде лагерлер менен жамааттык борборлордо, өзгөчө кырдаалдын учурунда жана ал аяктагандан кийин коргоого өзгөчө көңүл буруу
- A.5.2 Лагерлер менен жамааттык борборлордогу коопсуздук жана коргоо
- B.1.1 Гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк жана адекваттуу берүү
- B.2.1 Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдардын азык-түлүк жардамдарына тоскоолсуз жеткиликтүүлүгү
- B.2.2 Сангигиеналык ыңгайлуулуктарга жеткиликтүүлүк
- B.2.3 Өзгөчөлүү муктаждыктарга жооп берген адекваттуу үй-жай
- B.2.5 Саламаттыкты сактоо жагындагы кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк
- B.2.6 Билим алууга жеткиликтүүлүктө майып-балдарга өзгөчө көңүл буруу
- B.2.3 Аңгемелешүү жана үй-жай берүү жана турак жай куруу программаларын пландаштырууга жана жүргүзүүгө катышуу

- В.3.1 Жашоо каражаттарына жана кесиптик жактан окууга жеткиликтүүлүк
Г.4.1 Авариялык-куткаруу иштери боюнча пикирлерди чогултуу

6. ВИЧ/СПИДге чалдыккан адамдар

Жетектөөчү принциптер:

- 1.1 Кодулабоо
1.3 Катышуу жана аңгемелешүү
1.8 Муктаждыктарга баа берүүнүн негизинде коргоо иш-чараларына артыкчылык берүү
А.1.1 Сөзсүз болуучу тобокелдиктерге туш болгон адамдардын өмүрүн, денесинин кол тийгистигин жана ден соолугун коргоо
А.4.1 Зомбулуктан, анын ичинде лагерлер менен жамааттык борборлордо, өзгөчө кырдаалдын учурунда жана ал аяктагандан кийин коргоого өзгөчө көңүл буруу
Б.1.1-Б.1.2 Гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк жана адекваттуу берүү
Б.2.1 Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдардын азык-түлүк жардамдарына тоскоолсуз жеткиликтүүлүгү
Б.2.5 Саламаттыкты сактоо жагындагы кызмат көрсөтүүлөргө жана ВИЧ/СПИДдин алдын алуу чараларына жеткиликтүүлүк
Б.2.6 Билим алууга жана ВИЧ/СПИДдин алдын алуу чараларына тең укуктуу жеткиликтүүлүк
В.3.1 Жашоо каражаттарына жана кесиптик жактан окууга жеткиликтүүлүк

7. Туугандарынын колдоосуна ээ болбогон жалгыз бой ата-энелер башкарган үй-бүлөлөр, балдар башкарган үй-бүлөлөр

Жетектөөчү принциптер:

- 1.1 Кодулабоо
1.3 Катышуу жана аңгемелешүү
1.8 Муктаждыктарга баа берүүнүн негизинде коргоо иш-чараларына артыкчылык берүү
А.1.1 Сөзсүз болуучу тобокелдиктерге туш болгон адамдардын өмүрүн, денесинин кол тийгистигин жана ден соолугун коргоо
А.4.1 Зомбулуктан, анын ичинде лагерлер менен жамааттык борборлордо, өзгөчө кырдаалдын учурунда жана ал аяктагандан кийин коргоого өзгөчө көңүл буруу
А.5.2 Лагерлер менен жамааттык борборлордогу коопсуздук жана коргоо
Б.1.1-Б.1.2 Гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк жана адекваттуу берүү
Б.1.4 Гуманитардык операцияларды жүргүзүүдө аялдар менен эркектердин ортосунда функцияларды бөлүштүрүү
Б.2.1 Өзгөчөлүү муктаждыктары бар адамдардын азык-түлүк жардамдарына тоскоолсуз жеткиликтүүлүгү
Б.2.2 Лагерлер менен жамааттык борборлордогу сангигиеналык ыңгайлуулуктарга жеткиликтүүлүктүн коопсуздугу

- Б.2.6 Үй-бүлө башчылары болуп саналган балдар үчүн билим алууга жеткиликтүүлүк берүү
- В.1.3 Жерге жана мүлккө менчик укугун ырастаган документтерди калыбына келтирүү жол-жоболорун жөнөкөйлөштүрүү
- В.2.3 Аңгемелешүү жана үй-жай берүү жана турак жай куруу программаларын пландаштырууга жана жүргүзүүгө катышуу
- Г.4.1 Авариялык-куткаруу иштери боюнча пикирлерди чогултуу

8. Кодулоого туш болгон этностук жана диний азчылыктар же топтор, жана түпкү элдер
Жетектөөчү принциптер:

- 1.1 Кодулабоо
- 1.3 Катышуу жана аңгемелешүү
- 1.8 Муктаждыктарга баа берүүнүн негизинде коргоо иш-чараларына артыкчылык берүү
- 1.9 Маданий өзгөчөлүктөргө урмат көрсөтүү максатында коргоо иш-чаралары
- А.1.1 Сөзсүз болуучу тобокелдиктерге туш болгон адамдардын өмүрүн, денесинин кол тийгистигин жана ден соолугун коргоо
- А.1.3 Эвакуация учурунда өзгөчө көңүл буруу
- А.4.1 Зомбулуктан, анын ичинде лагерлер менен жамааттык борборлордо, өзгөчө кырдаалдын учурунда жана ал аяктагандан кийин коргоого өзгөчө көңүл буруу
- А.5.2 Лагерлер менен жамааттык борборлордогу коопсуздук жана коргоо
- А.6.4 Этностук жана диний ырым-жырымдарды жана каада-салттарды сактоо менен чириген сөөктөр менен иштөө
- Б.1.1-Б.1.2 Гуманитардык камылгаларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк жана адекваттуу берүү
- Б.2.3 Өзгөчөлүү муктаждыктарга жооп берген адекваттуу үй-жай
- Б.2.6 Маданий өзгөчөлүктөрдүн негизинде билим алууга толук укуктуу жеткиликтүүлүк
- В.1.6 Жерге ээлик кылууга салттуу талаптарга жана ал укуктуу ырастаган документтерге урмат менен мамиле кылуу
- В.2.3 Аңгемелешүү жана үй-жай берүү жана турак жай куруу программаларын пландаштырууга жана жүргүзүүгө катышуу
- В.3.1 Андай топтордун экономикалык маргиналдашуусуна көмөк көрсөтпөй турган кесиптик окутуу программаларын иштеп чыгуу
- Г.4.1 Авариялык-куткаруу иштери боюнча пикирлерди чогултуу
- Г.4.2-Г.4.3 Маданий суроо-талаптарды жана салт болгон диний ишенимдерине жана маданий салттарды сактоо укугун эске алуу менен гуманитардык жардам.

III ТИРКЕМЕ: ЖҮРҮМ-ТУРУМ ЭРЕЖЕЛЕРИНЕ ШИЛТЕМЕ ЖАСОО, НУСКАМАЛАР ЖАНА ЖЕТЕКЧИЛИК

- “Ден соолук” Глобалдык кластердик маалымдама (алдын-ала версиясы), 2009-ж.
- “Ден соолук” Глобалдык кластердик жумушчу тобу, “Ички жер которгон адамдарды коргоо боюнча маалымдама”, март, 2010-ж.
- «Өлкөнүн ичинде жер которуу жөнүндө маселелери боюнча Жетектөөчү принциптер», 1998-ж.
- «ХэндиКап интернэшнл», «Өзгөчө кырдаалдарга жооп кылуу учурунда майыптарга карата мамиледе контролдук тизме», 2010-ж.
- «ХэндиКап интернэшнл», «Өзгөчө кырдаал контекстинде жалпы жеткиликтүүлүк: убактылуу инфраструктура объекттеринин, суу менен жабдуу жана сангигиенанын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу, майыптар жана башка аялуу адамдар үчүн бөлүштүрүү жана байланыш боюнча операциялар», 2009-ж.
- «Ички жер которгон адамдар үчүн узак мөөнөттүү чечимдер боюнча ВТКнын ченемдери», 2010-ж.
- ВТК, «Аялдар, кыздар, уландар жана эркектер. Ар башка муктаждыктарга – бирдей мүмкүнчүлүктөр», гуманитардык операциялар боюнча гендердик маалымдама, 2006-ж.
- ВТКнын гендердик электрондук курсу, «Аялдар, кыздар, уландар жана эркектер. Ар башка муктаждыктарга – бирдей мүмкүнчүлүктөр», 2009-ж.
- “Өзгөчө кырдаалдарда ВИЧке чалдыккан адамдарга карата ВТКнын Жетектөөчү принциптери”, 2009-ж.
- “Гуманитардык операцияларды жүргүзүүдө гендердик негиздеги зомбулуктарга каршы интервенцияларга карата ВТКнын Жетектөөчү принциптери”, 2005-ж.
- “Өзгөчө кырдаалдарда психогигиена жана психосоциалдык колдоо боюнча ВТКнын Жетектөөчү принциптери”, 2007-ж.
- ВКТ, “Гуманитардык операциялар жана улгайган курактагы адамдар: гуманитардык операциялардын катышуучулары үчүн зарыл окуу куралы”, 2008-ж.
- ВКТ, “Ички жер которгон адамдарды коргоо жагындагы саясат”, 2000-ж.
- ВКТ, “Өлкөнүн ичинде жер которуу жагындагы саясий иш-чаралардын комплекси: өлкөнүн ичинде жер которуу жагдайларына биргелешип жооп кылуу, ООНдун гуманитардык операцияларынын катышуучулары жана/же резиденттер-координаторлор жана өлкөлүк бригадалар үчүн колдонмо”, 2004-ж.

- МККК/МКС/ФСД/ЮНИСЕФ/УВИ, “Коштолбогон жана бөлүнүп калган балдар боюнча ведомстволор аралык Жетектөөчү принциптер”, 2004-ж.
- МККК, Бөөдө кырсыктардан кийин адамдардын сөөктөрү менен иштөө: шашылыш жооп кылуу кызматынын кызматкерлери үчүн талаа колдонмосу”, 2009-ж.
- МФОКК жана КП, “Бөөдө кырсыктардын жана кыйроолордун учурунда жардамдашуу операцияларын жүргүзүүдө эл аралык кызыл крест жана кызыл жарым ай кыймылдарынын жана өкмөттүк эмес уюмдардын (НПО) жүрүм-турум кодекси”, 1992-ж. INEE, “Өзгөчө кырдаалдарда билим берүү боюнча минималдуу стандарттар”, 2004-ж.
- Ведомстволор аралык жумушчу топ, “Гуманитардык операцияларды жүргүзүүдө репродукциялык ден соолукту коргоо ведомстволор аралык талаа колдонмосу”, 2010-ж.
- “Коштолбогон жана бөлүнүп калган балдар боюнча ведомстволор аралык Жетектөөчү принциптер”, 2004-ж.
- ПАОЗ/ВОЗ/ICTC/МФОКК жана КП, “Кыйроолордон кийин адамдардын сөөктөрү менен иштөө, шашылыш жооп кылуу кызматынын кызматкерлери үчүн талаа колдонмосу”, 2006-ж.
- «Париж принциптери: Адам укуктарын кубаттоо жана коргоо жагында иш жүргүзгөн улуттук мекемелердин статустарына тиешелүү принциптер”, 1993-ж.
- «Париж принциптери: Куралдуу күчтөр жана куралдуу топторго байланышкан балдарга тиешелүү принциптер жана жетектөөчү көрсөтмөлөр”, 2007-ж.
- “Чөйрө долбоору - Бөөдө кырсыктардын, кыйроолордун, жаңжалдардын жана өзгөчө кырдаалдардын учурунда жардам көрсөтүүдө колдонулган гуманитардык хартия жана минималдуу стандарттар”, Женева, 2011-ж.
- “ООНдун аракеттери, зомбулукка кабылган өлкөдөн түшкөн сексуалдык негизде зомбулук учурлары жөнүндө маалыматтарды берүү жана чечмелөө: эмне жасоо керек жана эмнени жасабоо керек”, 2008-ж.
- АУЖКБ, “Качкындардын, кайтып келип жаткан адамдардын жана ички жер которгон адамдардын үстүнөн сексуалдык жана гендердик зомбулук боюнча жетектөөчү принциптер”, 2003-ж.
- “Улгайган качкындарга карата АУЖКБ саясаты”, 2000-ж.
- ООН, “Өзгөчө кырдаалдарга жооп кылуунун Улуттук фондунун өмүрдү сактап калуу критерийлери (СЕРФ)”, 2010-ж.
- “Майыптардын укуктары жөнүндө Декларация”, ООНдун БАнын 1975-жылдын 9-декабрындагы 3447 (XXX)-резолюциясы.
- “Түпкү элдердин укуктары жөнүндө Декларация”, ООНдун БАнын 2009-жылдын 13-сентябрындагы 61/295-резолюциясы.
- “Акылы кем адамдардын укуктары жөнүндө Декларация”, ООНдун БАнын 1971-жылдын 20-декабрындагы 2856 (XXX)-резолюциясы.
- “Улуттук же этностук, диний жана тилдик азчылыктарга таандык адамдардын укуктары жөнүндө Декларация”, ООНдун БАнын 1992-жылдын 18-декабрындагы 47/135-резолюциясы.
- “Кары-картаң адамдарга карата принциптер”, ООНдун БАнын 1991-жылдын 16-декабрындагы 46/91-резолюциясы.

- ООН, “Качкындардын жана жер которгон адамдардын турак жайларын жана мүлкүн реституциялоо маселелери боюнча принциптер”, 2005-ж.
- ВОЗ, “Кыйроолор, майыптуулук жана реабилитациялоо”, 2005-ж.
- ВОЗ, “Жыныстык жол менен берилүүчү инфекциялардын алдын алуу жана дарылоо боюнча жетектөөчү принциптер”, 2003-ж.
- ВОЗ, “Өзгөчө кырдаалдарда адамдардын сөөктөрү менен иштөө”, 2004-ж.
- ВОЗ, “Жаңжалдардын жана жер которуунун учурунда репродукциялык ден соолукту коргоо: программалардын жетекчилери үчүн нускамалар”, 2000-ж.
- ВОЗ/GWH, “Кыйроолорго баа берүүдө гендердик ой-пикирлер”, 2005-ж.
- ВОЗ/АУЖКБ, “Зордуктоонун курмандыктары менен клиникалык иш алып баруу: качкындарга жана ички жер которгондорго карата колдонуу үчүн протоколдорду иштеп чыгуу”, кайра иштелип чыккан жана оңдолгон басылма”, 2004-ж.
- ВОЗ/АУЖКБ/ЮНФПА, “Зордуктоонун курмандыктары менен клиникалык иш алып баруу- электрондук окуу программасы”, 2010-ж.
- Кырсыктардын коркунучун азайтуу боюнча Дүйнөлүк конференция, Хиого, 2005-2015-жылдары аракеттенүүнүн алкактык программасы; “Бөөдө кырсыктарга карата мамлекеттердин жана жамааттардын туруктуулугун жогорулатуу”, 2005-ж.
- Адам укуктары боюнча Дүйнөлүк конференция, Вена декларациясы жана аракеттенүү Программасы, 1993-ж.

Published by
the Brookings – LSE Project
on Internal Displacement

